

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AB ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AB YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE DIŞ TİCARET
HACMİNİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ**
Yüksek Lisans Tezi

Melike ERTEKİN
100044031

İstanbul, 2020

**T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AB ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET HUKUKU VE AB YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE DIŞ
TİCARET HACMİNİN FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ**
Yüksek Lisans Tezi

**Melike ERTEKİN
100044031**

Danışman: Doç. Dr. Gencay KARAKAYA

İstanbul, 2020

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Yüksek Lisans programı öğrencisi Melike ERTEKİN'in, Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye Dış Ticaret Hacminin Finansal Performans Analizi başlıklı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulu 22.02.2021 tarih ve 173/3 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>UNVANI, ADI SOYADI</u>	<u>ÜNİVERSİTE</u>
TEZ DANIŞMANI	: Doç Dr. Gencay KARAKAYA	T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Prof. Dr. Ömer ÖZKAN	T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZCAN	T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi

ÖZET

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan bütünleşme hareketleri sonucu Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kurularak Avrupa Birliği'nin temelleri atılmıştır. Türkiye söz konusu Topluluk oluştuktan kısa bir süre sonra üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile uzun yıllardır devam eden Avrupa Birliği süreci başlamıştır.

Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Türkiye, 1995 yılında uygulamaya konan Gümrük Birliği Kararı ile Birlik üyesi olmadan Gümrük Birliği'ne katılan ilk ülke olarak hala eleştiri konusu olan bir adım atmıştır. Bu Anlaşma, Birlik üyesi ülkelerle Türkiye arasında sanayi ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretinde tüm kota ve gümrük engellerini ortadan kaldırmıştır.

Gümrük Birliği Türkiye açısından Avrupa Birliği üyeliği için bir basamak olarak görülmenin yanında ticari anlamda büyük kazançlar sağlanması beklenmekteydi. Ancak tam anlamıyla bir ortaklık ilişkisi kurulamadığı için sağladığı avantajların yanı sıra kaybettirdikleri de olmuştur.

Bu çalışmada da Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracatına ve ithalatına olan etkisi küresel ve ulusal düzeyde yaşanan gelişmeler dikkate alınarak belirli dönemler itibarıyla incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Avrupa Birliği, Ekonomik Entegrasyon

ABSTRACT

After World War II, the European Union's foundations were established by establishing the European Coal Steel Society as a result of the integration movements occurring in Europe. Turkey has applied for membership shortly after the community was formed, and the long-lasting European Union process has begun with the Ankara Agreement, which was signed in 1963.

In the process of accession to the European Union, Turkey has taken a step that is still the subject of criticism as the first country to join the Customs Union without joining the Customs Union Agreement signed in 1995. This agreement has eliminated all quotas and customs barriers between Union member States and Turkey in the trade of industrial and processed agricultural products.

The Customs Union was expected to be a stepping stone for the membership of the European Union for Turkey, as well as a commercially significant gains. However, it has been lost as well as the advantages it provides because it cannot be established in a truly partnership relationship.

In this study, the effect of the Customs Union on exports and imports of Turkey has been examined by specific periods considering developments in global and national level.

Keywords: *Customs Union, Foreign Trade, European Union, Economic Integration*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar	viii
ŞEKİLLER	ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1	3
ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI, TÜRLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ UYGULAMASI	3
1.1. Küreselleşme Kavramı.....	3
1.2. Ekonomik Entegrasyon Kavramı	4
1.3. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	8
1.3.1. Serbest Ticaret Bölgeleri	9
1.3.2. Gümrük Birliği.....	10
1.3.3. Ortak Pazar	10
1.3.4. Ekonomik Birlik-Parasal Birlik	11
1.3.5. Siyasal Birlik	12
1.4. Gümrük Birliği Kavramı ve Etkileri	13
1.4.1. Gümrük Birliğinin Tanımı	13
1.4.2. Gümrük Birliğinin Etkileri	27
1.4.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	28
1.4.2.1.1. Üretim Etkisi	28
1.4.2.1.2. Tüketim Etkisi	30
1.4.2.1.3. Ticaret Hadlerine Etkisi.....	30

1.4.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri.....	31
1.4.2.2.1. Ölçek Ekonomisi Etkisi	32
1.4.2.2.2. Teknolojik Gelişmeye Etkisi	33
1.4.2.2.3. Rekabet Etkisi.....	33
1.4.2.2.4. Dışsal Ekonomiler	34
1.4.2.2.5. Yatırım Etkisi	35
1.5. Ekonomik Entegrasyon Örnekleri.....	35
1.5.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA).....	35
1.5.2. Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC).....	36
1.5.3. MERCOSUR	37
1.5.4. Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA).....	38
BÖLÜM 2.....	40
AVRUPA GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TÜRKİYE'NİN	
GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE KATILIM SÜRECİ.....	40
2.1. Avrupa Birliği'nin Oluşum Süreci.....	40
2.1.1. Birlik Fikrinin Ortaya Çıkışı.....	40
2.1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	41
2.1.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu.....	43
2.1.4. Avrupa Birliği'ne Geçiş	46
2.1.5. Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreçleri.....	49
2.2. Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği Süreci	52
2.2.1. Ankara Anlaşması	53
2.2.2. Katma Protokol	55
2.2.3. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı.....	58
2.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin AB Süreci.....	59
2.3.1. Lüksemburg Zirvesi.....	60

2.3.2. Helsinki Zirvesi	61
2.4. Türkiye-AB Ortaklık Kurumları	62
2.5. Gümrük Birliği'nin Kapsamı ve Türkiye'nin Yükümlülükleri.....	64
2.6. Gümrük Birliği'nin Yarattığı Sorunlar ve Güncellenmesi.....	66
BÖLÜM 3.....	71
GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATI	71
3.1. 1980'lerde Türkiye'de Ekonomik Durum	76
3.2. Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler	77
3.2.1. 1980-1995 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti	77
3.2.2. 1996-2018 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti	81
3.3. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Sektörlere Göre Dış Ticareti	85
3.4. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre Dış Ticareti	91
3.5. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dış Ticareti	95
3.6. Türkiye'nin AB ile Dış Ticareti.....	98
SONUÇ.....	108
KAYNAKÇA	111

TABLolar

Tablo 1: Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin İthalat ve İhracat Durumu (1980-1995)	78
Tablo 2: Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Dış Ticareti (1996-2018).....	81
Tablo 3: Türkiye'nin Toplam İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2018)	85
Tablo 4: Türkiye'nin Toplam İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2018).....	88
Tablo 5: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde Sektörlerin Payı (1990-2018)	89
Tablo 6: Türkiye'nin Geniş Ekonomik Gruplara Göre (BEC) Dış Ticareti (1990-2018)....	91
Tablo 7: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Mal İhracatı (1990-2018).....	96
Tablo 8: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Mal İthalatı (1990-2018).....	97
Tablo 9: Türkiye-AB Dış Ticareti (1990-2018).....	99
Tablo 10: Türkiye Dış Ticaret Açığı ve AB Dış ile Ticaret Açığı (1996-2018).....	101
Tablo 11: Türkiye-AB Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1990-2018) ...	104
Tablo 12: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke	105
Tablo 13: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke	107

ŞEKİLLER

Şekil 1: Türkiye'nin 1980-1995 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi (1980-1995)	80
Şekil 2: 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İhracatı.....	93
Şekil 3: 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İthalatı.....	94
Şekil 4: Gümrük Birliği Sonrası Türkiye-AB Dış Ticareti	102

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomi Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
ALADI	: Asociación Latinoamericana de Integración
APEC	: Asia-Pacific Economic Cooperation
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
AT	: Avrupa Topluluğu
A.g.e.	: Adı Geçen Eser
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bknz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EEA	: European Economic Area-Avrupa Ekonomik Alanı
EFTA	: European Free Trade Association
EURATOM	: European Atomic Energy Community
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
LAFTA	: Latin American Free Trade Association
MERCOSUR	: Bienvenidos al Mercado Común del Sur
NAFTA	: North American Free Trade Agreement

NATO	: North Atlantic Treaty Organization-
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TL	: Türk Lirası
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTIP	: Transatlantic Trade and Investment Partnership
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra küreselleşme kavramının ortaya çıkması dünya ticaretinde artan rekabet, yaşanan ekonomik krizler ve savaşlar ülkeleri bölgesel veya ekonomik anlamda entegrasyon kurmaya zorlamıştır. Bununun en iyi örneğinin yaşandığı Avrupa'ya bakıldığında yıllarca süren savaşlardan sonra tekrar aynı zorlu süreçlerin yaşanmaması için barışı amaçlayan ticari bir entegrasyon kurulmaya çalışılmış ve bu kapsamda 1951 yılında Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ortaya çıkmıştır.

Küreselleşmenin baş döndürücü bir hızda ilerlemesi devletleri dış ticaretlerini geliştirmek ve daha fazla gelir elde etmek amacıyla ekonomik entegrasyonlara yöneltmiştir. Ülkeler arası ticareti engelleyici faktörlerin ortadan kaldırılması amacıyla yapılan entegrasyon türlerinin en yaygın olanı şüphesiz gümrük birliği uygulamasıdır. Her türlü kota ve kısıtlamaların kaldırılarak ülkelerin siyasi sınırlarının ticari anlamda önemsiz hale getirilmesi ile dış ticaret kolaylaşmış ve rekabet yoğunlaşmıştır.

Serbest piyasa ekonomisinin dünyada yaygınlık kazanması ile gümrük birlikleri kurulmuş ve ulusal pazarlardan uluslararası pazarlara açılma fırsatı ile ekonomik anlamda güç elde etme yarışı başlamıştır.

1957 yılında AKÇT'nin yerini Avrupa Ekonomik Topluluğu aldıktan sonra küreselleşmeye ayak uydurmaya çalışan Türkiye 1959 yılında Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuş ve üç yıl sonra Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Avrupa Birliğine üyelik sürecinin tamamlanması adına Gümrük Birliği'nin de sağlanması gerekmiş ve 1995 yılında 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye Gümrük Birliği'ne üye olmuştur.

Gümrük Birliği üyeliği Türkiye'nin dış ticaretinde olumlu ve olumsuz bazı gelişmeler yaşanmıştır. Birçok ülke Avrupa Birliği'ne başvuruda bulunduktan kısa süre sonra üyeliğe kabul edilmesine rağmen Türkiye henüz üye olamamış diğer taraftan karar merciinde bulunmadığı bir Topluluğun dış ticaret konusunda aldığı kararları uygulamak zorunda kalmıştır.

Gümrük Birliği'nin, Türkiye'nin ihracat ve ithalatında yarattığı değişimleri ortaya koymak amacıyla hazırlanan bu çalışmanın birinci bölümünde küreselleşme olgusunun tanımından başlanarak ekonomik entegrasyonlardan, gümrük birliği ile etkilerinden bahsedilmiş ve dünyadaki entegrasyon örneklerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Avrupa Birliği'nin oluşum süreci ve Türkiye'nin Gümrük birliği kapsamında Avrupa Birliği ilişkileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin ilk olarak 1980'lerdeki ekonomik durumuna genel olarak değinilmiş sonrasında 1990-2018 dönemi esas alınarak Gümrük Birliği öncesi ve sonrası küresel ve ulusal çapta meydana gelen gelişmeler de dikkate alınarak ihracat ve ithalatta yaşanan değişiklikler analiz edilmiştir.

Sonuç kısmında ise veriler değerlendirilerek Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin ihracat ve ithalatı üzerindeki etkisinin ne olduğu ortaya konulmuştur.

BÖLÜM 1

ULUSLARARASI EKONOMİK ENTEGRASYON KAVRAMI, TÜRLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ UYGULAMASI

1.1. Küreselleşme Kavramı

Küreselleşme, günümüzde ülke ekonomilerine sağladığı kazançlar ve kaybettirdikleri ile ekonomi biliminin üzerinde en çok tartıştığı konuların başında yer almaktadır. Neoliberal iktisadın bir uygulama şekli olan küreselleşme; mal, hizmet, sermaye ve teknolojinin ülke sınırlarını aşması anlamına gelmektedir. Özellikle 1980’lerde ve 1990’larda uluslararası ekonomik entegrasyon kavramı hızla yaygınlaşmış ve ülkeler üretim, yatırım ve ticaret hedeflerini daha etkin hale getirmek isteyen ülkeler sınırlarını ortadan kaldırmışlardır.¹

Küreselleşmenin tanımı üzerinde ortak bir görüş olmamakla birlikte bu kavram oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Esas olarak, kültürel, sosyal, siyasal, teknolojik ve iktisadi anlamda ülkelerin entegre olarak tek bir pazar durumuna gelmesini ifade eden bir kavramdır.²

Küreselleşme kavramının günümüzde taşıdığı anlama ulaşması üç aşama halinde gerçekleşmiştir. İlk aşama; uluslararası ticarete engellerin çok düşük düzeyde olduğu, dünya piyasalarının yoğun bir şekilde entegre olduğu ve kişilerin uluslararası dolaşımını engelleyecek düzenlemelerin minimum seviyede olduğu 1900’lerin sonlarından 1914’e kadar olan süreci kapsamaktadır. İkinci aşama ise I. Dünya Savaşı ile başlayıp Büyük Buhran ile devam eden ve II. Dünya Savaşı ile biten, küreselleşmenin ve entegrasyonun yavaşladığı, siyasi olarak aşırı milliyetçiliğin, ekonomik olarak ise korumacı politikaların uygulandığı dönemdir. Üçüncü aşama ise II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle 1980’den sonra uluslararası ticaret ve uluslararası sermaye akımların hiç olmadığı kadar arttığı, teknolojik olarak dünyayı

¹ Ayşe Çelikel Danişoğlu, “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 2006, s.35.

² Sumru Bakan, Esra Karapınar Kocağ, “Küreselleşmenin Az Gelişmiş Ülkelere Etkileri”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C.4, S.1 (2012), s.284.

saran bir iletişim devriminin yaşandığı, biten savaşın bıraktığı derin yaralar sebebi ile siyasi küreselleşmenin hız kazandığı dönemdir.³

Küreselleşme, tüm ülke ekonomilerinde yeni bir sürece neden olmuştur. Bu sürecin en dikkat çeken özelliği ülkelerin; sermayenin, emeğin ve hizmetin dünyanın her yerine taşınabilmesidir. Sınırların önemsizleşmesi, daha ucuz ve kaliteli iş gücü arayışına girilmesi, uluslararası rekabetin küreselleşme ile yarattığı bir durumdur.⁴

Küreselleşme sürecinde, uluslararası şirketler ve bütünleşmeler ülkeler arasında rekabet oluşturarak dünya ekonomisine yön vermektedirler. Bu kapsamda rekabet üstünlüğünü kaybeden gelişen ülkeler, uluslararası şirketler ve bütünleşmeler aracılığıyla dünya piyasasına girmektedirler.⁵

Ekonomik küreselleşme, genel olarak ülke ekonomilerinin diğer ülke ekonomileri ile bütünleşmesi, dolayısıyla tek pazar oluşturmasıdır. Diğer bir ifade ile ülkelerin birbirleriyle mal, sermaye ve emek alışverişlerinin yoğunlaşması sonucu ekonomik ilişkilerinin artarak ülkelerin yakınlaşmasıdır.⁶

1.2. Ekonomik Entegrasyon Kavramı

Bilimde kullanılan diğer birçok kavram gibi entegrasyon da Latince kökenlidir ve yenilemek anlamına gelen “integratio” olarak kullanılmaktadır. Parçaların bütün içinde birleştirilmesi anlamında ise 1620 yılında kullanılmıştır. Entegrasyon kavramı, farklı ülkelerin ekonomilerinin tek bir ekonomik bölge olmasını ifade eden “birleşme” anlamında ise ilk olarak Avrupa’da 1947 yılında, ABD’de 1949 yılında kullanılmıştır.⁷

II. Dünya Savaşı’ndan 1970’lere kadar dünya ticaretinin serbest hale getirilmesini amaçlayan politikalar, ülkelerin yakınlaşmasını hedeflemekte ve tüm dünyada kabul

³ Fırat Bayar, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, S.32, s.26-27.

⁴ Zeynep Erdinç, “Küreselleşmenin İstihdama Etkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3 (1999). s.114.

⁵ Ahmet İncekara, Mesut Savrul, “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.61, S.2, s.7.

⁶ Cahit Aydemir, Mehmet Kaya, “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C6, S.20 (Bahar 2007), s.268.

⁷ Emre Topoğlu, Veysel Kaya, “Türkiye İçin AB’nin Alternatifi Var Mı?”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.25 (Temmuz-Ağustos 2005), s.2-3.

görmekteydi. İktisadi ve finansal ilişkilerin güçlenmesi, hem savaşın yarattığı yıkımın ortadan kaldırılması hem de muhtemel bir savaşın engellenmesi açısından önem arz etmekteydi. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yaşanan gelişmeler var olan ticaret sisteminde değişikliğe gidilmesine sebep oldu. Bretton Woods sistemini işlevsiz hale gelmesi, petrol konusunda yaşanan krizler, enflasyon ve durgunluğun yarattığı olumsuz koşullar, 1980'den sonra serbest ticaret anlayışının ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸

Entegrasyon uygulamaları, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış, 1960'lı yıllarda gelişme göstermiş ve esas olarak 1980'de yaygınlık kazanmıştır. Ülkeler giderek zorlaşan rekabet koşullarına karşı tek kalmak yerine birlikte hareket etmeyi yeğlemişlerdir. Dolayısıyla bölgesel ekonomik entegrasyonlar hızla gelişmiştir.⁹

Ekonomik entegrasyon kavramı, ülkelerin daha fazla kazanç elde etmek için karşılıklı olarak aralarındaki ticari ve ekonomik ilişkileri serbest hale getirmeleridir. 2. Dünya Savaşı sonrasında ticareti dünya genelinde serbestleştirmek amacıyla uluslararası çabalar artmış ve savaşın sebep olduğu bozulmuş ekonomileri düzeltmek, mali sistemde yeniliğe gitmek için ülkeler birlik olmaya karar vermişlerdir.¹⁰

Ekonomik entegrasyonun amaçlarından birkaçı olan, yerli ve yabancı sermayeyi çekmek, daha geniş pazarlara ulaşarak rekabet gücünü arttırmak ve yabancı teknolojilere düzenli olarak ulaşmak ülkelerin kabul ettiği hedeflerdendir.¹¹

Üretim kapasitesinin, kaynak verimliliğinin ve sosyal refah düzeyinin artırılmasının amaçlandığı ekonomik entegrasyon ile siyasi olarak bağımsız ülkeler ekonomik olarak birbirlerine bağımlı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin ulusal piyasalarının üretim konusunda yeterli olmaması, gelişmekte olan ülkelerin de uluslararası

⁸ Hüseyin Mualla Yüceol, "Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye AB Gümrük Birliği", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2 (Haziran 1999). s.138.

⁹ Selay Noyan, "Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi", **Adnan Menderes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi**, 2015, s.3. Aydın.

¹⁰ Bahar Şanlı, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.22, S.1 (Ocak 2008), s.13.

¹¹ İncekara, a.g.e., s.8.

piyasalara entegre olarak daha hızlı sanayileşme isteğine sahip olması ekonomik entegrasyonların kurulmasını sağlamıştır.¹²

Ekonomik bütünleşmeler sonucu üyeler arasındaki tarifeler, tarife dışı engeller kaldırılmakta, iş gücü ve üretim ülkeler arasında kolaylıkla geçiş yapabilmekte ve böylelikle ticareti engelleyen bürokratik süreçler aşılarak refah seviyesi arttırılmaktadır. Ekonomik entegrasyon ile ülkelerin birbirleri ile yatırım olanakları artmakta, kaynaklar daha etkin kullanılmakta, ticari engeller ve maliyetler azalmakta, yarattığı rekabet ile ulusal piyasa kalitesinde artış ve fiyatlarında düşüş yaşanmakta, teknik anlamda bilgi alışverişi kolay hale gelmektedir. Bütün bunlar tüketicilerin lehine olan gelişmeler iken üreticiler için de ölçek ekonomileri kaynaklı kar artışı sağlamaktadır.¹³

Ekonomik bütünleşme, üye ülkelere ekonomik serbestlik sağlamayı, ticari kısıtlamaları ortadan kaldırmayı ve daha büyük piyasalara üretim olanağı sunarak üretim kapasitesini de arttırılmasını gerçekleştirmek için kurulur. Ulaşım ve iletişim imkanlarının oldukça gelişmiş olması uzaklık faktörünün etkisini azaltmış ve ülkelerin birbirleriyle ilişkilerinin yoğunlaşması sonucu entegrasyon kurmaları kolaylaşmıştır. Entegrasyona dahil ülkelerin uyguladığı ayrıştırmacı uygulamalar dışarda kalan ülkelerin kalkınma ve refah seviyesinde etkili olmaktadır.¹⁴

Ekonomik entegrasyonlar için farklı tanımlamalar yapılmış olsa da genel itibariyle aşağıdaki hususlarda fikir birliği sağlanmıştır:¹⁵

- Mal, hizmet ve üretim faktörleri kaynak ülkede ve ihraç edileceği ülkede farklı bir uygulamaya tabi tutulamaz.
- Entegrasyonun ilerleyen dönemlerinde, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı esas alınır.
- Ekonomik entegrasyon iş bölümünü esas alır.

¹² Şanlı, a.g.e., s.14.

¹³ Rıdvan Karacan, Ersin Uğurkan, Avrupa Birliği Ekonomik Entegrasyon Sürecinde Ortaya Çıkan Problemlerin Yunanistan Örneği bağlamında Değerlendirilmesi, **International Journal of Social Sciences and Education Research**, C.1, S.1 (2015), s.231.

¹⁴ Elif Haykır Hobikoğlu, “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.1, 2007, s.66.

¹⁵ Ümit Engin Tekin, “Ekonomik Entegrasyonların Uluslararası Ticarete Etkileri”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, C.4, S.5 (2017), s.1173.

Gelişmekte olan ülkeler açısından entegrasyon, sanayileşme sürecinin başlangıcı için, gelişmiş ülkeler için ise var olan sanayileşmenin daha fazla ilerletilmesi ya da muhafaza edilmesi için bir araç olarak görülmektedir.¹⁶

Küreselleşme sonucu ortaya çıkan ekonomik entegrasyonlar, az gelişmiş ülkelerin diğer ülkelerle yaklaşabilecekleri bir ortam sunmuştur. Yaşanan ekonomik gelişmeler ve küreselleşme kapsamında ülkeler bazı ekonomik birlikler kurmuşlar ya da bu amaçlar doğrultusunda mevcut birliklere katılmışlardır.¹⁷

Ekonomik entegrasyonlara dahil olmak isteyen ülkeler, kendi çıkarları doğrultusunda elde edebileceği maksimum faydayı sağlamaya amaçlar. Entegrasyona dahil olan her ülke benzer hedeflere sahip olduğundan ortak bir politikaya göre hareket etmeleri zorunlu hale gelmiştir. Çıkarlar doğrultusunda kurulmuş olan tüm entegrasyonlarda çeşitli zorluklar ve anlaşmazlıklar olmaktadır. Buna göre sorunların olabildiğince azaltılabilmesi için bazı gereklilikler mevcuttur.¹⁸

Ekonomik entegrasyonlarda, üyeler arasında birtakım anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir veya gelişmişlik düzeyinde farklılıklar olabilmektedir. Koruma kapsamına alınan sektörler benzer olmayabilir, üye olmayan ülkelere karşı farklı koruma oranları uygulanabilmektedir. Bütünleşme kapsamında ortaya konan ticaret politikaları sonucunda üye ülkelerin katlandığı fedakarlıkların altından kalkabilmeleri için birbirlerine maddi olarak destek olmaları gerekmektedir.¹⁹

Ekonomik entegrasyonların başarı koşulları çeşitli şartların gerçekleşmesine bağlıdır:²⁰

- Üye ülkeler, kalkınma seviyesi, üretim yapısı ve kaynak dağılımı itibariyle benzer olmalıdırlar.
- Demiryolu, havayolu, sanayi ve enerji gibi altyapı olanakları yaygın olmalıdır.
- Belirli bir para sistemi ve ortak bir rezerv olmalıdır.

¹⁶ Numan Emre Ergin, “Ekonomik Entegrasyon ve Ekonomi Politikaları”, t.y., s.4.

¹⁷ Bakan ve Kocağ, s.291.

¹⁸ Tekin, a.g.e., s.1176.

¹⁹ Aydın Sarı, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.10, S.1 (2005), s. 121.

²⁰ Hobikoğlu, a.g.e., s.66.

- Meydana gelebilecek farklılıklar için yapıcı çözümler bulunmalı ve birlik şuuru entegrasyonda ön plana çıkmalıdır.

- Ülke ekonomileri birbirlerinin tamamlayıcısı olmalıdır.

Ülkelerin savaşlardan kaçınması, refah düzeyinin arttırılmak istenmesi ve siyasi konjonktüre uyum sağlamak ve küreselleşme gibi sebepler veya hedefler dolayısıyla bazı bölgeler ya da belirli konularda yetkin ülkeler aralarında iş birliğine varırlar. Bu durumun birtakım kazançları olmakla birlikte bazı fedakarlıkları da gerektirebilmektedir. Entegrasyonların iktisadi amaçları şu şekilde belirtilebilir:²¹

- Verimliliği ve üretim kapasitesini arttırmak için uzmanlaşmak
- Ölçek ekonomileri ve pozitif dışsallıklardan yararlanmak
- Pazarlık gücünü arttırmak
- Teknolojik gelişmelerden faydalanmak
- Ticaret hacmini arttırmak. Uluslararası işletmelerin pazar payını yükseltmek
- Gelir dağılımını iyileştirmek ve istihdam düzeyini arttırmak.

1.3. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Ekonomik entegrasyonlarda, iki ya da daha fazla ülke serbest ticaret anlaşmasından ileri seviyede ekonomik birlik aşamasına kadar gidebilmektedir. Bu ekonomik entegrasyon sürecinde ilk dereceden başlayıp zamanla ileri düzeyde anlaşma yapma mecburiyeti bulunmamaktadır. Fakat uygulamaya bakıldığında her aşama üyelere daha fazla yarar sağladığı için genellikle entegrasyonlarda daha kapsamlı olanın tercih edildiği görülmektedir.²²

Entegrasyon uygulaması genellikle beş aşamada gerçekleşmektedir:²³

- Serbest Ticaret Bölgesi
- Gümrük Birliği
- Ortak Pazar

²¹ Sena Yılmaz Genç, Ramazan Ekiz, "Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış", **Sosyal Bilimler Metinleri 2016 Aralık ICOMEP Özel Sayısı**, s.514.

²² Ahmet İncekara, "Globalleşme ve Küreselleşme Sürecinde Nafta ve Etkileri", İstanbul Ticaret Odası, Yayın no:1995-14. s. 64.

²³ Elmin İsayev, "Bölgesel Entegrasyonların Başarı Durumu Yönünden AB'nin Değerlendirilmesi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, C.2, S.2, s. 195.

- Ekonomik Birlik
- Tam Ekonomik Birlik-Siyasi Birlik

Ekonomik entegrasyonların farklı düzeylerde uygulandığı görülmektedir. Serbest ticaret bölgeleri en dar kapsamlı entegrasyon türü iken siyasi birlik ise en geniş kapsamlı olan aşamadır.

1.3.1. Serbest Ticaret Bölgeleri

Serbest ticaret bölgesi, yer aldığı ülkenin sınırları içerisinde ve gümrük bölgesinde yer almasına rağmen, o ülkede geçerli olan vergi, gümrük mevzuatı ve dış ticaret uygulamalarının dışarıda tutulmaktadır. Bu bölgelerin, ticaret ve sanayi alanında sağlamış olduğu kapsamlı muafiyet ve teşvikler ülkenin dış ticaretine katkıda bulunmakta, yabancı yatırımcılar için cazibe oluşturmakta ve döviz girişini arttırarak ekonomik düzeyi iyileştirmeyi amaçlamaktadır.²⁴

Serbest ticaret bölgeleri ekonomik bütünleşmenin ilk aşaması olup, üyeler arasındaki ticareti engelleyici tarife ve miktar kısıtlamalarını ortadan kaldırmaktadır. Diğer taraftan üye ülkeler üçüncü ülkelerle yaptıkları faaliyetlerde nasıl bir dış ticaret politikası uygulayacaklarını kendileri karar verirler. Herhangi bir malın sınırlama olmadan anlaşma üyesi ülkelerde ticareti yapılırken, taraf olmayan ülkelere ithal edildiğinde ise ithalatı yapan ülkenin tarifeleri uygulanır. Üyeler bu entegrasyon aşamasında kalabilecekleri gibi anlaşmayı ileri düzeylere de taşıyabilirler. Bu aşamada görülmektedir ki üyeler yalnızca anlaşma kapsamında olan ülkelere ticarete bir bağlılığa tabidirler. Bunun haricinde diğer ülkelerle ticari politikalarını istedikleri gibi belirleyebilmektedirler.²⁵

Gümrük vergisinden muaf olan serbest ticaret bölgeleri, transit ticaret, yeniden ihracat, ithalat ve ihracat yapmak amacıyla malların depolama, paketleme ve hafif montaj faaliyetlerinin yapılmasına izin verilen yerlerdir.²⁶

²⁴ Sadettin Paksoy, Mehmet Güllü, “Serbest Bölgeler Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep Örneği”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.10, S.35 (2011), s.116.

²⁵ İncekara, a.g.e. s.65.

²⁶ Sevil Acar, Derya Gültekin Karakaş, “Dünya’da ve Türkiye’de Serbest Bölgeler”, **Marmara İktisat Dergisi**, C.1, S.1 (Mart 2017), s.23.

Serbest ticaret bölgelerinde amaç serbest ticaret anlaşmaları ile bölge içinde mal hareketliliğini arttırmaktır. Üyeler taraf olmayan ülkelere karşı kendi ulusal menfaatlerini gözetebilmektedirler. Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) bu uygulamanın örneklerindedir.²⁷

1.3.2. Gümrük Birliği

Gümrük birliği, üye ülkelerin mallarının tek bir gümrük alanında, tüm tarife ve vergiden muaf tutularak serbest dolaşımının sağlanması ve taraf olmayan ülkelere yapılan ithalatta da aynı tarife ve ticaret politikalarının benimsenmesini ifade etmektedir.²⁸

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu konu üzerinde detaylıca durulacağından şimdilik sadece tanımlama yapılmıştır.

1.3.3. Ortak Pazar

Ortak pazar, ekonomi politikalarının gümrük birliğinden daha ileri düzeyde ve yoğun olduğu bütünleşme türüdür. Bu birlikte üye ülkeler arasında ticaret gümrük birliğindeki gibi serbestken, üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler uygulanmaktadır. Bununla birlikte emek ve sermayenin anlaşma kapsamındaki bölgede dolaşımı serbesttir.²⁹

Ortak pazarda, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ile birlikte para ve maliye politikaları ortaklaşa uygulanmakta, sosyal politika önlemleri üyelerce birlikte değerlendirilmektedir. Kısaca bu birlik ile üretim, dağıtım, tüketim ve finansman açısından bölgeler arasındaki farklar bütünüyle ortadan kaldırılmakta ve üyelere tam anlamıyla ekonomik serbestlik sağlanmaktadır.³⁰

Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı bu entegrasyon aşamasını diğerlerinden farklı kılmaktadır. Birlik kapsamında üyeler emek, sermaye ve müteşebbis gibi üretim

²⁷ Mehmet Sami Denker, Ayşegül Atabey, “Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1 (1998). s.92.

²⁸ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:24.01.2019)

²⁹ Yüceol, a.g.e., s.140.

³⁰ Denker, Atabey, a.g.e., s.93.

faktörlerine serbest bir alan yaratmak amacıyla sınırları kaldırılar ayrıca gümrük birliğine üye ülkelerin korunması sağlanıyorsa ortak pazar için gerekli şartlar tamamlanmış olmaktadır. Sınırların ortadan kalkması;³¹

- Fiziksel sınırların ortadan kalkması (şahıslar ve mallar için)
- Teknik sınırların ortadan kalkması (sermaye hareketleri, radyo-tv yayınları, hizmet dolaşımı)
- Mali sınırların ortadan kalkması ve finansal uyum,

Olmak üzere üç şekilde değerlendirilmektedir.

1.3.4. Ekonomik Birlik-Parasal Birlik

Bütünleşme sürecinin son aşaması olan bu birlikte, iktisadi politikaların hepsi belirli bir yerden ve koordinasyonlu bir şekilde yürütülmektedir. Buradaki belirli merkez, üyelerin ekonomilerinin uyumunu program kapsamında idare edecek, olası sorunlara çözüm üretecek, ileriye dönük kararlar alacak, üye ülkeler üstü olan kurum veya kuruluştur. Üyeler iktisadi ve politik yetkilerini bu kurumlara bırakarak, birliğin seviyesinin ilerletilmesi için çalışır. Dolayısıyla bu birlik türü sosyo-kültürel ve iktisadi entegrasyon ile birlikte siyasi birliği de kısmen içinde barındırmaktadır.³²

Ekonomik birlik kapsamında, ortak tarım, ticaret, para politikaları, para birimi birlik yönetiminden sorumlu kurumlara bırakılır. Parasal birlik ekonomik birliğin tamamlayıcısı durumundadır. Parasal birliğin sağlanabilmesi için, ülke paralarının değiştirilebilirliği sağlanmalı, sermaye hareketleri serbest hale getirilmeli, piyasalar entegre edilmeli, para birimleri arasındaki dalgalanma marjları yok edilerek döviz kurlarının sabitleştirilmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği ekonomik birliğe en çok yaklaşmış olan bütünleşmedir.³³

Avrupa Birliği bu süreci kademeli olarak gerçekleştirmiştir. İlk olarak Roma Anlaşması ile ekonomik ve para politikalarının kontrolü üye ülkelerde olmuş ve Topluluğun menfaatleri doğrultusunda bu politikaların koordineli bir şekilde

³¹ <http://www.tuicakademi.org/ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu/> (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

³² İncekara. A.g.e., s. 67.

³³ http://www.ekodialog.com/uluslararası_ekonomi/entegrasyon-cesitleri.html (Erişim Tarihi: 24.01.2019)

yürütülmesi için komiteler kurulmuştur. 1992 yılında ortak pazar kurulması sonrasında 1993 Maastricht Anlaşması ile Topluluk ekonomik ve parasal birlik düzeyine ulaşmayı amaçlamıştır. Yapılan düzenlemelerle Topluluk menfaatleri doğrultusunda ilkeler ve hedefler belirlenmiştir. Topluluk içerisinde fiyat istikrarını gerçekleştirmek ve iktisadi politikaları desteklemek amacıyla “Avrupa Merkez Bankası Sistemi” kurulmuştur. Oluşturulan komiteler aracılığı ile de pazarın düzgün işleyişi adına belirlenecek politikaların koordinasyonu sağlanmıştır. Günümüzde Avrupa Birliği ekonomi, rekabet, dış ticaret, endüstri, tarım, vergi ve kalkınma konularında belirlediği politikalarla birlik içerisinde uyum ve eş zamanlı uygulamayı sağlamak için çalışmalar yürütmektedir.³⁴

1.3.5. Siyasal Birlik

Ekonomik entegrasyonun daha verimli olması siyasi yakınlaşmayı ve küresel düzeyde ortak menfaatler doğrultusunda kurulmuş bir yapıyı zorunlu kılar. Yani, ekonomik birliğin sağlıklı işleyebilmesi için bir karar merciine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu karar organı, siyasi iniş çıkışları ve uyuşmazlıkları çözmeyi amaçlamaktadır. Buna göre siyasi birlik, etkin bir ekonomik birliğin sağlanması için ihtiyaç duyulan bir aşamadır.³⁵

Siyasi birliğin sağlanabilmesi bazı şartların gerçekleşmiş olmasına bağlıdır:³⁶

- Ortak siyasi ve hukuki değerlerin varlığı,
- Ortak kültür,
- Temel düzeyde iş birliği,
- Ortak bir amaç,
- İşbirliğinin çoğunluğun menfaatlerine uygun ve ortaklıkla birlikte tüm üyelerin eşit bir şekilde fayda sağlayacağı inancının olması,
- Tüm faaliyetlerde şeffaflık ilkesinin hâkim olması,

³⁴ Deniz Dilara Dereli, “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Süreci ve E-Gümrük Uygulamasının Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İstanbul 2014, s.13.

³⁵ Nurullah Erem, “Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye İmalat Sanayii Rekabet Gücünün AB (15) Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analizi: 1989-2003”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Malatya 2015, s.11.

³⁶ Beril Dedeoğlu, “Adım Adım Avrupa Birliği”, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006. s.60

- Uluslararası arenada büyük olarak değerlendirilebilecek ekonomik ve siyasi krizlerin yaşanmış olması.

1.4. Gümrük Birliği Kavramı ve Etkileri

1.4.1. Gümrük Birliğinin Tanımı

Gümrük birliği, serbest ticaret bölgelerinden daha ileri düzeyde yani üyelerin bağımlılığının olduğu bir bütünleşme aşamasıdır. Üyeler aralarındaki tüm dış ticaret engellerini ve kotaları kaldırırken, anlaşmaya taraf olmayan ülkeler için ise ortak bir tarife uygularlar. Böylelikle birlik üyesi ülkelerin dış ticaret politikası, bütünüyle ortak gümrük birliği kapsamında uygulanmaktadır.³⁷ Bu aşamada üretim faktörlerinin dolaşımının serbestleşmesi ve ekonomik politikaların ortaklaşa belirlenmesi mümkün değildir.³⁸

Gümrük birliklerini ve ekonomik etkilerini detaylı bir şekilde ilk olarak Jacop VINER incelemiştir. Viner gümrük birliğinin oluşturulabilmesini üç koşulun yerine getirilmesine bağlamıştır:³⁹

- Üye ülkelerin uyguladığı gümrükler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmalıdır.
- Birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri belirlenmelidir.
- Gümrük gelirlerinin üyeler arasında hangi oranlarda pay edileceği belirlenmelidir.

Gümrük Birliği dışında kalan ülkeler için uygulanan ayrımcı politikalar söz konusu ülkelerin kalkınma ve refah seviyesinin üzerinde etkili olmaktadır. Günümüzde iletişim tekniklerinin geldiği nokta itibarıyla uzaklık faktörü etkisini yitirmiş ve ülkelerin birbirleri ile ilişkileri gelişerek bütünleşmelerin yolu açılmıştır.⁴⁰

Gelişmişlik düzeyi farklı olan ekonomilerin kurmuş olduğu gümrük birliklerinde birliğin varlığına zarar verecek büyüme eşitsizliği meydana gelebilmektedir. Bunu engellemenin yolu ise mal piyasalarına ek olarak faktör piyasalarında da bütünleşme

³⁷ İncekara, a.g.e., s.66.

³⁸ Denker ve Atabey, a.g.e., s.92.

³⁹ Ahmet Can Bakkalcı, "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.17, S.2 (2002), s.40.

⁴⁰ Haykır Hobikoğlu, a.g.e., s.66.

sağlanmasıdır. Bu uygulama da birliği daha gelişmiş bir entegrasyon aşaması olan ortak pazara doğru yönelmektedir.⁴¹

Küçük çaplı piyasaların birleşerek daha kapsamlı bir piyasa oluşturmaları ve birlik dışında kalan ülkelere karşı rekabet avantajı elde etmeleri gümrük birliğinin ekonomik yararı ile ilgilidir. Artan rekabet sonucu malların ucuzlaması, kalitesinin artması tüketiciler için birliğin sağladığı avantajlardır. Üreticiler için ise ölçek ekonomilerinin ve yatırım imkanlarının yarattığı geniş ve bölünmemiş bir pazar fırsatı sunmasıdır.⁴²

II. Dünya Savaşı öncesinde hem serbest ticaret destekleyicileri hem koruyuculuk destekleyicileri literatüründe gümrük birliğini olumlu karşılamışlardır. Dolayısıyla ticaret politikası olarak bu birlik türü iki tarafı birleştirmiştir. Koruyuculuk destekçileri gümrük birliği ile daha geniş bir alanın üçüncü ülkeler karşı korunduğunu ve güç birliği oluşturduğunu düşünürken, serbest ticaret destekçileri bu entegrasyon aşamasını dünya ticaretinde tam serbestlik sağlanmasına doğru biraz daha yaklaşılması olarak görmüşlerdir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi dünya refahını arttırırken gümrük birliği bu süreci hızlandıran bir adımdır.⁴³

Gümrük birliği konusunda son 20 yıl içerisinde yapılan en temel araştırmalar aşağıda ki tabloda detaylı şekilde ele alınmıştır;

⁴¹ Dilek Kırdar, “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2005, s.6.

⁴² Kağan Bahçekapılı, “Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006, s.19-20.

⁴³ Mehmet Şahin, “Gümrük Birliği Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme”, s.45.

Yazar ve tarih	Amaç	Yöntem	Sonuç
Ahmet Can Bakkalcı (2002)	AB üyeliği olmadan GB üyeliğinin ortaya çıkardığı kazanç ve kayıpların tespiti ve refah arttırımı için izlenebilecek politikaları belirlemek	Endeksleme Yöntemi, Balassa Endeksi	Türk ihracat malları içerisinde önemli hale gelmeye başlayan otomotiv, elektrikli makine, demir çelik ve benzeri ürünler orta ve uzun vadede geliştirilip çeşitlendirilmeli ve ihracat sektörü geleneksel ürünlerden bu ürünlere özendirilmeli
Mehmet Yiğit (2002)	GB'nin Türkiye dış ticareti üzerindeki yansımalarını gözlemlemek ve 1980-2000 dönemindeki değişimleri incelenmek	İthalat ve İhracat Modeli	GB dış ticaret üzerinde ticaret saptırıcı etki yaratmıştır. Ayrıca tr nin ab ile dış ticarinde artış görülmesinden dolayı ticaret yaratıcı etki de ortaya çıkmıştır
Refik Erzan, Alpay Filiztekin ve Ünal Zenginobuz (2003)	GB'yi de içeren dışa açılma sürecinin (1980-1999) Türkiye'nin imalat sanayii yapısına ve performansına etkisini araştırmak	Panel Veri Analizi	Yoğunlaşma oranı yüksek olan sektörlerde ithalat girişlerinin yoğunlaşmayı düşürmediği, düşük yoğunlaşma oranına sahip sektörlerde ise hafif bir düşüş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İthalat girişlerinin fiyat-maliyet marjları üzerindeki etkisi ise yüksek fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitif ve bir dönem gecikmeliyken, düşük fiyat-maliyet marjlı sektörlerde pozitifdir.
Abdulkerim Ayaz (2004)	GB'nin, kamu gelirlerinde nasıl bir etki yarattığını incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB sonrası kamu gelirleri azalmış, kamu giderleri artmıştır ancak bunun yalnızca GB'den kaynaklı olduğunu söylemek zordur

Deniz Güney (2004)	Türkiye'nin dış ticaret değerleri, yıllar, sektörler ve mal grupları bazında karşılaştırılarak GB'nin, Türkiye-AB ilişkilerini ekonomik anlamda özellikle dış ticaret dengesini nasıl etkilediğini belirlemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB sonrası, AB ile gerçekleştirilen ticaret, ticaret saptırıcı, diğer ülkelerle yapılan ise ticaret yaratıcı etki oluşturmuştur
Mustafa Akgündüz (2005)	1987-2004 döneminde, tüm verilerine ulaşılabilen 9 ab üyesi ülke kapsama alınarak, GB'nin etkilerini incelemek ve ithalat ve ihracatın genel eğilimlerini ortaya çıkarmak	İhracat ve İthalat Modelleri	GB sonrası 8 yıllık süreçte, dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine ve AB lehine çok fazla bozulmamıştır.
Ertuğrul Yıldırım (2005)	GB'nin Türkiye piyasalarını rekabet açısından nasıl etkilediğini ortaya koymak	Parçalı Doğrusal model, Balassa Endeksi, Panel Veri Analizi, Regresyon Analizi,	Türkiye'nin yurt içi rekabet ortamı, AB kaynaklı ithalattan olumsuz, diğer ülkelerden yapılan ithalattan ve AB'ye yapılan ihracattan olumlu etkilenmiştir. GB, ileri teknoloji mallarda ve araştırma yoğun mallarda rekabet gücünü olumlu, ara teknoloji mal ve sermaye yoğun mal üreten sektörleri olumsuz etkilemiştir
İlknur Demir (2006)	GB sonrasında Türkiye'nin sanayi sektöründeki rekabet gücünün analiz edilmesi	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	Türkiye'nin AB'ye girme sürecinde motorlu taşıtlarda ve teçhizatı kauçuk ürünlerde ve demir çelikte AB ile rekabet etmesi oldukça güçtür. Türkiye yatırım malları ithalinde ithal ikameci bir politika izlerse aleyhine olacaktır
Fatmanur Karaman (2006)	Türkiye'nin, 19 ab üyesi ve 16 diğer ülke ile ithalat verileri incelenerek, GB'nin Türk dış ticaretini nasıl etkilediğini belirlemek	İthalat Talebi Denklemi, Rassel Etkiler Modeli	GB her sektörü farklı şekillerde etkilemiş, bazıları için ticaret yaratıcı bazıları için ticaret saptırıcı olmuş, kimi mal grupları üzerinde de bu etkilerin hiçbiri ortaya çıkmamıştır

Kağan Bahçekapılı (2006)	GB'nin, Türkiye ekonomisi üzerindeki, 1996-2005 dönemi esas olmak üzere bazı dönemlerdeki statik, dinamik ve rekabet etkilerini değerlendirmek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	İthalat ihracattan daha hızlı artmıştır. İhracat, GB sonrası çeşitli faktörlerin de etkisiyle istenilen düzeyde artmamıştır.
Ayşegül Kakıcı (2006)	GB sürecinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB, Türk dış ticareti üzerinde tek başına belirleyici olmadığı için, GB'nin olumlu veya olumsuz etkilerinin net bir şekilde ortaya konulması zordur.
Hasan Vergil ve Ertuğrul Yıldırım (2006)	1993-2002 yılları için 215 ihracat sektörünün verileri kullanılarak Türkiye'nin AB piyasalarındaki rekabet gücünü ölçmek	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük	GB, ileri teknoloji malları ile taklidi zor araştırma yoğun mallarda Türkiye'nin rekabet gücünü olumlu etkilemiştir. GB sermaye yoğun mallarla ara teknoloji mallarında rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir
Bahar Kantaşlı (2007)	Türkiye'nin GB'ye girdikten sonra imalat sanayinin yapısında meydana gelen değişimleri açıklamak	Regresyon Analizi	GB sonrasında Türkiye'nin AB'den olan ithalatı, ihracatının artış oranından fazla olmuştur.
Özgür Tonus (2007)	1996-2006 dönemi Türkiye-AB arasındaki ticaret ile imalat sanayi verileri kullanılarak, GB ile Türkiye dış ticaretinin gelişimi ile imalat sanayindeki yapısal dönüşüm arasındaki ilişkiyi ortaya koymak	Vektör Hata Düzeltme Modeli	GB sonrası dış ticaret artmış ancak imalat sanayinin GSYİH içindeki büyüklüğü artmamıştır.
Ertuğrul Yıldırım, Cihan Dura (2007)	GB'nin tr üzerindeki etkilerini konu alan literatür incelenerek, GB teorisinin öngörülerinin gerçekleşip gerçekleşmediğini ortaya koymaktır.	Literatür Taraması	Türkiye'nin aleyhine ticaret yaratma etkisi ortaya çıkmıştır

Elif Haykır Hobikoğlu (2007)	GB'nin statik ve dinamik etkileri ve Türk ekonomisine etkileri	Literatür Taraması	Tek yanlı uygulamalar kaldırıldığında statik ve dinamik etkiler olumlu sonuçlar verecektir
Orhan Gündüz ve Kemal Esengün (2007)	Türkiye-AB (15) ülkeleri 1987-2003 dönemi ihracat ve ithalat değerleri kapsamında, GB'nin Türkiye-AB (15) dış ticaretine etkilerini ortaya koymak	Chow Testi, Granger Nedensellik Testi	GB ile ticaret hacmi artmış, ilk yıllarda ithalat ihracattan daha hızlı artmıştır. GB öncesi ve sonrası dış ticarete yapısal değişiklikler olmuştur.
Cem Erhan Arslan (2007)	GB'nin Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerine etkisi	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB ile uygulanan politikaların gümrük vergi gelirleri üzerindeki doğrudan azaltıcı ve ithalde alınan KDV gelirleri üzerindeki dolaylı arttırıcı etkilerinin sonucu olarak, Türkiye'nin dış ticaret vergi gelirlerinin devlete gelir sağlama özelliği artış göstermiştir
Özge Korkankorkmaz (2007)	Sanayi sektörü ile ilgili 1980-2005 dönemi verileri ile GB'nin sanayi sektörüne etkilerini araştırmak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB'nin imalat sanayi üzerindeki etkileri, GB'nin ilk yıllarında yaşanan ithalat artışına rağmen sınırlı olmuş ancak, üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde ithalat artışına neden olarak olumsuz bir etkiye yol açmıştır.
Alaattin Kızıltan, Mustafa Ersungur, Özgür Polat (2008)	GB'nin, Türkiye'nin AB (12) ülkeleriyle dış ticaretini nasıl etkilediğini 1985-2005 dönemi verileri ile ortaya koymak	Gölge Değişkenli Ekonometrik Modeller	Gümrük Birliğinin Türkiye Dış Ticaretini Arttırıcı etki yaptığı sonucuna ulaşılmıştır

Yasemin Telli Üçler (2008)	GB'den sonra Türkiye'nin AB sürecinin incelenmesi	Literatür Taraması	Türkiye siyasi ve ekonomik anlamda uluslararası hukuka uymayan durumlarla karşı kaşıya kalmıştır. Ekim 2005'te başlayan tarama süreciyle ab-tr ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır
Cengiz Aktaş ve Veysel Yılmaz (2008)	1996-2005 dönemi verileri kapsamında, GB sonrası Türkiye'nin ihracat fonksiyonunun tahmin edilmesi	ADF ve Phillips-Perron Birim Kök Testi, Johansen'nın Eşbütünlük Testi	GB sonrası Türkiye'nin ihracat değerlerindeki artışın en büyük nedeninin, yapılan ithalattan kaynaklandığı tespit edilmiştir.
Melda Oy (2008)	GB'nin, Ankara Anlaşması'ndan bu yana Türkiye-AB ilişkilerindeki yerini ve 1996'dan itibaren ise Türk ekonomisine ve Türkiye'nin tam üyelik sürecine etkilerini analiz ederek geleceğe yönelik bir perspektif oluşturmak	Literatür Taraması	GB, AB üyeliği ile anlam kazanacaktır. GB'den kaynaklı sıkıntılar çözülmeye çalışılmalı ve Türkiye, AB standartlarına uyma konusunda çalışmalarına devam etmelidir.
Dilek Temiz (2009)	1992:1-2007:3 döneminde, GB'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerindeki etkisini belirlemek	Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1981) ve Phillips-Perron (1988) birim kök sınamaları, EKK (en küçük kareler) yöntemi kullanılmıştır.	GB sonrasında ticaret hacminde artış olmasına rağmen net ihracatta düşüş olmuştur.
Dilek Seymen (2009)	1969-2008 dönemi baz alınarak, Türkiye'nin AB pazarına entegrasyonunu ölçmek ve GB'nin Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaret yoğunlaşmasını değiştirip değiştirmediğini analiz etmek	Entropi Endeksi, Bilateral Ticaret Yoğunlaşma Endeksi ve Herfindahl-Hirshman Yoğunlaşma Endeksi	GB'nin, Türkiye ile AB arasındaki ticarete ülke kompozisyonu etkilerinin zayıf kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Oğuzhan Türker (2009)	1996'ya kadar AB'ye üye ülkeler ile Türkiye arasında 1990-2005 döneminde SITC gruplamasına giren tüm sektörlerde gümrük birliğinin Türkiye'nin rekabet gücünü ne şekilde etkilediğini ortaya koymaktır.	Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler	GB, Türkiye'nin rekabet gücünü genel olarak arttırmamıştır. Ayrıca bazı ürün gruplarında GB, Türkiye'nin rekabet gücüne olumlu katkı sağlamakla birlikte Türkiye bu ürünlerde yine düşük bir rekabet gücüne sahiptir.
Cemalettin Kalaycı ve Seyfettin Artan (2009)	2000-2007 dönemi Türkiye ile AB (15) ülkeleri arasındaki toplam dış ticaret verileri ile GB'nin bu ticarete etkilerini analiz etmek	Panel Veri Analizi, Tesadüfi Etkiler Modeli	GB, Türkiye'nin AB (15) ile ihracatını ve AB (15) ülkelerinin birbirleriyle ticaretini arttırdığı ancak Türkiye'nin ihracat artışının birlik içi ticaretten daha az arttığı görülmüştür
Özlem Ergüt (2009)	1987: Q4 – 2008:Q1 dönemi AB ile gerçekleştirilen ihracat ve ithalat değerleri baz alınarak, GB'nin Türkiye'nin ihracat ve ithalatında meydana getirdiği değişimleri analiz etmek	Çoklu Regresyon Modeli, Chow Testi	AB ile Türkiye arasındaki dış ticaret açığı Türkiye aleyhine olmuştur ve AB'nin Türkiye dış ticaretindeki payı azalmış diğer ülkelerin ise artmıştır.
Ela Çolpan Nart (2010)	21 AB, 14 diğer ülkeler ile olmak üzere, Türkiye'nin 1990-2007 dönemi dış ticaret verileri ile GB'nin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerini ortaya koymak	Panel Veri Analizi	GB ile dış ticaret hacmi artmış, ihracat ithalattan daha hızlı artmıştır
Antalya AB Bilgi Merkezi (2010)	GB'nin Türk Ekonomisine etkilerini incelemek	Literatür Taraması	GB'nin bütün avantaj ve dezavantajlarına rağmen Türkiye'nin aleyhinde bir durum teşkil etmediği hatta lehine sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Tuğçe Topaloğlu (2010)	GB'nin Türkiye üzerindeki mali etkilerini ortaya koymak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	Vergi sisteminde dolaylı vergilerin ağırlığı artmış, dış ticaret vergi gelirlerinde artış yaşanmış, Gümrük vergisi gelirlerinde düşüş yaşanmış, geciken mali yardımların Türkiye'nin dış ticaret açıklarını ve GB'nin mali yükünü telafi etme oranı düşmüştür.
Sibel Alemdar (2011)	1990-2010 döneminde Türkiye'nin seçilmiş AB ülkeleri ve ülke grupları ile olan dış ticareti incelenerek GB'nin Türkiye'nin ithalat ve ihracatı üzerindeki etkilerini ortaya koymak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB, Türkiye'nin dış ticaret açığını arttırmıştır. AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı azalma eğiliminde olsa da yine en büyük pay AB ülkelerine aittir.
Sinan Kara (2011)	GB'nin Türkiye'de otomotiv sektörüne etkisini rakamsal veriler ile incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB ile otomotiv sektörü gelişmiş ve GB'nin statik ve dinamik etkilerinin görüldüğü başarılı bir örnek olmuştur
Gizem demir (2011)	GB'nin statik ve dinamik etkileri dikkate alınarak GB sonrası Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan değişimleri incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB'nin hem olumlu hem de olumsuz katkıları vardır. Olumsuzlukların tek sebebi GB değildir.
Ayça Aysun (2011)	Türkiye ile AB (15) ülkelerinin, 1980-2009 dönemine ait ticaret verilerine baz alınarak, GB sonrası Türkiye'nin dış ticaretindeki değişimleri ortaya koymak	Panel Veri Analizi	GB, Türkiye'nin ithalatını ihracatından daha çok etkilemiştir. İhracatında yapısal değişikliklere yol açmıştır.

Tuğba Bozkurt (2011)	Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde GB'nin ekonomik ve siyasi etkilerini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde birtakım sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Siyasi olarak ise Türkiye'nin tam üyeliğini hızlandıracak büyük bir etkisi olmamıştır.
Seyhun Doğan ve Semanur Soyyiğit Kaya (2011)	Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde ülke (AB ile ihracat-ithalat) ve fasıl bazlı (98 fasıl) değişimleri ortaya koymak	Yoğunlaşma Oranı, Herfindahl İndeksi	GB sonrasında, AB ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payında önemli bir değişme olmazken, Türkiye'nin ihracatının kompozisyonunda değişme yaşanmıştır.
Beyza Koyuncu Efendioğlu (2011)	1990-2008 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip 18 ülke ile ticaret verileri dikkate alınarak GB'nin Türkiye'nin dış ticaretine muhtemel statik etkilerini ortaya koymak	Panel Veri Analizi	GB'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde özel bir katkısı olmamıştır.
Bilin Neyaptı, Fatma Taşkın, Murat Üngör (2012)	1980-2001 arası dönem ve 150'den fazla ülke verisi incelenerek, GB'nin Türkiye'nin bölgesel ticaretine etkilerini özellikle Orta Doğu ve kuzey Afrika ülkeleri açısından incelemek	Zaman Serileri Analizi, F Testi ve Hausman Testi, Sabit Etkenler Modeli	GB sonrası Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin Türkiye ticaretindeki payı azalmış ancak reel kur politikası ticaret performansını artırmıştır.
Mustafa Hatipler (2012)	GB'nin, Türkiye'nin dış ticaretine etkileri ve ortaya çıkardığı değişimleri incelemek	Literatür Taraması	Türkiye'nin en büyük sorununun AB'ye üye olmadan GB'ye üye olmasıdır. GB ile Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimler olmuştur. GB, Türkiye'nin ticaret hacmini arttırmıştır.
Mustafa Terin, Atilla Keskin ve Seda Terin (2012)	1982-2011 yılına ait dış ticaret verileri kullanılarak, GB'nin Türkiye-AB tarımsal ürün ticareti üzerindeki etkilerini belirlemek	Zaman Serisi Verileri kullanılarak Regresyon Analizi	GB, Türkiye'nin tarım ürünleri ticaretini olumsuz etkilemiştir.

Arzu Yılmaz (2012)	Türk ekonomisinin,1993-2005 dönemi ve kısmen 2005-2012 dönemi verileri incelenerek, GB üyeliğinin dış ticaretine ve ekonomik büyümesine etkisini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB ile Türkiye'nin dış ticaretinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır ancak ithalatın ihracattan hızlı büyümesi dış ticaret açığını arttırmıştır.
Hamza Çeştepe ve Tuğba Mıstaçoğlu (2012)	AB'ye 2004 ve 2007 yıllarında üye olan seçilmiş ülkeler ve Türkiye'nin 1993-2007 verileri baz alınarak, GB'nin doğrudan yabancı yatırımlara etkisini incelemek	Panel Veri Analizi	GB, ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişi üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
Özgür Tonus (2012)	1996–2011 döneminde Türkiye'deki yapısal değişimde etkili olan faktörleri ve Gümrük Birliği'nin katkılarını değerlendirmek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB çeşitli faktörlerle birlikte Türkiye'nin dış ticaret dengesini etkilemektedir. Ayrıca artan rekabetle Türkiye'nin imalat sanayiinin yapısal olarak dönüşerek ucuz hammadde ve ara malların işlenerek, ihracına dayanan montaj sanayiine dönüşmesine yol açmıştır.
Ali İhsan Şençalar (2013)	1990-2009 dönemi dış ticaret verileri kapsamında GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi incelenmiştir	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	İhracat çalışmaları desteklenmeli ve dışa bağımlılık azaltılmalı. Ayrıca GB ile AB ülkelerine sağlanan diğer olanaklardan Türkiye de faydalanmalıdır.
Melih Özçalık ve Ahmet Okur (2013)	Türkiye'nin, tekstil ve hazır giyim sektöründe AB (15) ülkeleri karşısındaki rekabet gücü incelenmiştir.	Açıklanmış Karşılaşmalı Üstünlükler	Emek birim maliyetinin daha ucuz olduğu ülkeler Türkiye'nin rekabet gücünü düşürmektedir. Ayrıca bu sektörde fiyat esnekliği yüksek olduğu için hükümetler maliyetleri azaltıcı politikalarla özel kesimin rekabet gücünü artırabilir.

Burcu Saçkan (2013)	1994-2012 döneminde Türkiye'nin AB (12) ülkeleri ile dış ticaret verileri incelenerek GB'nin Türk ekonomisine statik ve dinamik etkilerini ortaya koymak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB, Türkiye'nin AB (12) ile dış ticaretini arttırmıştır. Rekabet düzeyi artmıştır.
Cihangir Cengiz (2013)	GB'de yaşanan ve bütünleşmeye aykırı uygulamaların yarattığı güncel sorunları ortaya koyarak, GB'nin, Türkiye'nin hem AB hem de diğer ülkeler ile olan ticaretini engelleyen eksikliklerin incelenmesi	Literatür Taraması	GB yeniden revize edilmeli veya Türkiye GB'den çıkarak AB ile STA yapılmalıdır.
Mehmet Şentürk (2014)	1996'dan günümüze Türkiye'nin ithalat ve ihracat kompozisyonunu inceleyerek, GB'nin Türkiye'nin dış ticaretini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	İhracat ve ithalat hacmi büyümüştür. GB, Türkiye'nin AB ile olan ticaretini olumlu etkilemiştir. Ancak küresel dinamiklerin etkisi ile bu durum değişmiş ve AB ile zayıflayan dış ticaret diğer ülkelere kaymıştır. İthalatta Rusya, İran ve Çin, ihracatta ise Irak başta olmak üzere yakın ve Orta Doğu ülkeleri önemli bir yer edinmiştir.
Semih Şen (2014)	1993-2013 dönemi baz alınarak Türkiye'nin AB ile Gümrük Birliği'nin ekonomik ve mali etkilerini, söz konusu gelişmeleri de dikkate alarak makro iktisadi bir yaklaşımla incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	Türkiye'nin AB ile dış ticaret hacmi artmış, tarım ürünlerinin kapsama alınmaması ve AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lar Türkiye'nin aleyhine sonuç yaratmış, Rekabet gücü olumlu etkilenmiş, dış ticareten sağlanan vergi gelirleri artmıştır.

Yavuz Özdemir (2015)	GB'nin Türkiye ekonomisi üzerindeki mevcut ve olası etkilerini sektörel bazda ortaya koymak	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB'nin olumlu katkıları daha fazladır.
Nurullah Erem (2015)	Türkiye imalat sanayiinin rekabet gücünü AB (15) ülkeleri ile 1989-2013 döneminde, ana ve alt sektörler itibarıyla karşılaştırarak ortaya koymak	Balassa ve Vollrath Endeksleri yardımıyla Karşılaştırmalı Analiz	Türkiye imalat sanayiinin rekabet gücü belirlenen dönem için, AB (15) ülkeleri ile karşılaştırıldığında artmıştır.
Nurdan Kuşat (2015)	GB'nin imzalandığı 1995 yılından 2013'e kadar olan süreçte GB'nin, Türkiye'nin dış ticaretine statik etkilerini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	Türkiye'nin, GB'den beklediği statik refah etkilerinden tam manasıyla yararlanamadığı sonucuna varılmıştır.
Nurdan Kuşat (2015)	1996-2013 döneminde Türkiye-BRICS ticaretinde yaşanan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin ülke bazlı yoğunlaşma etkilerini değerlendirilmek ve SITC Rev3 Düzey 1 sınıflamasındaki ürün gruplarına göre ürün bazlı ticari yoğunlaşmayı incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB sonrası; ülke bazlı ticari yoğunlaşma, Rusya'dan Çin'e doğru kaymıştır. İhracattaki ürün bazlı yoğunlaşmanın sadece Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Hammaddeler ürün grubunda oluşurken, ithalatta ise Mineral Yakıtlar, Yağlar ve Benzeri Damıtılmasından Elde Edilen Ürünler, Çeşitli Mamul Eşya ve Hayvansal, Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar, Mumlar ürün gruplarında gerçekleşmiştir.
Tuğba Aynacı (2015)	Türkiye'nin, AB 15 ülkeleri ile ithalat ve ihracat rakamları incelenerek, GB'nin Türkiye-AB dış ticareti üzerindeki etkisini belirlemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB sonrasında AB 15 ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı azalmıştır.

İktisadi Kalkınma Vakfı (2016)	Firmaların ve ilgili aktörlerin hizmet ticareti konusundaki durumlarını, görüşlerini, sorunlarını ve beklentilerini ortaya koymak	Anket Çalışması	Kişilerin serbest dolaşımının sağlanması, mesleki yeterliliklerin tanınması gerektiği ve vize kolaylığı sağlanması gerekmektedir. Ayrıca AB dışındakilere ayrımcı uygulamaların kaldırılması gerekmektedir.
İlke Göçmen (2016)	GB'nin güncellenmesinin yöntemi ve yöneme bağlı usulü özellikle AB boyutuyla ve tarım, hizmetler ve kamu ihaleleri örnek alanları üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.	Literatür Taraması	Türkiye açısından en uygun yol, özellikle birtakım AB üyesi devletlerin Türkiye karşısındaki olası negatif tutumları hesaba katılırsa, hukuken ve siyaseten mümkün olduğu ölçüde, OKK yöntemi ve böylece AB açısından salt Konseyin nitelikli çoğunluk ile karar almasının sağlanması olarak görülmektedir.
Orhan Şanlı (2016)	Türkiye dış ticaretinin, 1975-2016 dönemi incelenerek GB'nin Türkiye ekonomisi ve dış ticareti üzerindeki statik ve dinamik etkilerini ortaya koymak	Çoklu regresyon Modeli -zaman serisi analizi yazıyor	GB, Türkiye'nin dış ticaret açığını arttırmaktadır.
Mirza Halit Çağlayan (2016)	GB'nin makro ekonomi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla Türkiye ile 28 ab ülkesi arasındaki dış ticarete GB sonrası yaşanan değişimleri incelemek	Zaman Serileri Analizi	GB'nin ticaret yaratıcı etkisi olmuştur ancak bu etki sınırlı düzeyde kalmıştır ve GB, Türkiye için ticaret saptırıcı etki oluşturmamıştır.
İsmail Çiftçi, Ergin uzgören ve Rabia İnci Uzbek (2017)	Türkiye ve 15 AB ülkesi için, 1923-2008 yıllık verileri kullanılarak, GB sonrası, Türkiye ile AB ülkeleri arasında gelir yakınsaması olup olmadığını araştırmak	Görünüşte İlişkisiz Regresyon Genişletilmiş Dickey Fuller-SURADF birim kök testi ve Kesit Açısından Genişletilmiş Dickey Fuller-CADF birim kök testi	GB öncesi ve sonrası Türkiye'nin AB ülkelerine yakınsadığı sonucuna varılmıştır. AB ile ticarete teknoloji transferinin teşvik edilmesi ile ülkeler arasındaki yakınsama daha hızlı olacaktır

Hakan Tunç (2017)	1997-2016 dönemi AB (25) ülkeleriyle yapılan ihracat ve ithalat verileri ışığında, GB'ye girişin türk dış ticaretine etkisini ortaya koymak	Likert Ölçekte Anket Uygulaması, Anova Testi	GB, Türk dış ticaretine olumlu katkı sağlamıştır. Anket uygulamasına göre de katılımcılar GB'nin olumlu katkı sağladığını düşünmektedir.
Gülay Erten (2017)	1990-2016 döneminde seçilmiş orman ürünleri için ab ve diğer ülke grupları ile olan ihracat ve ithalat verileri baz alınarak GB'nin Türkiye'nin orman ürünleri dış ticaretine etkilerini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	GB sonrası Türkiye'nin odun ticareti artmış ancak son dönemlerde ortaya çıkan talepler ya da araçlar sonucunda ithalat ve ihracat değişmiştir.
Yavuz Koç (2018)	1996-2017 dönemi Türkiye-AB dış ticaret verileri kullanılarak, GB'nin statik ve dinamik etkilerini incelemek	Literatür Taraması ve İstatistiksel Verilerin Analizi	Türkiye-AB dış ticareti GB çerçevesinde değerlendirildiğinde, mevcut haliyle olumsuz etkilerinin daha fazla görüldüğü gözlemlenmiştir

1.4.2. Gümrük Birliğinin Etkileri

Gümrük birliğinin yarattığı ekonomik etkiler esas olarak kaynak dağılımı üzerinedir. Bu etkiler statik ve dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Gümrük birliğinin milli geliri etkileyen ve tek seferlik olan etkilerine statik etkiler milli gelirin artış hızı üzerinde ortaya çıkanlara ise dinamik etkiler denilmektedir. ⁴⁴

Gümrük birliği ile korumacılık ortadan kalkar ve üye ülkelerin ekonomilerinde kısa dönemli olan statik ve uzun dönemli olan dinamik etkiler görülmektedir. Gümrük birliğinin kısa dönemde üyeler arasında ticareti yoğunlaştırma, uzun dönemde ise rekabeti artırma ve tekrardan yapılanma etkileri vardır. Kısa dönemli etkiler birlik sonrası hemen ortaya çıkar ve kolay bir şekilde hesaplanabilmektedir. Uzun dönemli olan etkiler için ise dinamik analizler yapılmalı ve dışsal faktörlere bağlı olduğundan genellikle net bir hesaplama yapılamamaktadır. Gümrük birliği ile sağlanmak istenen

⁴⁴ Dilek Temiz, "Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.8, S.1 (2009), s.117.

yararlar daha çok uzun dönemli yeniden yapılanma etkisi kapsamında kaynakların daha etkin dağılımıdır.⁴⁵

1.4.2.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Teknolojik ve ekonomik yapıda herhangi bir değişiklik yaşanmadan, birlik içerisinde kaynakların yeniden dağılımı sonucu ortaya çıkan etkiler gümrük birliğinin statik etkileridir ve birliğin oluşmasından sonra tek sefer yaşanan etkileri ifade eder. Entegrasyon sonrası dış ticaret oranlarındaki değişimler buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁶ Yani ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimler değil de ticareti engelleyici tüm faktörlerin kaldırılması ile dış ticaret hacminde ya da refah düzeyinde meydana gelen tek seferlik değişimlerdir.⁴⁷

Statik etkileri ilk olarak Viner ele almış ve ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak ortaya koymuştur. Viner'in yaptığı analizler gümrük birliklerinin üretim etkileridir. Meade ise tüketim etkilerini kazandırmıştır.⁴⁸

Bu çalışmada statik etkiler başlığı altında, üretim etkisi, tüketim etkisi ve dış ticaret hadlerine etkisi incelenecektir.

1.4.2.1.1. Üretim Etkisi

Üretim etkisi, gümrük birliği kapsamında hammadde temin edilmesinde farklı durumların yarattığı etkidir. Gümrük birliği sayesinde, üye ülkeler üretim yaptıkları sanayi kolları için gerekli hammaddeyi kotaların ve vergilerin kaldırılmasıyla daha ucuza elde etmektedirler. Böylelikle daha fazla üretim daha ekonomik şekilde gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan birlik dışında kalan ülkelere ucuza temin edilen hammaddeler artık gümrük birliği üyelerinden satın alınacağından maliyetlerde artışa sebep olacaktır bu da üretimi azaltacaktır.⁴⁹

⁴⁵ Alaattin Kızıltan, Mustafa Ersungur ve Özgür Polat, "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.22, S.1 (Ocak 2008). s.84.

⁴⁶ Temiz, a.g.e., s.117.

⁴⁷ Orhan Şanlı, "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Aydın, 2016. s.17.

⁴⁸ Kızıltan, Ersungur ve Polat, a.g.e., s.84.

⁴⁹ Mustafa Hatipler, "Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri", **Akademik Bakış Dergisi**, S.29 (Mart-Nisan 2012), s.4.

Lipsey, üretim etkisini uluslararası ikame etkisi şeklinde isimlendirmiştir. Bu kavram, gümrük birliği sonrası ülkelerin dış ticaretini yaptığı malların üretildiği yerde meydana gelen değişiklikleri ifade etmektedir. Gümrük birliğinin kurulmasından sonra üretimin en az maliyetle üretimi gerçekleştiren üye ülkede yapılması olumlu üretim etkisi veya ticaret yaratıcı etki olarak ifade etmektedir. Bu etki ile gümrük birliği içerisinde üretim daha az maliyetle yapılmakta ve üye ülkelerin refah düzeyleri artmaktadır.⁵⁰

Viner gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olmak üzere iki türlü etkisinin olacağını belirtmiştir.

Çolpan Nart ticaret yaratıcı etkiyi, birlik içindeki maliyetli üretim yerine daha uygun üretim yapan başka bir birlik üyesinden ithalat yapılması, ticaret saptırıcı etkiyi ise birlik dışında kalan ülkelere yapılan düşük maliyetli ithalatın yerine birlik üyesi ülkelere yapılan daha yüksek maliyetli ithalatın yapılması olarak tanımlamaktadır.⁵¹

Ticaret saptırıcı etki, birlik içinde üretim maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. Ortak gümrük tarifeleri yükseltilerek, birlik dışında kalan ülkelere göre üretimde daha az etkin olan üye ülke üreticilerine destek sağlanmaktadır. Ticaret saptırıcı etki literatürde refah düzeyini düşüren bir etki olarak yer almaktadır.⁵²

Gümrük birliği ile üye ülkelerin ticarete uyguladıkları tarife ve kotaların kaldırılması sonucu ticareti yapılan malların fiyatlarında düşüş yaşanır. Birlik içerisinde ticaret imkânı oluşması sonucu üyeler daha ucuza daha fazla tüketim fırsatı yakalarlar. Böylelikle birlik içinde ticaret hacmi artmaktadır.⁵³

Gümrük birliği ile birlik üyesi ülkelere üretim ayrışması meydana gelir. Birlik öncesi üretim maliyeti yüksek olan ya da ithal eden ülke birlik üyeliği sonrasında ticaret yaratıcı etki sayesinde gümrük vergilerinin ya da kısıtlamaların kaldırılması ile daha ucuza mal alacaktır. Bu durum üye ülkelere uzmanlaşmayı ve daha az maliyetle üretim yapılan alanlara yönelmeyi sağlayacaktır. Gelişmekte olan ülkeler için ucuz ara mal ve yatırım malı büyük bir önem taşımaktadır. Birliğe dahil olan

⁵⁰ Bakkalcı, a.g.e., s.41.

⁵¹ Nurdan Kuşat, "Gümrük Birliğinin Türkiye Dış Ticaretine Statik Etkileri:1980-1995/1996-2013 Karşılaştırmalı Analizi", *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.29, S.4 (2015), s.628.

⁵² A.g.e., s.41.

⁵³ Temiz, a.g.e., s.118.

gelişmekte olan ülke bu malları daha uyguna elde ettiği için üretimi artacak ve birliğin üretiminde de artış sağlanacaktır.⁵⁴

1.4.2.1.2. Tüketim Etkisi

Tüketim etkisi, birliğin oluşması ile üretimde artış yaşanması ve bununla birlikte gerçekleşebilmesi muhtemel tüketime daha fazla pay ayrılması halinde ortaya çıkmaktadır. Entegrasyon ile meydana gelen birlik ve bütünlük, üye ülkelerin iktisadi yapılarının uygunluğu doğrultusunda bütün üyelerin lehine olmaktadır. Buna göre üye ülkelerde kişilerin gelirleri artacak, bu artış talebi de arttırarak tüketime daha fazla pay ayrılmasına yol açacaktır. Malların ucuzlaması veya üretim etkisinin gelirleri arttırması bu durumun oluşmasını sağlamaktadır.⁵⁵

Gümrük birliği ile birlikte tarifelerin ve vergilerin ortadan kaldırılması sonucu yabancı mallar ucuzlamakta ve talepte artış yaşanmaktadır. Birlik sonrasında yüksek maliyetlerle üretim yapan ülkenin ve ortak gümrük tarifeleri sebebiyle maliyetleri artan birlik dışında kalan ülkelerin üretiminde azalma meydana gelmektedir. Üretim etkisi olan bu değişiklik doğrultusunda birlik içerisindeki fiyat herhangi bir ülkenin fiyatından daha düşük olursa, birlik üyesi ülkelerde satın alma gücü artacak ve buna bağlı olarak birlik içi ithalatta da artış yaşanacaktır. Bu artış gümrük birliğinin tüketim etkisini göstermektedir.⁵⁶

1.4.2.1.3. Ticaret Hadlerine Etkisi

Ticaret hadleri, ihracat ve ithalat fiyatlarının birbirlerine oranını ifade etmektedir. Bir ülkenin ithal ettiği malların fiyatında meydana gelen bir artış (düşüş) ile ihraç ettiği malların fiyatındaki düşüş (artış) ticaret oranlarında ülkenin aleyhine (lehine) olduğunu göstermektedir. Bu etkiyi gümrük birliği teorisine Mundell teklif eğrileri analizi ile kazandırmıştır. Üç ülkeli ve üç mallı teorik bir model oluşturan Mundell

⁵⁴ Şanlı, a.g.e., s.18.

⁵⁵ Hatipler, a.g.e., s.5.

⁵⁶ Levent Gökdemir, Elif Karaman, "Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.18, S.2 (Elazığı 2008), s.285.

iki ülkenin oluşturacağı gümrük birliğinde, bu ülkelerin dış ticaret hadlerinin dışarıda kalan ülkeye göre daha olumlu bir gelişme göstereceğini saptamıştır.⁵⁷

Ticaret hadleri, ülkeler arasında oluşan iş bölümünden dolayı refah düzeyinin artışından ülkelerin ne kadar pay alacağını belirlemektedir. Bu kapsamda, dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişimlerle, birlik içinde veya dışındaki ülkelerin refah düzeyi pozitif ve negatif yönde etkilenmektedir. Diğer taraftan birlik üyesi ülkeler arasında dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişimler her bir ülkenin refah seviyesini farklı şekilde etkiler. Gümrük birliği ile ticaret birlik dışı ülkelere üye ülkelere kayacak ve bu durum ticaret hadleri üzerinde olumlu etki yaratacaktır. Böylece ticaret sapsmasının sebep olduğu zararın azalması sağlanacaktır. Gümrük birliğinin kurulması, üye olmayan ülkelere yapılan ithalatta etkili olmuyorsa birliğin oluşması ticaret hadlerini değiştirmeyecektir. ⁵⁸

1.4.2.2. Gümrük Birliğinin Dinamik Etkileri

Gümrük birliğinin dinamik etkileri, ülkelerin verimlilikleri, teknolojik yapıları, rekabet güçleri, üretim maliyetleri, rekabet güçlerindeki değişimler, sermaye ve yatırımları özendirme kavramlarını kapsamaktadır.⁵⁹

Dinamik etkiler ulusal piyasanın yerine birlik sonucu kapsamlı bir piyasanın oluşmasıyla meydana gelen etkilerdir. Ekonomik entegrasyonlar yarattığı dinamik etkiler sayesinde üye ülkelerin ekonomik yapılarında üretim kapasitelerinde ve verimlilik düzeylerinde farklılıklar ortaya çıkarılırlar. Dolayısıyla dinamik etkiler üye ülkelerin milli geliri, büyüme hızı ve refah seviyesi üzerinde etkili olmaktadır.⁶⁰

Gümrük birliği ile daha büyük piyasalara açılma fırsatı bulan firmalar ilk dönemlerde rekabet konusunda geride kalsalar da zamanla teknolojik alt yapıları, sermayeleri, kaynaklarını verimli ve etkin kullanabilmeleri sayesinde, üretim maliyetlerini

⁵⁷ Ertuğrul Yıldırım, Cihan Dura, “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.28 (Ocak- Haziran 2007), s.146,

⁵⁸ Kırdar, a.g.e., s.25.

⁵⁹ Yavuz Özdemir, Güner Koç Aytakin, “Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y.5, S.9 (2016), s.49.

⁶⁰ Ahmet Oğuz, “Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-İç Ticaret Açısından Karşılaştırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, İzmir 2009, s.28.

düşürerek rekabet güçlerini arttırlar. Rekabet gücünün artması, maliyetlerin azalması ülkenin refah düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Pazarın genişlemesi sonucu ekonomik değer üreten firmaların ürünlerini daha kolay satabileceği düşüncesi artmaktadır. Dolayısıyla yeni mallar üretmek için gerekli teknolojik altyapılarını yenilerler ve Ar-Ge yatırımlarını arttırlar. Böylelikle hem teknolojik gelişmelere katkı sağlar hem de rekabet güçlerini, verimliliklerini arttırlar.⁶¹

Zaman içinde birliğe giden ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitelerinde, kaynak verimliliklerinde değişiklikler olur.

1.4.2.2.1. Ölçek Ekonomisi Etkisi

Ölçek ekonomileri, içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere iki şekilde ifade edilmektedir. İçsel ölçek ekonomileri, işletmelerin üretimlerini arttırması sonucu maliyetlerinde düşüş yaşanması ile, dışsal ölçek ekonomileri ise işletmenin içinde yer aldığı endüstride üretimini arttırması neticesinde ortalama maliyetlerde düşüş yaşanması ile oluşmaktadır. İç pazarı geniş olan ülkeler ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanarak ucuza ürettikleri ürünlerde karşılaştırmalı üstünlük elde ederek ürünlerin ihracatçısı konumuna gelmektedirler. Krugman bir ürünün büyük bir iç piyasasının olmasını, bu ürünün ihraç edilmesinde ülkeyi avantajlı konuma getirdiğini belirtmektedir. Buna göre ekonomik bütünleşmeler ile üyeler daha geniş piyasalara herhangi bir engel olmadan açılmakta ve böylece atıl olan kapasitelerini daha etkin kullanmaktadırlar.⁶²

Gümrük birliği sonrasında piyasa genişlemekte ve artan talep karşısında firmalar da üretimlerini arttırmak zorunda kalmaktadır. Eğer firmaların atıl kapasiteleri varsa bunu değerlendirerek ortalama maliyetlerini en aza indirerek optimal ölçeğe ulaşabilirler. Atıl kapasiteleri yoksa kapasitelerini arttırmak için yeni yatırımlarda bulunacaklardır. Ölçek ekonomileri etkisi zamanla ortaya çıkmakta ve rekabet gücü yüksek büyük çaplı birçok firmanın oluşmasına katkıda bulunmaktadır.⁶³

⁶¹ Aytakin ve Özdemir, a.g.e., s.49.

⁶² Burcu Kılınç Savrul, Hasan Alp Özel, “Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Entegrasyonların Başarı Koşulları”, **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.2 (Aralık 2014), s.47.

⁶³ Süleyman Uyar, <http://www.1bilgi.com/iktisat/4510/gumruk-birligi-8217-nin-turkiye-ekonomisi-uzerindeki-etkileri.html> Kasım 2007, (Erişim Tarihi:29.01.2019)

1.4.2.2.2. Teknolojik Gelişmeye Etkisi

Gümrük birliği teknolojik gelişmeyi üç şekilde arttırmaktadır:⁶⁴

1. Yoğunlaşan rekabet sebebi ile ulusal piyasalardaki firmaları daha verimli üretim teknikleri geliştirmeye zorlamakta ve böylelikle teknolojik ilerlemeyi sağlayacak ar-ge yatırımları arttırmaktadır.
2. Yurtiçi firmaların daha büyük bir pazara girmesi sonucu üretim ölçekleri artar ve Ar-Ge yatırımlarına daha fazla bütçe ayrılmaktadır.
3. Gümrük birliği ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları artar ve bunların beraberinde getirdiği teknolojik yapı o ülkedeki teknoloji düzeyinden daha ileri olduğunda teknolojik ilerleme artar.

Gümrük birliği ile teknolojik gelişmenin sağlanması, rekabet artışı, ölçek büyümesi, yabancı sermaye yatırımlarının artışı ve teknolojinin kapsamı ile ilişkilidir.⁶⁵

Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, üretim maliyetlerini azaltır, kaliteyi artırır ve üye ülkelere rekabet avantajı sağlar. Bu teknoloji seviyesine ulaşabilmek için Ar-Ge faaliyetlerine büyük bütçeler ayırmak gerekmektedir. Ancak Ar-Ge faaliyetleri uzun vadede getiri sağlar kısa vadede bir getiri sağlamaz hatta yapılan harcamalar sebebiyle maliyet artışına sebep olmaktadır. Dolayısıyla Ar-Ge tesisleri kurmak ve buna yatırım yapmak daha çok büyük sermayeli işletmeler tarafından yapılabilir.⁶⁶

1.4.2.2.3. Rekabet Etkisi

Gümrük birliği ile sağlanan dinamik etkilerden en önemlisi rekabetin artmasıdır. Ülkelerin dış ticaret politikaları ile ortaya koydukları gümrük tarifeleri ve sınırlamalar, ulusal piyasanın tekelleşmesine ve verimliliği düşük firmaların faaliyette bulunmasına sebep olur. Gümrük birliğine üyelik ile engeller ortadan kalkar ve yerli firmalar uluslararası rekabet ortamına girmek zorunda kalırlar. Rekabet gücü olmayanlar piyasada yer alamazken rekabete hazır olanlar varlıklarını sürdürürler. Rekabet ortamının kızışması ile hem birlik içerisinde hem de üye ülkede

⁶⁴ Yıldırım ve Dura, a.g.e., s.148.

⁶⁵ a.g.e., s.148.

⁶⁶ Kırdar, a.g.e., s. 41.

kaynakların daha etkin dağıtımı, kalkınma ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi sağlanacaktır.⁶⁷

Gümrük birliğinin yarattığı rekabet etkisi gümrük birliği teorisine göre iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar üye ülkelerin, ulusal ve uluslararası düzeydeki piyasalarda rekabet güçlerine etkisidir. Gümrük birliği sonrasında kısıtlamaların kaldırılması, ortak tarifelerin belirlenmesi ile hem üye ülkelerin piyasalarına giriş hem de üye ülkenin birlik piyasasına girişi kolaylaşmaktadır. Serbest piyasa yapısının oluşması ile rekabet artacak ve ulusal piyasada verimliliği düşük işletmeler daha verimli olabilecekleri alanlara yöneleceklerdir.⁶⁸

1.4.2.2.4. Dışsal Ekonomiler

Herhangi bir ekonomik birimin üretim sırasında, maliyetleri arasında yer almayan başka ekonomik işlemlerin sonuçlarından olumlu şekilde etkilenmesi dışsal ekonomiler veya dışsal tasarruflar olarak adlandırılmaktadır. Yol, su, elektrik, eğitim, araştırma gibi kamusal mallar ve hizmetler bu etkiyi yaratmaktadırlar. Diğer taraftan özel sektörün gerçekleştirdiği bir endüstri kurulması benzeri faaliyetler de bağlantıları sebebiyle dışsal ekonomi oluşturabilirler.⁶⁹

Dışsal ekonomiler arz ve talep koşullarına bağlı olarak iki şekilde sınıflandırılabilir. Arz koşullarına bağlı dışsal ekonomilerde, bir işletme üretim tekniklerini geliştirerek maliyetlerini düşürür ve ürünü daha ucuza satmaktadır.⁷⁰ Talebe bağlı olan dışsal ekonomilerde ise endüstride bir değişme meydana gelmemesine rağmen talep koşulları daha iyi duruma gelmektedir. Birlik sonucu genişleme gelir düzeyini arttıracaktır bu da beraberinde piyasadaki diğer mallara olan talepte artışa neden olacaktır. Piyasa bu talebi karşılayabilmek için, ölçek problemini ve üretim faktörlerinin arz değişkenliği problemini incelemelidir.⁷¹

⁶⁷ İncekara, a.g.e., s.80.

⁶⁸ Hasan Vergil, Ertuğrul Yıldırım, “AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S.26 (Ocak-Haziran 2006), s.2.

⁶⁹ İncekara, a.g.e., s.83.

⁷⁰ Yıldırım ve Dura, a.g.e., s.147.

⁷¹ Emine Tahsin, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul 2007, s.40.

1.4.2.2.5. Yatırım Etkisi

Ekonomik bütünleşmelerde, firmalar büyüyen piyasalarda yatırımlarını birlik içerisinde en verimli bölgeye kaydırmaktadırlar. Bölgesel entegrasyonlar yabancı yatırımları teşvik etmekte iki şekilde etkili olmaktadır:

- Üretimdeki çarpıklıkların minimize edilmesi yatırımları daha karlı hale getirerek yatırımcıları için teşvik olacaktır,
- Koruma duvarlarını ortadan kaldırabilmek için, birlik içinde yatırımları arttırıcı etkiyi ortaya çıkarır.

Yabancı sermaye, direkt yabancı sermaye ile portföy yatırımı ile gelmektedir.⁷²

1.5. Ekonomik Entegrasyon Örnekleri

1.5.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

ABD'nin hem Kanada hem de Meksika ile yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmaları ile, ABD-Kanada-Meksika arasında Kuzey Amerika kıtasını kapsayacak Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (NAFTA) önü açılmıştır.

1992 yılında imzalanan ve 1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren NAFTA aracılığıyla üç ülke arasında ticari ve yatırım ilişkilerde serbestlik sağlanmıştır. Bu Anlaşma doğrultusunda taraflar aralarındaki bütün ticari tarife ve engelleri ortadan kaldırmışlar ve diğer ülkelere karşı ise kendi ulusal tarifelerini devam ettirme konusunda anlaşmışlardır.⁷³

NAFTA ile bazı tarım ürünleri belli bir süre dahil edilmemek koşuluyla, üyeler arasındaki bazı istisnalar hariç olmak üzere gümrük vergilerinin kaldırılması hedeflenmiştir. Anlaşmaya üye ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkları kapatarak Kuzey Amerika'da ekonomik ve toplumsal istikrarı sağlamak Anlaşma'nın esas amaçlarından. ABD ve Kanada Meksika'ya daha fazla yatırım yapmaları halinde, hem bu ülkeler ucuz iş gücünden faydalanmış olacak hem de Meksika'daki işsizlik

⁷² Hobikoğlu, a.g.e., s.67.

⁷³ <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/kanada/ulke-profil/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler> (Erişim Tarihi:29.01.2019).

azalmış olacaktır. Fakat ABD yer alan bazı işçi sendikaları, NAFTA'nın kendi ülkelerindeki işsizlik oranını arttırabileceği düşüncesinden dolayı Anlaşmaya karşı çıkmaktadır.⁷⁴

NAFTA ile yalnızca gümrük vergileri kaldırılmamış ayrıca ABD, Meksika ve Kanada'dan gelen yatırımcılara yerli işletmelerle aynı haklar verilmiştir. Bu Anlaşma özellikle otomotiv ürünlerinde etkili olmaktadır. ABD ve Kanada arasında otomotiv ürünlerinde gümrük vergilerinin olmaması, idari engellerin minimize edilmesi, kurun düşük olması ve işçilik maliyetlerinin daha az olması gibi sebeplerle önemli otomobil firmaları Kanada'ya ciddi yatırımlar yapmış be böylece bu iki ülke arasındaki üretim sistemleri entegre olmuştur.⁷⁵

NAFTA, tekstil, konfeksiyon, otomotiv, enerji, petro-kimya, tarım ürünleri, anti damping ve telafi edici vergi uygulamaları, fikri mülkiyet hakları, ulaştırma ve haberleşme, çevre ve işçi sorunları, mali konular ve yatırımlar ile ilgili konuları kapsamaktadır.⁷⁶

1.5.2. Asya Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC)

APEC, Asya-Pasifik bölgesinde ticaret ve yatırımın serbest hale getirilmesi, ekonomilerin bütünleşmesi için ticari ve teknik iş birliği ile iş bağlantılarının kolaylaştırılması amacı ile 1989 yılında kurulmuştur.⁷⁷

Birliğin, Avustralya, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong, Tayvan, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya, Singapur, Tayland, ABD ve Vietnam olmak üzere 21 üyesi bulunmaktadır.

APEC'in 1994 yılında Endonezya Zirvesinde belirlemiş olduğu "Bogor Hedefleri" olarak anılan temel hedefi şu şekildedir: Asya-Pasifik Bölgesinde, 2010 yılında sanayileşmiş ülkeler için, 2020 yılında ise gelişmekte olan ülkeler için serbest ve açık ticaret ile yatırım olanakları sağlamak. Örgüt amaçlarını gerçekleştirebilmek için

⁷⁴ <http://www.oaib.org.tr/tr/sirkuler-2018-1.pdf> (Erişim Tarihi:29.01.2019)

⁷⁵ http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/kuzey_amerika_serbest_ticaret_nafta.html (Erişim Tarihi:29.01.2019).

⁷⁶ <https://www.ihkib.org.tr/tr/dis-ticaret/ihracat/ticari-bloklar/k-280> (Erişim Tarihi:30.01.2019).

⁷⁷ <http://www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-forumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi:29.01.2019)

malların, hizmetin ve kişilerin güvenle dolaşabileceği bir ortamın gerekliliğini fark etmiş ve bu kapsamda siyasi, ekonomik ve teknolojik iş birliği üzerinde çalışmaktadır. Bu ortamın sağlanması için en önemli faktörün insan olduğunu düşünen örgüt ağırlıklı olarak sosyokültürel ve eğitim gibi konularda yoğun bir şekilde çalışmaktadır.⁷⁸

APEC, bağlayıcı olmayan taahhütler ve açık diyalog esasına dayanarak faaliyette bulunması sebebiyle diğer birçok entegrasyondan farklıdır. Anlaşma, üyelere anlaşmalar kapsamında hukuki sorumluluklar yüklememektedir. Kararlar oybirliği esası ile yükümlülüklerin uygulanması ise gönüllülüğe dayanmaktadır.⁷⁹

1.5.3.MERCOSUR

MERCOSUR (Common Market for the Southern Cone of America), 1991’de Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay tarafından kurulmuştur. Daha sonra Şili, Bolivya, Ekvator, Peru, Kolombiya, Venezuela ortak üye olarak dahil olmuştur. Entegrasyonun amacı ekonomik kalkınmayı hızlandırmak olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda üyeler arasında ticaretin serbest hale getirilmesi, ekonomi ve diğer politikaların belirlenmesinde ortak hareket edilmesi ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁰

MERCOSUR’un, Latin Amerika’daki entegrasyon girişimlerinden en başarılı olduğu söylenebilir. Siyasi liderlerin şekillendirdiği, toplumların talebinden ziyade daha çok en tepeden aşağıya doğru bir entegrasyon sürecinin yaşandığı MERCOSUR’da bazı sorunlarla karşılaşmış olunsa da ekonomik anlamda kazançlar sağlamıştır. Brezilya’nın en çok yarar sağladığı bu bütünleşme sayesinde üyeler arasında ve AB ile başta olmak üzere uluslararası ticaret hacminde büyüme yaşanmıştır.⁸¹

⁷⁸ http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/apec_asya_pasifik_ekonomik_isbirligi.html (Erişim Tarihi:29.01.2019)

⁷⁹ Halit Başar, <http://www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-apec-.tr.mfa> (Erişim Tarihi:29.01.2019)

⁸⁰ <https://www.ihkib.org.tr/tr/dis-ticaret/ihracat/ticari-bloklar/k-280> (Erişim Tarihi:29.01.2019)

⁸¹ Özden Selcen Özmelek, “Bütünleşme Bünyesindeki Kurumlar: Örnek Olay İncelemesi (MERCOSUR)”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.9, S.2 (2017), s.102.

Bölgesel bir ortak pazar kurmak amacıyla yapılan bu anlaşmada, mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı öngörülmektedir. Anlaşma kapsamında üyeler arasındaki gümrük engelleri kaldırılacak, taraf olmayan ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifelerinde ve ticaret politikalarında birlikte hareket edilecektir. Serbest ticaret bölgesi aşamasından ortak pazar kurma durumuna gelmeyi hedefleyen bu oluşum, genel anlamda başarılı olarak değerlendirilse de bölgesel anlamda anlaşmanın öncü ülkelerinden olan Brezilya ve Arjantin'in yaşadığı problemler, küresel düzeyde meydana gelen sarsıntılar gibi pek çok sorun karşısındaki duruşu sebebiyle tam anlamıyla başarılı olduğu konusunda şüpheler oluşmuştur.⁸²

1.5.4. Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)

Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), bölge ülkeleri arasında iş birliği sağlanması amacıyla Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru'nun katılımıyla 1960 yılında imzalanan Montevideo Anlaşması ile kurulmuştur. Birliğe daha sonra Kolombiya, Ekvator, Venezüella ve Bolivya'nın katılımıyla hemen hemen bütün Güney Amerika'yı ve Meksika'yı kapsamıştır.

Üye ülkelerden Brezilya, Arjantin ve Meksika LAFTA'nın serbest ticaret alanının genişletmesini, diğerleri ise kalkınmalarını hızlandırmasını hedeflemişlerdir. LAFTA on iki yıllık bir süreçte ortak pazar ve gümrük birliği aşamasına gelmeyi planlamaktaydı ancak 1960-1980 yılları arasında üye ülkelerde darbeler ve baskılar meydana geldiğinden ayrıca üyelerin gelişmişlik seviyeleri arasında büyük farklar olmasından dolayı başarı sağlanamamıştır.⁸³ Aradan geçen yirmi yılda amaçlarına ulaşamaması nedeniyle Haziran 1980'de Meksika'da yapılan Bakanlar Toplantısı sonucu örgütün yapısının değiştirilmesi öngörülmüş ve aynı yıl imzalanan anlaşma ile Latin Amerika Bütünleşme Teşkilatı (LAILA/ALADI) kurulmuştur. ALADI bütünleşmesi ortak Pazardır. Ancak üye ülkeler aralarında farklı serbest ticaret bölgeleri kurmuşlardır. ALADI, LAFTA'ya oranla daha esnek bir anlayışa sahiptir.

⁸²

⁸³ A.g.e., s.94.

Herhangi bir süre veya miktar hedefi belirlemeden, uzun vadede bir Latin Amerika ortak pazarının oluşturulmasını amaçlamıştır.⁸⁴

⁸⁴ Oğuz, a.g.e., s.49.

BÖLÜM 2

AVRUPA GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TÜRKİYE'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ'NE KATILIM SÜRECİ

2.1. Avrupa Birliği'nin Oluşum Süreci

2.1.1. Birlik Fikrinin Ortaya Çıkışı

Avrupa'nın bütünleşmesi düşüncesinin temelleri, XIII ve XIV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Kıtada kalıcı bir barış ortamı oluşturmak için Pierre Dubois, Dante Emene Cruse, Abee de Saint, Jean Jacques Rousseu ve Immanuel Kant çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Victor Hugo ise 1848 yılında bir eserinde ilk defa “Avrupa Birleşik Devletleri” ifadesini kullanmıştır.⁸⁵

Avrupa'da ilk birleşme faaliyetleri, 18. Yüzyılda İngiltere ile Fransa arasında yapılan ticaret anlaşması ile başlamış ve Fransız Devrimi ile son bulmuştur. 1815 yılında Prusya ve Almanya'nın kendi eyaletleri arasında yaptıkları Maasen Tarifesi kapsamında iç gümrükte uygulanan vergiler kaldırılmıştır. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa aralarında yeniden bazı anlaşmalar yaparak gümrük vergilerini düşürmüşlerdir. Ancak ulusal menfaatlerine öncelik veren Almanya, Fransa ve İtalya gümrük vergilerini arttırmıştır.⁸⁶

Uzun yıllar boyunca yalnızca filozofların ve öngörülü kişilerin hayalini kurduğu birleşmiş bir Avrupa, ancak uzun yıllar sonra bir proje olarak ülkelerin politikalarında yer almıştır. Avrupa'da yüzyıllarca büyük savaşlar meydana gelmiştir. Yalnızca Almanya ve Fransa, 1870-1945 aralığında üç kez savaşa girmiş ve birçok insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Yaşanan bu felaketler sonucunda bazı Avrupalı lider ve düşünürler, barış ortamının kurulmasının ancak ülkelerin ekonomik ve siyasi olarak birleşmesi ile gerçekleşebileceği kararına varmışlardır. Avrupa'da

⁸⁵ Mehmet Nuri Tapan, “Avrupa Birliği (AB) Hukukunun Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri Avrupa Adalet Divanı”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.10, S.3 (Eylül 1998), s.972.

⁸⁶ Selda Kırac, Buket İlhan, “Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar”, *Milli Eğitim*, S.188 (Güz 2010), s.192.

anlaşmazlıklara çözüm sunacak bir örgütün kurulması, II. Dünya Savaşı sürecinde baskıcı yönetimlere karşı yapılan direnişlerden kaynaklanmaktadır.⁸⁷

Bazı çevrelerin yıllarca gerçekleşmesini beklediği uluslar üstü bir yapının kurulması düşüncesi, 1948'de Lahey'de yapılan Avrupa Konferansı'nda konferansın onursal başkanı olarak konuşan eski İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in ulusal egemenliğe zarar verecek böyle bir yapıya dahil olmayacaklarını belirtmesiyle yok olmuştur. Konferans sonucunda Avrupa Konseyi kurulmuş fakat yalnızca hükümetlerin temsil edildiği bir yapı olarak kalmıştır.⁸⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında yüzyıllar boyunca dünyanın merkezi olarak görülen Avrupa bu özelliğini kaybetmişti. Bunun esas nedeni ise bölge ülkeleri arasında bitmeyen anlaşmazlıklar ve yıllar süren savaşlardır. ABD ve Sovyetler Birliği dönemin iki süper gücü haline gelmişti. Avrupa'nın tekrar güçlenebilmesi ve uluslararası arenada söz sahibi olabilmesi için tek çare ekonomik ve siyasi birlik oluşturmaktı.⁸⁹

2.1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Soğuk Savaş döneminin başlaması ile Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit, birleşme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için itici bir faktör olmuştur. ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine ekonomik yardımda bulunması bütünleşme süreci ve serbest ticaretin geliştirilmesi açısından önem arz etmiştir. Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nda yenilen Almanya'nın Avrupa için yeniden bir tehdit unsuru oluşturması ihtimali birlik oluşturma sürecini hızlandırmıştır.⁹⁰

I. Dünya Savaşı, Avrupalı büyük devletler için kazananın olmadığı bir savaş olarak sonlandı. Almanya yenilirken, İngiltere ve Fransa büyük kayıplar yaşamıştır. Ortadoğu tam paylaşılammış ve kimsenin beklemediği örnek bir Türk Devrimi yapılmıştır. Çarlık Rusyası'nda sosyalist bir devrim sonucu Çarlık yıkılmış ve Avrupa ülkelerinde rejime karşı güçlü bir işçi hareketi ortaya çıkmıştır. Almanya ve

⁸⁷ <http://eucenter.sdu.edu.tr/tr/ab-hakkinda/avrupa-birliginin-tarihcesi-6957s.html> (Erişim Tarihi:01.02.2019)

⁸⁸ Ayhan Kaya, "Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz", Hiperlink Yayınları: İstanbul, 1. Baskı, 2013, s.21.

⁸⁹ http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_893.htm (Erişim Tarihi: 02.02.2019)

⁹⁰ A.g.e., s.21-22.

Macaristan’da başarı elde edemeyen sosyalist ayaklanmalar, İngiltere’de tarihinin en büyük işçi eylemini gerçekleştirmiştir. Pazar paylaşımında anlaşamayan Avrupa ülkeleri, sürekli savaş halinde olmuşlar ve bunun sonucunda büyük zararlar görerek güç kaybetmiştir. II. Dünya Savaşı da yine benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır.⁹¹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupalı yetkililer, kalıcı barış ortamı yaratmak için çalışmalar yapmışlardır. Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet’in hazırladığı tasarı kapsamında 9 Mayıs 1950’de, Avrupa ülkelerini kömür ve çelik üretimi hakkında alınacak kararların tarafsız ve devletler üstü bir kurum tarafından alınmasını önerdi. Schuman Planı, Avrupa’da barışın sağlanmasını Fransa ve Almanya arasındaki uzun yıllardır süren sıkıntıların giderilmesine bağlamaktaydı. Bunu sağlamak ise belirtilen kurumun kontrolü dahilinde ortak kömür ve çelik üretiminin yapılmasına ve bu oluşuma Avrupa ülkelerinin katılımına bağlıydı.⁹²

Schuman Planı doğrultusunda, 1951 yılında Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg Paris’te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu (AKÇT) kurmuşlardır. Bu anlaşma ile ilk defa devletler bazı yetkilerini ve ulusal egemenliklerinin bir kısmını devletler üstü bir kuruma devretmişlerdir. Milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanan II. Dünya Savaşı’ndan yeni çıkan ve siyasi olarak büyük bir yıkım yaşayan Avrupa’da, bütünleşmenin savaş sanayi ve endüstrileşme için önem arz eden kömür ve çelik sektöründe başlaması barışın devamının sağlanması açısından temel olmuş ve böylelikle AB’nin temelleri atılmıştır.⁹³

Schuman Planının ortaya çıkmasını sağlayan Jean Monnet, Topluluğun Yüksek Otoritesi’nin ilk başkanı olmuştur. Bu birliğin sağlanması ile savaş için önem arz eden kömür ve çelik, barış için bir araç olmuş ve dünyada ilk kez ülkeler, egemenliklerinin bir kısmını ulus üstü bir kuruma kendi rızaları ile devretmiş oldular.⁹⁴

⁹¹ Metin Aydoğan, Avrupa Birliğini Yaratan Nedenler ve Türkiye, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/b16b8498f74ba6b_ek.pdf?tipi=14 (Erişim Tarihi:01.02.2019)

⁹² <https://www.ab.gov.tr/105.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2019)

⁹³ https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=28 (Erişim Tarihi: 01.02.2019)

⁹⁴ <https://www.ab.gov.tr/105.html> (Erişim Tarihi:01.02.2019)

AKÇT'nin amacı, Almanya ve Fransa öncelikli olmak üzere birliğin kurucuları olan Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya'nın ulusal ticaret sınırlarını kaldırmak ve ekonomik birliği sağlamaktır. Ayrıca, topluluğun belirlemiş olduğu yatırım projelerinin hızlıca gerçekleştirmek, demir-çelik sektöründe daha fazla işçi istihdam ederek, ev sahibi olmalarını kolaylaştırmak, söz konusu sektöre yapılan yatırımları ve üretimi arttırmak, kömür-çelik üretiminden elde edilen vergilerle üye devletlerden birliğe aktarılan kredi ve borçlanmaların finansman için kullanılması diğer amaçlarındandır.⁹⁵

AKÇT elli yıllık olarak düzenlenmiş ve 2002 yılında yürürlükten kalkmıştır. Bu topluluğun oluşması iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, Avrupa'da birlik oluşturulması için bir temel atılmış oldu. İkincisi ise Fransa ve Almanya ilişkilerinde bir devrim niteliğindedir. Uzun yıllar devam eden savaşların yerini artık eşitliğin esas alındığı bir iş birliği almıştır.⁹⁶

2.1.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu

1957 yılında AKÇT üyeleri, işgücü, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının, sonrasında ortak pazarın kurulmasının ve en sonunda da siyasi birliğin sağlanacağı bir ekonomik topluluğun oluşturulması amacıyla Roma Antlaşmasını imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kurmuşlardır.⁹⁷

Roma Antlaşması, AET'nin kurucu antlaşması olup 1 Ocak 1958 yılında yürürlüğe girmiştir. Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda tarafından imzalanan bu Antlaşmada, kömür ve çeliğe ek olarak diğer sektörlerde de birlik kurulması hedeflenmiştir. Bugün mevcut olan, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi, Adalet Divanı gibi AB kurumları büyük oranda Roma Antlaşması kapsamında şekillenmiştir.⁹⁸

AET'nin amacı, ortak bir pazar kurarak üye ülkeleri yakınlaştırmak, topluluk içinde ekonomik faaliyetleri uyumlu bir şekilde yürütmek, sürekliliği olan bir gelişme

⁹⁵ Kırac ve İlhan, a.g.e., s.193.

⁹⁶ Ümit Arslan, "Avrupa Birliği'nin Kuruluş Nedeni, Tarihsel Gelişimi ve Geleceği", Erciyes Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2017, s.12.

⁹⁷ <https://www.ab.gov.tr/105.html> (Erişim Tarihi: 01.02.2019)

⁹⁸ Avrupa Birliği'nin İlk Adımları, https://www.mess.org.tr/media/filer_public/3c/85/3c85c5df-3721-4a36-80f0-9c2ce44bb779/ilkadimlar.pdf (Erişim Tarihi:01.02.2019)

sağlamak, istikrarı arttırarak refah düzeyini arttırmak ve üyeler arasında yoğun bir ilişki kurmaktır.⁹⁹

Söz konusu amaçları gerçekleştirebilmek adına Topluluğun görevleri şunlardır:¹⁰⁰

- Üyeler arasındaki gümrük vergisi ve aynı etkide olan önlemlerin, mal giriş çıkışı ile ilgili kotaların kaldırılması,
- Topluluk dışındaki ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin ve ticaret politikasının uygulanması,
- İşgücü, sermaye ve hizmetlerin Topluluk içerisinde serbest dolaşımının sağlanması
- Ortak tarım ve ulaşım politikalarının belirlenmesi,
- Kurulacak ortak pazarda, rekabetin sağlıklı işleminin sağlanması,
- İstihdam imkanlarını arttırmak ve çalışanların yaşam kalitesini arttırmak amacı ile sosyal amaçlı Avrupa Fonu'nun kurulması,
- Topluluğun iktisadi olarak gelişimini kolaylaştırması için Avrupa Yatırım Bankası'nın kurulması,
- Üye devletlerin ekonomi politikalarının eşgüdümlü olarak yürütülmesi, ödemeler dengesinde meydana gelen problemlere çözüm üretmek.

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) da yine 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile kurulmuştur. Bu topluluk, nükleer enerjinin barışçıl faaliyetler için ve güvenli bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla üyelerin çalışmalarını kontrol etmek üzere kurulmuştur.¹⁰¹

1965 yılında Füzyon Antlaşması (Birleşme Anlaşması) imzalanarak, AKÇT, AET ve EURATOM, Avrupa Toplulukları olarak anılmış ve bu Topluluk için tek konsey ve tek komisyon oluşturulmasına karar verilmiştir.¹⁰²

Tüm bu süreçler yaşanırken 1960 yılında Topluluk dışında kalan bazı Avrupa ülkeleri (Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre ve İngiltere) İngiltere'nin teklifi ile Stockholm'de bir anlaşma imzalayarak Avrupa Serbest Ticaret Alanı'nı (EFTA) kurmuşlardır. Bu Anlaşma kapsamında taraf ülkeler

⁹⁹ http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/eczaciodasiyayinlari/samsun_89/18.pdf, s.48.

¹⁰⁰ Tapan, a.g.e., s.975.

¹⁰¹ Osman Ağır, Ömer Ağır, "Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.1 (2017), s.108.

¹⁰² https://www.ab.gov.tr/_105.html (Erişim Tarihi: 01.02.2019)

arasında yapılacak sanayi ürünleri ticaretinde gümrük ve eş etkili vergilerle diğer kısıtlamalar kaldırılmış ancak AET'den farklı olarak, taraf olmayan ülkelere karşı kendi politikalarını uygulamaya devam etmişlerdir. EFTA'nın AET'den diğer bir farkı ise tarım sektörünü serbest ticaret alanı dışında tutmalarıdır. Zamanla üyelerinin çoğu AET'ye dahil olması sebebiyle önemini kaybeden EFTA'nın İzlanda, Liechtenstein, Norveç ve İsviçre olmak üzere dört üyesi bulunmakta ve İzlanda, Liechtenstein, Norveç ile AET arasında Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) kurulmuştur.¹⁰³

EEA günümüzde, Avrupa Birliği'nin ortak tarım ve balıkçılık politikaları, dış politika, güvenlik, adalet ve içişleri politikalarını kapsamamaktadır. Bir gümrük birliği anlaşması olmayan EEA'nın ortak bir parasal birliği yoktur.¹⁰⁴

Roma Antlaşmasında yer alan karar gereğince 1959 yılında ilk gümrük indirimleri uygulanmış, 1968 yılında ise üye ülkeler arasında mal alım satımında, gümrük vergilerinin ve benzeri kısıtlamaların kaldırılması amacıyla Gümrük Birliği kurulmuştur.¹⁰⁵

1973 ve 1982 yıllarında petrol ve ekonomik krizleri yaşanmış ve kötüleşmiş bu koşulları düzeltmek adına "Beyaz Kitap" adında bir çözüm geliştirilmiştir. Roma Antlaşmasına dayanarak Avrupa Toplulukları antlaşma taslağında değişikliğe gidilmiş ve 1986 yılında Lüksemburg Zirvesinde taslak "Tek Senet" olarak kabul edilmiştir. Yapılan değişikliklerle üyeler arasında ticaret politikasının ortaklaşa belirlenip uygulamaya konulması konularının aynı metinde yer alması sebebi ile Tek Senet olarak adlandırılmıştır. 28 Şubat 1986'da üye devletlerce imzalanan Tek Avrupa Senedi, 1 Temmuz 1987'de yürürlüğe girmiş ve yapılan değişikliklerle Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu (AT) adını almıştır. Ayrıca Roma Antlaşmasında yer verilen ancak problemlere sebep olan tek pazar fikrinin önü açılmış ve topluluk içinde bir iç pazar kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰³ https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=28 (Erişim Tarihi:02.02.2019)

¹⁰⁴ Türkiye'nin Tam Üyelik Perspektifinin İncelenmesi, EFTA-EEA ve Avrupa Birliği, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245634r4380.Turkiye_nin_Tam_Uyelik_Perspektifinin_Incelenmesi.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2019)

¹⁰⁵ Kırac ve İlhan, a.g.e., s.193.

¹⁰⁶ Ekrem Yaşar Akçay, Çiğdem Argun, Elvettin Akman, "AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış Güvenlik Politikası", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, C.3, S.4 (2011), s.122.

Roma Antlaşmasından sonra Avrupa'nın entegrasyonu açısından en önemli faaliyet olarak görülen Tek Senet, ABD ve Japonya ile rekabet edemeyen Topluluk üyeleri tarafından desteklenmiştir. 1970'lerde yaşanan ekonomik krizler sonrasında hızlı bir büyüme sergileyen ABD ve Japonya, Avrupa sermayesini ülkelerine çekmeyi başarmışlardır. Avrupa ülkeleri de aynı şekilde yatırımları çekebilmek, sermayenin başka bölgelere gitmesini engellemek ve hızlı bir ekonomik büyüme için tek pazar kurulmasını uygun görmüşlerdir.¹⁰⁷

Tek Senet, Topluluğun kurucu anlaşmalarında yaptığı değişikliklere ek olarak en geç 1992 yılının bitimine kadar Avrupa Tek Pazarı'nın kurulmasını öngörmüştür. Bu sayede üye ülkeler arasında mal, hizmet, kişi ve sermayenin serbest dolaşımı güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, sosyal politika, çevre politikası, iktisadi ve toplumsal uyum gibi farklı politik alanlar da topluluğun yetkisi altına alınmış, oybirliği yerine nitelikli oy çokluğu getirilmiş ve karar alma süreçlerinde Parlamento'nun yetkileri arttırılmıştır.¹⁰⁸

2.1.4. Avrupa Birliği'ne Geçiş

Avrupa Topluluğu'nda bütünleşme seviyesini daha ileriye taşıyacak, tüm ülkeler açısından değişiklikler meydana getirecek ekonomik ve parasal birlik üzerine uzun bir süre çalışılmış fakat tam anlamıyla 10 Aralık 1991'de yapılan Maastricht Zirvesinde şekillendirilebilmiştir. 7 Şubat 1992'de imzalanan Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) ile ilk olarak ekonomik ve parasal birliğin, sonrasında ise siyasal birliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik ve parasal birliğin şartları, gerekli koşulları ortaya konulmuş ve Topluluk içinde tek para biriminin geçerli olmasına ve Avrupa Merkez Bankası'nın kurulmasına karar verilmiştir.¹⁰⁹

Ayrıca, eğitim, kültür, kamu sağlığı ve tüketicinin korunması, ulaştırma, vize ve sanayi politikaları gibi bazı alanlar da Antlaşma kapsamına alınmıştır. Bu alanlarla

¹⁰⁷ Kaya, a.g.e., s.27.

¹⁰⁸ Diğdem Soyaltın, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı", **Avrupa ve Avrupa Birliği**, Savaş Yayınevi Ankara, Kasım 2015, s.3.

¹⁰⁹ Ayşe Günay, Ahmet Özen, "Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4, S.2 (2002), s.72.

ilgili belirlenecek politikalara ve AB mevzuatı üye devletler için bağlayıcı olacaktır. Getirilen diğer önemli yenilik ise “yetki ikamesi” prensibidir. Bu ilkeye göre ancak herhangi bir sorunun büyüklüğüne ve özelliğine göre, AB düzeyinde yapılacak bir müdahalenin üyelerinkinden daha etkin olacağı durumlarda AB yetkilerini kullanacaktır.¹¹⁰

1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması, Avrupa tarihinde büyük değişikliklerin başlangıcı olmuştur. Bu Antlaşma ile Avrupa Ekonomik Topluluğu, ekonomik bütünleşmeye ek olarak siyasi, güvenlik ve adalet gibi alanlarda da entegre olmuş bir topluluk haline gelmiştir. Bu değişiklik, bölgesel politikaların belirlenmesinde de etkili olmuştur.¹¹¹

Roma Antlaşmasıyla belirlenen ve Maastricht Antlaşması ile değiştirilerek geliştirilen Avrupa Birliği ortak politikalarının uygulanması ile bilhassa tek pazar fikrinin gerçekleşmesiyle entegrasyonun esas hedefi olan ortak ekonomik ve siyasi birlik sağlanacaktır. Avrupa toplumları arasında daimî ve samimi bir işbirliği oluşturarak bütün engellerin ortadan kaldırılması, barış ve özgürlüğün bölgeye hakim olması amaçların esasını teşkil etmektedir.¹¹²

Maastricht Antlaşmasına bakıldığında, birliğin temel anlamda üç taşıyıcı sütun üzerine kurulmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu sütunlar, Ekonomik ve Parasal Sütun, Adalet ve İçişleri Sütunu, Ortak Dış ve Güvenlik Politikasıdır. Dolayısıyla AB liderlerinin Maastricht’te bir Ekonomik ve Parasal Birlik oluşturulması için hemfikir oldukları söylenebilir.¹¹³

22 Haziran 1993 yılında, Kopenhag Zirvesi yapılmış ve burada; Avrupa Birliği’nin yeni genişleme süreçleri nitelendirilerek Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin genişlemeye dahil edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca Birliğe üyelik başvurusunda

¹¹⁰ https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=28 (Erişim Tarihi:02.02.2019)

¹¹¹ Volkan Güler, İrfan Türkoğlu, Ümit Süleyman Öztürk, “Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları”, 26.Türkiye Maliye Sempozyumu, s.40.

¹¹² Kıraç ve İlhan, a.g.e., s.194.

¹¹³ Soyaltın, a.g.e., s.5.

bulunan ülkelerin yerine getirmesi gereken şartlar olan “Kopenhag Kriterleri” ilan edilmiştir. Bu kriterler üç başlığa ayrılmaktadır:¹¹⁴

- Siyasi kriterler: İnsan haklarına güvence sağlanması ve bu konuyla ilgili kurumların oluşturulması, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ile ilgilidir.
- Ekonomik kriterler: Serbest piyasa ekonomisinin hâkim olması, rekabet baskısı ve bu baskılarla mücadele edebilme ile ilgilidir.
- Topluluk mevzuatının benimsenmesi: Siyasi, ekonomik ve parasal birlik amaçlarına bağlılık başta olmak üzere, üyeliğin gerektirdiği yükümlülükleri kaldırabilmeli,

AB’ye üyelik için ilk zamanlar, Roma Antlaşmasının 237. Maddesinde belirtildiği üzere Avrupa Devleti olmak yeterli görülürken, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyelik başvurusu ile üyelik kriterlerinin detaylandırılmıştır. Maastricht Antlaşmasının 49. maddesinde, aynı Antlaşmanın 6(1) maddesinde belirtilen şartları yerine getiren Avrupa Devletlerinin, üyelik için başvuruda bulunabileceği belirtilmiştir. Bu şartlar, söz konusu maddede şu şekilde ifade edilmiştir: “*Birlik, üye ülkelerde ortak olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ilkeleri ve hukuk devleti ilkesi üzerine kurulur*”. 1993 yılından itibaren, AB’ye dahil olmak isteyen ülkelerin, bir Avrupa ülkesi olmakla birlikte demokrasiyi, insan haklarını ve temel özgürlükleri güvence altına almış kurumsal yapıya sahip bir hukuk devleti olması gerekmektedir.¹¹⁵

1997 yılına gelindiğine ise, Amsterdam Zirvesi yapılmış ve ortak para birimi Euro’ya, 01.01.1999 tarihinde geçilmesine karar verilmiştir. Bu tarih itibarıyla Avrupa Parasal Birliğinin oluşturulmasında son sürece girilmiş ve üye ülkelerin resmi para birimi ECU yerine Euro kullanılmaya başlanmıştır. 1 Ocak 2002’ye kadar Euro’ya geçiş süreci olmuş bu süreçte fiziki olarak mevcut olmayan Euro hesap birimi olarak kullanılmıştır bu tarihte ise fiziki bir para birimi olarak piyasaya sürülmüştür. 1 Temmuz 2002 tarihine kadar hem ulusal paralar hem de Euro

¹¹⁴ Burak Sönmez,

https://www.academia.edu/36875681/KOPENHAG_EKONOM%C4%B0K_KR%C4%B0TERLER%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

¹¹⁵ Belgin Akçay, “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye”, **Maliye Dergisi**, S.155, Temmuz-Aralık 2008, s.13.

kullanılırken sonrasında diğer para birimleri kaldırılarak tedavülde yalnızca Avrupa Birliği'nin resmi parası olan Euro kalmıştır.¹¹⁶

Avrupa Birliği, Avrupa ülkelerinin iktisadi iş birliği fikrinin uygulamaya başladığı 1951 yılında yalnızca Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda devletlerini kapsarken ilerleyen süreçte birçok ülke katılım sağlamış ve bugün itibariyle 28 üyenin olduğu bir entegrasyon halini almıştır.¹¹⁷

2.1.5. Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreçleri

Altı ülkenin bir araya gelerek kurduğu bugünkü adıyla AB, aslında tamamlanmış bir proje değil aksine başlangıç olarak kabul edilmekteydi. 1950'lerin başında Avrupa'da siyasi yapıyı şekillendiren soğuk savaş ve bölünmeler sonucunda, bu altı ülke bir araya gelmiş ve zamanla kıtadaki diğer ülkelerin de bu birliğe dahil olması amaçlanmıştır.¹¹⁸

AB'nin üye sayısı, 1973, 1981, 1986 ve 1995 yıllarındaki genişlemeler sonucu 15 olmuştur. 2004 ve 2007 yıllarındaki genişlemelerle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri Birliğe dahil edilmiş, 2013 yılına gelindiğinde ise Hırvatistan'ın katılımıyla üye sayısı 28'e çıkmıştır.¹¹⁹

İngiltere'nin, Süveyş Krizi sırasında ABD'den gerekli desteği alamaması ve EFTA'dan istediği düzeyde bir refah artışı sağlayamaması sebebiyle, 1961 yılında Topluluğa üye olmak için başvuruda bulunmuştur. Ayrıca EFTA'nın diğer üyeleri Danimarka, Norveç, İrlanda da başvuruda bulunmuştur. Ancak bu başvurular, Fransız Cumhurbaşkanı'nın muhalefeti sonucu Topluluk tarafından kabul edilmemiş ve bazı sebeplerden dolayı Topluluğun ilk genişleme süreci gerçekleşmemiştir. 1967 yılına gelindiğinde, söz konusu ülkeler ikinci defa başvuruda bulunmuşlar fakat yine aynı nedenden ötürü ret cevabı almışlardır. Başvuruların reddine sebep olan Fransa Cumhurbaşkanı'nın istifası sonrasında, Topluluk ile bahsi geçen ülkeler

¹¹⁶ Günay ve Özen, a.g.e., s.72.

¹¹⁷ <https://www.avrupa.info.tr/tr/etkilesimli-avrupa-haritasi-9>

¹¹⁸ Theo Stammen, "Avrupa Birliği'nin Gelişiminde Genişleme ve Derinleşme Süreci Arasındaki Diyalektik İlişki", Çev. Necati İyikan, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, S.15 (2008), s.197.

¹¹⁹ Önder Canveren ve Çağlar Öztürk, "Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.5, S.1, s.46.

arasında Katılım Anlaşması imzalanmış ve bunun referanduma sunulması sonucu Norveç hariç diğer ülkelerde kabul edilmiştir. Böylece İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1973 yılı itibariyle Topluluk üyesi olmuş ve AB'nin ilk genişleme dalgası gerçekleşmiştir.¹²⁰

İkinci genişleme dalgası ise Yunanistan'ın katılımıyla gerçekleşmiştir. 1967-1974 döneminde askeri yönetimin hâkim olduğu Yunanistan, Kıbrıs Barış Harekati sonrasında yönetimin değişmesi ile 1975 yılında tam üyelik için Birliğe başvuruda bulunmuş ancak 1976 yılında Komisyon tarafından, ekonomik olarak üyeliğinin uygun görülmediği belirtilmiştir. Fransa ve Almanya'nın desteği ile Yunanistan ile Birlik arasında ilişkiler hızlanmış ve Temmuz 1976'da katılım müzakerelerine başlanmıştır. Topluluk üyeliğinin, Yunanistan'ın demokrasisi açısından olumlu katkılar sağlayacağı düşüncesi ile Mayıs 1979'da Katılım Anlaşması imzalanmış ve Ocak 1981'de yürürlüğe girerek tam üyelik sağlanmıştır.¹²¹

AB'nin üçüncü genişlemesinde ise İspanya'nın ve Portekiz'in üyeliği ile sonuçlanmıştır. Bu ülkeler 1962 yılında Topluluğa başvuruda bulunmuşlar ancak diktatörlük ile yönetilmeleri sebebiyle ret cevabı almışlardır. Ekonomilerinin az gelişmiş olması ve demokrasiye geçiş sürecinde yaşadıkları sorunlar, Topluluk ile ilişkilerini yavaşlatmıştır. 29 Haziran 1970'te İspanya ile Tercihli Ticaret Anlaşması imzalanmış ve 1977 yılında demokrasiye geçilmesi ile İspanya yeniden üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon tarafından olumlu görüş bildirilmesi sonucu bu iki ülke ile müzakerelere başlanmasına karar verilmiştir. 1970'lerin ortalarında demokrasiye geçen Portekiz'de, bu durumun kalıcılığını sağlamak adına Topluluk tarafından mali yardım yapılmış, işçilerin serbest dolaşımı kolay hale getirilmiş ve tarım alanından bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. 28 Mart 1977'de üyelik başvurusu yapan Portekiz'e olumlu cevap verilerek katılım müzakerelerine başlanması kararlaştırılmıştır. 1978-1979 yıllarında başlatılan müzakereler sonucu, 1986 yılında bu iki ülke Topluluk üyesi olmuşlardır.¹²²

¹²⁰ Emre Erdemir,

https://www.academia.edu/33258928/AB_GEN%C4%B0%C5%9ELEME_DALGALARI_VE_STRA_TEJ%C4%B0LER%C4%B0 (Erişim Tarihi:06.03.2019)

¹²¹ Tevfik Mesut Eren, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası ve Yumuşak Gücünün Geleceği", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16, S.1 (Haziran 2014), s.362.

¹²² <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281> (Erişim Tarihi:06.03.2019)

Dünya siyasetinde meydana gelen yapısal değişimler ve daha sonra yaşanan gelişmeler AB'nin dördüncü genişleme süreci üzerinde etkili olmuştur. Soğuk Savaş boyunca tarafsız kalan Avusturya, Finlandiya, İsveç ve Norveç Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu ülkeler, siyasi ve ekonomik anlamda birliğin temel ilkelerine uzak olmadıkları için müzakere sürecini de hızlı bir şekilde tamamlamış ve 1995 yılında Birlik üyesi olmuşlardır. Ancak Norveç halkının, 1994 yılında yapılan referandumda üyeliği kabul etmemesi sonucu, 1994 yılında üyelik müzakerelerine son verilmiştir.¹²³

Soğuk Savaş'ın bitmesi, Avrupa için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yıllarca süren bölünmüşlükten sonra yaşanan bu gelişme Avrupa'da sevinçle karşılanmıştır. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Fakat ilk zamanlardaki, bütün Avrupa kıtasının tekrardan bütünleşmesi hayali, genişlemenin Birlik kazanımlarına zarar verebileceği düşüncesi ile zayıflamıştır. Bundan dolayı bu genişleme dalgası, AB ve aday ülkeler için zorlu geçmiştir. AB'nin kurumsal yapısında ve karar alma sisteminde genişlemenin sindirilebilmesi adına değişikliklere gidilmiş, aday ülkeler de Kopenhag Kriterlerine uyum sağlayabilmek için toplumsal hayatın birçok alanında düzenlemeler yapmıştır. Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Estonya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 1998 yılında, Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya ile de 2000 yılında müzakerelere başlanmış ve 1 Mayıs 2004 tarihinde Bulgaristan ve Romanya haricindeki ülkeler AB'ye katılmıştır.¹²⁴

1995 yılında Bulgaristan ve Romanya, AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon tarafından bu başvurular olumlu görülerek, müzakerelerin başlaması için 15 Şubat 2000 tarihi verilmiştir. 22 Şubat 2005'te Komisyon, AB'ye katılımları için olumlu görüş belirtmiş ve bu ülkelerle Katılım Anlaşması imzalanmıştır. Böylelikle Bulgaristan ve Romanya, 1 Ocak 2007'de AB'ye üye olmuşlardır. Uzun yıllar süren Sovyet rejiminin baskısının azalması sonucu gerçekleşen bu üyelikler, 2004 yılındaki

¹²³ Canveren ve Öztürk, a.g.e., s.48.

¹²⁴ https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Erişim Tarihi:06.03.2019)

büyük genişlemenin devamı olarak gerçekleşmiş ve böylece AB'nin beşinci genişleme süreci tamamlanmıştır.¹²⁵

AB'nin son genişleme dalgası ile Hırvatistan Birlik üyesi olmuştur. 2003 yılında AB'ye üyelik başvurusunda bulunan Hırvatistan ile müzakerelere 2005 yılında başlanmış ve 1 Temmuz 2013'te tam üyelik gerçekleşmiştir. Böylece AB'nin son genişleme dalgası sonuçlanmış ve Birliğin üye sayısı 28'e yükselmiştir.

Günümüz itibariyle, AB'ye üyelik için bekleyen ülkeler şunlardır; Türkiye, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk. Türkiye, Karadağ ve Sırbistan ile müzakereler devam etmektedir. İzlanda, 2015 yılında AB'ye yaptığı üyelik başvurusunu geri çekmiş, Bosna Hersek ve Kosova ise muhtemel aday ülkelerdir.¹²⁶

2.2. Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği Süreci

AET'nin kurulduğu dönemlerde, Türkiye, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi şartları değerlendirmiş ve Topluluğa katılmak için 1959 yılında başvuruda bulunmuştur. AET ise yeni bir birlik olmasına rağmen böyle bir ilgi ile karşılanması sebebiyle yapılan bu başvurudan memnuniyet duymuştur.¹²⁷

Türkiye'nin AET ile ortaklık kurmasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir:¹²⁸

- Tanzimat döneminden itibaren hâkim olan batılılaşma çabası,
- Soğuk savaş sürecinde tek kalmamak ve ekonomik bütünleşmelerle NATO üyeliği ile yer aldığı Batı Bloğundaki konumunu güçlendirme,
- AET'nin ABD karşısında dengeleyici olması,
- AET yardımlarından faydalanmak ve üye ülkelerdeki pazar payını korumak,
- Yunanistan etkisi.

¹²⁵ C. Uğur Özgöker ve Güney Ferhat Batı, "Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde "Barış ve Refaha" Katkıları", Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, S.3 (2017), s.31.

¹²⁶ https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html (Erişim Tarihi:06.03.2019)

¹²⁷ Mehmet Emin Erçakar, "Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri", "İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, C.7, S.2 (Haziran 2005), s.167.

¹²⁸ Hacı Can, "Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, C.3, S.1 (Güz:2003), s.21.

2.2.1. Ankara Anlaşması

II. Dünya Savaşı sonrasında, Batı bloğuna yakın durmayı tercih eden Türkiye, NATO'ya kabul edilince, AET'ye de üyelik başvurusunda bulunarak sonraki dönemlerinde oldukça etkili olan bir karar almıştır. Türkiye-AB ilişkileri uzun yıllardır inişli çıkışlı ancak her iki taraf için de önem arz eden bir süreçtir. Ankara Anlaşması ise karşılaşılan tüm sorunlara rağmen birbirinden vazgeçmeyen bu iki tarafın birlikteliğinin başlangıcını sağlayan bir belgedir.¹²⁹

Ankara Anlaşması (diğer adı Ortaklık Anlaşması), Türkiye ile AB arasındaki üyelik sürecini konu edinen, Türkiye'nin üyeliğini baz alan ve Türkiye'yi geri dönülmeyecek şekilde üyeliğe hazırlayan bir anlaşmadır.¹³⁰

Ankara Anlaşmasının esas olarak iki özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Bunlar:¹³¹

- Bir ortaklığı ifade eden Ankara Anlaşması, katılım öncesi anlaşma olup Türkiye'nin Topluluğa üyeliğini hedeflemektedir.

- Anlaşmanın giriş bölümünde anlaşıldığı üzere, üyelikle birlikte kalkınmanın da amaçlandığı bir ortaklık öngörülmektedir.

Ankara Anlaşması, 12 Şubat 1964'te GATT'ın onayına sunulmuş ve ayrıca hem Topluluk ülkeleri hem de Türkiye Parlamentoları tarafından onaylanması sonrasında, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Bu Anlaşmada, yürürlük süresine dair bir hüküm bulunmamakta ve Türkiye'nin üyelik yolu açık tutulmaktadır. Yani Anlaşma'nın feshine ilişkin hüküm bulunmamakta ve dolayısıyla amaç gerçekleşinceye kadar bu Anlaşma yürürlükte kalmaya devam edecektir.¹³²

1963 yılında imzalanarak 1964 yılında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin AET'ye üyeliği için hazırlık süreci başlamıştır. 1964 yılında başlayıp 1973 Katma Protokol ile son bulan bu dönemde, AET ile Türkiye arasındaki

¹²⁹ Ceren Uysal, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, S.1 (2001), s.141.

¹³⁰ Musa Karademir, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/20595/10_yilinda_turkiyenin_abye_tam_uyelik_sureci (Erişim Tarihi:07.03.2019)

¹³¹ <http://www.canaktan.org/ekonomi/yeni-avrupa/turkiye-iliskiler.htm> (Erişim Tarihi:07.03.2019)

¹³² <http://guneygumruk.com.tr/index043b-2.html?ankara-anla%E5%FFmas%E4%B1.26> (Erişim Tarihi:07.03.2019)

ekonomik farklılıkları gidermek amaçlanmış, bu kapsamda Türkiye'ye mali yardım ve kredi desteği sağlanmıştır.¹³³

Anlaşmanın ekonomik amacı, Türkiye ve Topluluk arasında daha sıkı ilişkiler kurmak ve mevcut ekonomik farklılığı yok etmek iken siyasi amacı ise Roma Anlaşmasının amacı doğrultusunda barış ve özgürlüğü güçlendirerek güvence altına alma olarak ifade edilmiştir.¹³⁴

Ankara Anlaşması, birlik dışında herhangi bir üçüncü ülkeyle yapılan sıradan bir anlaşma olmaktan daha fazla anlam taşımaktadır. Daha sağlam ilişkiler kurması, kurumsal bir çerçeve ortaya koyması ve Türkiye'nin AET'ye olası üyelik perspektifini öngörmüş olması sebebiyle özel bir yere sahiptir. Ortaklığın amacı Anlaşmanın 2. Maddesinde şu şekilde belirtilmektedir: “...Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir.”¹³⁵

Ankara Anlaşması, ortaklığın amacının, hedeflerinin, temel prensiplerinin, hedefleri gerçekleştirebilmek adına aşılması gereken evrelerin ortaya konulduğu bir çerçeve anlaşmasıdır. Diğer bir ifadeyle Ankara Anlaşması, Türkiye ile AT arasında, yaşanacak entegrasyon sürecinin genel bir programıdır. Ayrıca söz konusu programın gerçekleştirilmesinde karar almaya yetkili organ Ortaklık Konseyi olarak belirlenmiş ve sürecin işleyiş usulüne ilişkin temel ilkelere yer verilmiştir.¹³⁶

Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin üç aşamalı bir süreç sonunda Türkiye'nin tam üyeliğini amaçlamaktadır.¹³⁷

¹³³ Nur Dilbaz Alacahan, Yağmur Akarsu, “Avrupa Birliği Dış Ticaret Politikası'nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Journal of Life Economics**, s.27.

¹³⁴ Fulya Bayraktar, “Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye Tarafından Kaydedilen Gelişmeler ve Avrupa Birliği ile Mali İlişkiler”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar**, Araştırma Müdürlüğü, Kasım 2001, Ankara, s.3.

¹³⁵ Mehmet Özcan, Fatma Yılmaz Elmas, Mustafa Kutlay, Ceren Mutuş, “**Bundan Sonrası; Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri**”, Usak Yayınları: Ankara 2009, s.54.

¹³⁶ Tuğrul Arat, “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2742.pdf> (Erişim Tarihi:02.02.2019), s.594.

¹³⁷ Tolga Candan, “Türkiye-Ab Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: Abad'ın C-65/16 Sayılı “İstanbul Lojistik Ltd.” Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.23, S.38 (2018). s.159

- Hazırlık dönemi (madde 3); kurulacak Gümrük Birliği'ne Türk ekonomisinin hazır hale gelmesi amaçlanmıştır. 1 Aralık 1964 tarihinde başlayan süreç için minimum 5 maksimum 10 yıllık bir süre belirlenmiş, Türkiye'nin bazı ürünlerinin ihracı için kolaylık sağlanmış ve 175 milyon dolar yardım taahhüdünde bulunulmuştur.
- Geçiş dönemi (madde 4); Gümrük Birliği'nin aşamalı olarak kurulabilmesi için taraflar arasında karşılıklı yükümlülükler altına girilmesini ve Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluk politikaları ile uyumunun sağlanması hedeflenmiştir
- Son dönem (madde 5); taraflar arasındaki ekonomik siyasetin koordinasyonu ve serbest dolaşımın aşamalı olarak güçlendirilmesi, kişi, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması için çalışmaların yapılması ve tam üyeliğin gerçekleşmesi amaçlanmıştır.

Türkiye ile Topluluk arasında ekonomik gelişmişlik açısından farklılık olması, ortaklığın tedrici olarak ilerlemesini ve Türkiye'nin bu süreçte ekonomik ve mali yardımlar almasını zorunlu kılmıştır. Bundan dolayı süreç yukarıda ifade edildiği gibi hazırlık, geçiş ve son dönem olarak ayrılmıştır. Hazırlık döneminden sonra geçiş dönemi otomatik olarak başlamayacak olup geçiş dönemi için gerekli şartların iki taraf arasında görüşülmesi ve protokolle ortaya konması gerektiği Anlaşmanın 4. Maddesinde belirtilmektedir. Son döneme geçiş hakkında Antlaşmada düzenlenme yer almamaktadır.¹³⁸

2.2.2. Katma Protokol

Hazırlık döneminin sona ermesinden iki yıl önce 1967 yılında Türkiye geçiş dönemine başlamak için Topluluğa başvuru yapmıştır. Geçiş dönemi şartlarının bir anlaşma ile detaylandırılması amacıyla 23 Aralık 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol 1973 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu Protokol kapsamında geçiş sürecinde, sanayi ürünleri için geçerli olacak Gümrük Birliği'nin tedricen gerçekleştirilmesi, iş gücünün taraflar arasında serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerini kapsayan

¹³⁸ Can, a.g.e., s.23.

zamanla yaygınlaşacak bir ticaret rejiminin hayata geçirilmesi ve belirlenmiş konularda tarafların mevzuat ve politikalarının uyumlaştırılması hedeflenmiştir.¹³⁹

Katma Protokol geçiş sürecini düzenlemiş ve bu süreçle ilgili Ankara Anlaşmasında yer alan bazı hükümleri değiştirmiştir. Bütün süreci kapsayan Ankara Anlaşmasının yerine yapılmış değildir. Zira bu Anlaşma Türkiye AB'ye tam üye olana kadar yürürlükte kalmaya devam edecektir.¹⁴⁰

1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol, geçiş dönemi (1973-1995) boyunca;

- Taraflar arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin olması,
- Türkiye ile Topluluk üyeleri arasında sanayi mallarının dolaşımının serbestleştirilmesi,
- İşgücü, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması,

ilkeleri çerçevesinde birliğin gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yine bu Protokol ile Türkiye ve Topluluğun ekonomi politikalarının yakınlaştırılmasına dair de kriterler de ortaya konulmuştur.¹⁴¹

Katma Protokol kapsamında Topluluk tarafından 1971 yılından itibaren, bazı petrol ve tekstil ürünleri hariç olmak üzere Türkiye'den ithal edilen sanayi mallarında gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları sıfırlanmıştır. Türkiye'nin ise Topluluktan ithal ettiği sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini tedrici olarak kaldırması öngörülerek Gümrük Birliği'nin fiili olarak yürürlüğe girmesi 22 yıllık bir süre zarfına yayılmıştır. 1970'lerden 1985 sonrasına kadar siyasi ve ekonomik sebeplerle düzensiz bir şekilde ilerleyen Türkiye-AT ilişkileri 12 Eylül 1980 darbesinden sonra resmi olarak durdurulmuştur.¹⁴²

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, iki taraftan kaynaklanan sebeplerden dolayı olması gerektiği şekilde uygulanamamıştır. 1970'li yıllarda Türkiye, yaşadığı

¹³⁹ Bayraktar, a.g.e., s.4.

¹⁴⁰ Barbaros Işık, https://www.academia.edu/5760553/KATMA_PROTOKOL, (Erişim tarihi:01.03.2018)

¹⁴¹ Selim Sarıbrahimoğlu, Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Tamamlanması Öngörülen Gümrük Birliği Kararı Işığında Yedâş Davası”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Ankara 2009, s.22.

¹⁴² Türkiye-AB İlişkileri, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, s.3.

ekonomik krizler ve politik tercihleri nedeniyle yükümlülükleri yerine getirememiştir. O dönem, AET ile kurulacak bir ilişkinin Türkiye'nin sömürülmesine, Topluluk ürünlerinin Türk pazarına girmesi ile sanayileşmenin ve kalkınmanın zarar göreceğine inanılmaktaydı. Bundan dolayı da korumacı bir politikanın uygulanması gerektiği düşünülmüştür. Kısaca 1970 öncesi AB-Türkiye ortaklığı ve Gümrük Birliği, dışa açık bir entegrasyon süreci öngörmekte iken 1970'lerde bunun tam tersi olan içe dönük, ithal ikameci bir politika uygulanmıştır.¹⁴³

Türkiye'nin, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı yükümlülüklerini aksatması ve Topluluktan uzaklaşması, Topluluğun da kendi yükümlülüklerini yerine getirmemesine sebep olmuştur. Dolayısıyla önceleri yalnızca ekonomik olan sorunlar 1980 askeri darbesi ve Yunanistan'ın Topluluğa tam üyeliği ile giderek siyasi sorunlar haline dönüşmüştür. Tüm bunlardan sonra Türkiye ile olan siyasi ilişkilerini donduran Topluluk mali ilişkilerini ise askıya almış ve Katma Protokolün yalnızca ticari hükümleri uygulanmıştır.¹⁴⁴

Türkiye'de 1983 yılında sivil yönetimin tekrar kurulması, ithal ikameci politikalarından vazgeçilmesi ile Türkiye dışa açılmaya başlamıştır. Askıya alınan Türkiye-AET ilişkilerinin yeniden geliştirilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında, 14 Nisan 1987'de, Ankara Anlaşmasında belirtilen dönemler tamamlanmadan üyelik başvurusu yapılmıştır. 1989 yılında söz konusu başvuru ile ilgili Komisyon kararında, Türkiye'nin Topluluğa dahil olması için ehil görüldüğü ancak ekonomik, sosyal ve siyasal konularda gelişmesi gerektiği ayrıca Topluluğun kendi içi bütünleşmesini tamamlamadan yeni üye kabul etmeyeceği belirtilmiştir. Türkiye için yapılan bu değerlendirmeler sebebiyle üyelik müzakereleri için tarih verilmemiş, Ankara Anlaşması kapsamında ilişkilerin geliştirilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur.¹⁴⁵

Bu öneri ülkemizde olumlu karşılanmış ve Katma Protokol'de belirtilen şekilde Gümrük Birliği'nin 1995 yılında tamamlanması için çalışmalar yapılmıştır. İki yıl

¹⁴³ <http://www.buces.boun.edu.tr/index.php/turkey-eu-relations/category/5-ankara-anlamas-ve-katma-protokol?download=42%3Aankara-anlamas-ve-katma-protokol> (Erişim Tarihi:04.02.2019)

¹⁴⁴ Can, a.g.e., s.26.

¹⁴⁵ A.g.e.,s.3.

devam eden müzakereler sonucunda 5 Mart 1995 tarihli Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin kurulması kararlaştırılmış ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁴⁶

2.2.3. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı

Türkiye'nin AB'ye 14 Nisan 1987'de yapmış olduğu tam üyelik başvurusu sonrasında teknik ve siyasi alanda görüşmeler yapılmış ve bunun sonucunda Gümrük Birliği'nin tamamlanması için gerekli şartların yer aldığı "Gümrük Birliği Kararı", Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilerek 22 yıllık geçiş süreci, 1.1.2006'da sona ermiştir.¹⁴⁷

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, bir gümrük birliği anlaşması olarak görülmektedir. Ancak gerçek manada bir anlaşma söz konusu değildir. Bu Karar, yalnızca sanayi malları için geçerli olmak üzere kurulan bir gümrük birliğinin son döneminin gerçekleşmesini sağlayan bir "uygulama kararı"dır.¹⁴⁸

Toplam altı kısımdan oluşan Karar'ın ana başlıkları şu şekildedir:¹⁴⁹

- Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası
 - o Gümrük vergilerinin, miktar kotalarının, eş etkili vergi ve önlemlerin kaldırılması
 - o Ticaret konusunda teknik engellerin kaldırılması
 - o Ticaret politikası ve ortak gümrük tarifesi
 - o Hassas ürünleri
 - o Topluluğun tercihli rejimlerini Türkiye'nin de üstlenmesi
 - o İşlenmiş tarım ürünleri ithalatı sistemi hakkında mevzuat
- Türkiye'nin Ortak Tarım Politikasına uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde tercihli rejimin uygulanması
- Gümrükler hakkındaki düzenlemeler, Türkiye'nin Ortak Gümrük Koduna uyumu ve idari yardımlaşma

¹⁴⁶ <http://www.buces.boun.edu.tr/index.php/turkey-eu-relations/category/5-ankara-anlamas-ve-katma-protokol?download=42%3Aankara-anlamas-ve-katma-protokol> (Erişim Tarihi:04.02.2019)

¹⁴⁷ Hatipler, a.g.e., s.6.

¹⁴⁸ Can, a.g.e., s.27.

¹⁴⁹ Bayraktar, a.g.e., s.6-7.

- Yasaların yakınlaştırılması
 - o Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması
 - o Rekabet kuralları, mevzuat uyumu
 - o Devlet yardımları
 - o Monopoller
 - o Ticari korunma araçları
 - o Kamu alımları
 - o Dolaylı, dolaysız vergiler
- Kurumsal hükümler
- Genel ve nihai hükümler

Gümrük Birliği, sağladığı yapısal değişiklikler ile gümrük engellerinin kaldırıldığı bir entegrasyondan daha fazlasını ifade etmektedir. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı'nın yürürlüğe girmesi ile Türkiye'de iç piyasayı korumak amacıyla düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte AB kriterleri ile uyumlu olabilmek adına teknik mevzuat ve standartlarda düzenlemeler yapılmış, üretimde kalitenin artırılması teşvik edilmiştir. Bu çalışmalar ile piyasada düzen sağlanması, devlet ile özel sektör iş birliğinin ve disiplininin iyileştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁵⁰

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı gibi gümrük birliğinin işleyişi konularında, Türk mevzuatı ile Topluluk mevzuatının daimi uyumu ilkesi getirilmiş ve bunun gerçekleşmesi adına "Gümrük Birliği Ortak Komitesi" kurulmuştur.¹⁵¹

2.3. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin AB Süreci

Türkiye ile AB arasında uygulanmaya başlayan Gümrük Birliği sonrasında, Türkiye'nin AB sürecinde iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar, 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi ve 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesidir.

¹⁵⁰ A.g.e., s.9.

¹⁵¹ <http://sam.baskent.edu.tr/belgeler/5gumrukbirligi.htm> (Erişim Tarihi:07.03.2019)

2.3.1. Lüksemburg Zirvesi

12-13 Aralık 1997 tarihinde AB üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanları tarafından yapılan Lüksemburg Zirvesinde, Avrupa Komisyonunun belirttiği görüşler doğrultusunda aday ülkelerin müzakereler için ne durumda oldukları ortaya konulmuştur. Ancak burada, Türkiye'nin beklentilerinin birçoğu karşılanmamıştır.¹⁵²

AB Komisyonu tarafından, Lüksemburg Zirvesi öncesinde hazırlanan "Gündem 2000" raporunda, yeni genişlemeden ve bunun şartlarından ve nasıl olacağından bahsedilmekteydi. Ülkelerin tek tek incelenerek eksik yönlerinin ortaya konulduğu bu raporda Türkiye'nin tam üyeliğine engel unsurlara yer verilmiştir. 1997 yılında yapılan Lüksemburg Zirvesi sonrasında, 11 ülke aday olarak kabul edilirken, Türkiye gerekli şartları sağlayamadığı gerekçesi ile aday olarak gösterilmemiştir. Bu sonuç sonrasında, Türkiye AB ile siyasi ilişkilerini kesme kararı almıştır.¹⁵³

Zirve sonucunda, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin oluşturduğu birinci grup ile 1998 yılında müzakerelere başlanmasına, Bulgaristan, Romanya, Letonya ve Slovakya ile de ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılmasına ancak müzakerelerin bir süre daha başlatılmamasına karar verilmiştir.¹⁵⁴

Lüksemburg Zirvesinde, Türkiye açısından ortaya çıkan sonuçlar özetle şu şekildedir:¹⁵⁵

- Türkiye'nin tam üyelik için ehil olduğu tekrardan onaylanmıştır.
- Türkiye'nin tam üye olabilmesi için, Ankara Anlaşmasında yer alan olanakların geliştirilmesi, Gümrük Birliği'nin daha güçlü hale getirilmesi, mali iş birliği, mevzuat uyumu ve gelişmelerin Ankara Anlaşmasınının 28.Maddesi (Türkiye'nin üyeliği düzenlenmektedir), Kopenhag Kriterleri ve AB'nin 29 Nisan 1997 tarihli

¹⁵² Yasemin Telli Üçler, "Gümrük Birliği'nden Sonra Türkiye-AB İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Y.14, S.27 (Nisan 2014), s.210.

¹⁵³ Seyhan Sönmez, "Türkiye-AB Süreci ve Türkiye'nin Helsinki Zirvesi'ne Katılma Kararı", https://www.academia.edu/30764400/T%C3%9CRK%C4%B0YE-AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_S%C3%9CREC%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_HELSELS%C4%B0NK%C4%B0_Z%C4%B0RVES%C4%B0NE_KATI_LMA_KARARI (Erişim Tarihi:04.03.2019)

¹⁵⁴ Özlem Demirkıran vd., "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde "Son Dönem"", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.3, S.1 (2010), s.59.

¹⁵⁵ <https://media.iskur.gov.tr/15272/tr-ab-iliskileri-tarihce.pdf> (Erişim Tarihi:04.03.2019)

deklarasyonu kapsamında değerlendirilmesi gibi önerilerin bulunduğu bir stratejinin AB tarafından oluşturulmasına karar verilmiştir.

- Türkiye'deki siyasi ve ekonomik yeniliklerin devam etmesi, Yunanistan ile ilişkilerin normalleşmesi ve Kıbrıs sorununun çözümü için Birleşmiş Milletler (BM) kontrolündeki müzakerelere destek olunması, Türkiye ile AB ilişkilerinin güçlenmesinin bağlı olduğu faktörler olarak sayılmıştır.

Kısacası, Lüksemburg Zirvesinde Türkiye için, tam üyelik hakkı olduğu ancak o dönemde üye olmasının imkânsız olduğu ve üyelik için AB'nin belirlediği koşulları sağlaması gerektiği sonucu çıkmıştır.¹⁵⁶

Türkiye'nin, AB ile ilişkilerini askıya alma kararı sonrasında, Avrupa Komisyonu 1998 yılında ilişkilerin normalleşmesi adına bir strateji belgesi açıklamış ve diğer aday ülkelere yapıldığı gibi Türkiye için de bir İlerleme Raporu hazırlanacağı duyurusunu yapmıştır. Söz konusu raporda, stratejinin uygulanması sonucu Türkiye'nin AB'nin genişleme sürecine dahil olacağı ve mali yardım yapılmasına da devam edileceği belirtilmiştir.¹⁵⁷

2.3.2. Helsinki Zirvesi

Avrupa Parlamentosu tarafından, 2 Aralık 1999 yılında yapılan Genel Kurul Toplantısında Türkiye'nin tam üyelik için aday olmayı hak ettiği ifade edilmiş, 10-11 Aralık'ta Helsinki'de toplanan AB Konseyinin Binyıl Bildirgesi ile de tam üyelik için aday ülke olarak kabul edildiği duyurulmuştur. Bu sonuç Türkiye'de her kesim tarafından sevinçle karşılanmıştır. Zirve'de alınan kararlar kapsamında, Türkiye diğer aday ülkelerde olduğu gibi Katılım Öncesi Stratejiden faydalanacaktı.¹⁵⁸

Helsinki Zirvesi kapsamında alınan kararlarda, Türkiye'nin AB'ye üyeliğin gerçekleşmesi için iki temel şart yer almaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine tam anlamıyla uyması, diğer ise dış politikada, AB'nin uluslararası politika anlayışına ve değerlerine uygun hareket edilmesidir. Burada

¹⁵⁶ Demirkıran, a.g.e., s.60.

¹⁵⁷ Mesut Doğan, "Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri", **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.32 (Temmuz 2015), s.316.

¹⁵⁸ Yusuf Sayın, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, C.19, S.2 (2016), s.45.

ifade edilmek istenen, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan ile yaşanan Ege sorununun karşılıklı diyalogla ya da BM veya gerektiği takdirde Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözülmeye çalışılmasıdır.¹⁵⁹

Türkiye'nin aday ülke olması sonrasında hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde, AB ile katılım müzakerelerinin başlatılması için gerekli koşullara ve gerçekleştirilecek faaliyetlere yer verilmiştir. 2002 yılında yapılan Kopenhag Zirvesinde, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirmesi durumunda katılım müzakerelerinin başlatılacağı ifade edilmiştir. 2004'te ise Avrupa Komisyonu'nun açıkladığı Türkiye İlerleme Raporu'nda, müzakerelerin başlatılması için gerekli siyasi kriterlerin yerine getirildiği belirtilmiştir. Yine aynı yıl yapılan AB Zirvesinde, Türkiye ile katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁰

2.4. Türkiye-AB Ortaklık Kurumları

Türkiye ile AT arasında yapılan Ankara Anlaşması kapsamında, kurulan ortaklığın yürütülmesi ve ilerletilmesi için kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yapı aşağıdaki organlardan oluşmaktadır:¹⁶¹

- Ortaklık Konseyi: Ankara Anlaşmasının 6. Maddesinde, Türkiye ile AT arasında ortaklık rejimini uygulamak ve geliştirmek amacıyla bir Ortaklık Konseyinin kurulması öngörülmektedir. Bu Konsey, Türkiye Cumhuriyeti ve AB ülkelerinin hükümet temsilcilerinin yanı sıra AB Konseyi ve Komisyonu üyelerinden oluşmaktadır. Konsey Başkanlığı, altı aylık süreler halinde Türkiye ve Birlik tarafından sırayla yapılmaktadır. Konseyde, iki tarafın da bir oy hakkı vardır ve kararlar oy birliği ile alınır.¹⁶²

-Ortaklık Komitesi: Ankara Anlaşmasının 24. Maddesi kapsamında, 1 Aralık 1964'te 3/64 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile oluşturulmuştur. Karara göre, Türkiye-AB

¹⁵⁹ Ramazan Gözen, "Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C.3, S.10 (Yaz 2006), s.125.

¹⁶⁰ Muzaffer Dardan, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Almanya'daki Türk Lobi Gücünün Rolü", *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.20, S.2 (2012), s.145.

¹⁶¹ https://www.ab.gov.tr/_270.html (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

¹⁶² <http://guneygumruk.com.tr/index043b-2.html?ankara-anla%E5%FFmas%E4%B1.26> (Erişim Tarihi:05.03.2019)

Ortaklık Komitesinin; Ortaklık Konseyine yardımcı olmak, yapılacak görüşmeleri hazırlamak ve Konsey tarafından incelenmesi için verilen konular üzerinde çalışma yapmak gibi görevleri vardır. Kısacası, Anlaşmanın sağlıklı işleyişi için gerekli iş birliğinin devamını sağlamalıdır.¹⁶³

- Karma Parlamento Komisyonu: 1/65 sayılı Konsey Kararı ile kurulan Karma Parlamento Komisyonunun görevi, danışma ve demokratik denetimdir. TBMM'den ve Avrupa Parlamentosundan seçilmiş olan 18'er üyeden oluşmakta ve yılda iki kez toplanmaktadır. Konseyin sunduğu Yıllık Faaliyet Raporları üzerinde inceleme yapar ayrıca Anlaşmanın düzenleme yaptığı konularda görüş ve tavsiyelerde bulunur.¹⁶⁴

- Türkiye-AB Karma İstişare Komitesi: Ankara Anlaşmasının 27.maddesi gereğince, taraflar arasında ekonomik ve sosyal konularda iş birliği ve iletişimi kolaylaştırmak amacıyla kurulan Karma İstişare Komitesine, AB Ekonomik ve Sosyal Komitesi ile Türkiye'deki bazı ekonomik ve toplumsal menfaat gruplarından (TOBB, TESK, TMMOB gibi) 18'er üye katılmaktadır. Yılda üç sefer toplanan Komite, güçlü iş birliği ve kurumsallaşmış bir sosyo-ekonomik yapıyı hedeflemektedir.¹⁶⁵

- Gümrük İş Birliği Komitesi: Ankara Anlaşmasının 24.maddesi kapsamında, 15.12.1969 tarihli 2/69 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile kurulan ve üye ülkelerin gümrük uzmanları, Avrupa Komisyonunun gümrük problemleri ile ilgilenen memurları ve Türkiye'den gümrük uzmanlarının oluşturduğu Gümrük İş Birliği Komitesinin karar yetkisi bulunmamaktadır. Ankara Anlaşmasında yer alan gümrükler hakkındaki hükümlerin doğru bir şekilde uygulanması için taraflar arasındaki idari iş birliğini gerçekleştirme ve Ortaklık Komitesinin vereceği gümrük konusundaki bütün görevleri yerine getirme sorumluluğu bulunmaktadır.¹⁶⁶

- Gümrük Birliği Ortak Komitesi: 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı kapsamında, Gümrük Birliği'nin işleyişi ile alakalı konularda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı vb.), Türk mevzuatının Topluluk mevzuatına daimi uyumu prensibinin gerçekleştirilmesi için Gümrük Birliği Ortak Komitesi oluşturulmuştur. Bu Komitenin amacı, mevzuat ve uygulama arasında ortaya çıkan

¹⁶³ <http://www.turkak.org.tr/TURKAKSITE/docs/avrupa.pdf> (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

¹⁶⁴ Can, a.g.e., s. 42.

¹⁶⁵ <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=37> (Erişim tarihi: 05.03.2019)

¹⁶⁶ https://www.ab.gov.tr/files/rehber/03_rehber.pdf (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

farklılıkların, malların serbest dolaşımı ilkesine zarar vermesinin, ticari sapmaya sebep olmasının ve taraf ülkelerde ekonomik problemler yaratmasının önüne geçebilmektir. Komite, Ortaklık Konseyine önerilerde bulunmakta ve Gümrük Birliği'nin sağlıklı işleyebilmesi için görüşlerini bildirmektedir. Ayrıca belirli konularla sınırlı, yeni mevzuat oluşturmayacak ve Birlik mevzuatında değişikliğe sebep olmayacak teknik kararlar verebilmektedir.¹⁶⁷

2.5. Gümrük Birliği'nin Kapsamı ve Türkiye'nin Yükümlülükleri

Türkiye ve AB arasında kurulan Gümrük Birliği, sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünleri ticaretini serbestleştirmiş ayrıca Türkiye'nin AB ortak ticaret politikasına uyum sağlamasını ve haksız rekabete sebep olacak durumlara engel olmasını zorunlu kılmıştır. Bunlara ek olarak AB'nin tercihli ticaret rejimlerinin Türkiye tarafından da uygulanması açısından yükümlülükler getirmiştir.¹⁶⁸

Geleneksel tarım ürünleri Gümrük Birliği kapsamına alınmamıştır. İşlenmiş tarım ürünleri için gümrük vergileri belirlenirken, tarım ve sanayi payı ayrı tutulmakta ve yalnızca sanayi payı vergiden muaf tutulmaktadır.¹⁶⁹

Gümrük Birliği sürecinin tamamlanması ile Türkiye, AB'nin 1971 yılından beri tek taraflı uyguladığı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini ve eş etkili tedbirleri ve buna ek olarak miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır.¹⁷⁰

Türkiye'nin 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı kapsamındaki yükümlülükleri şu şekilde sıralanabilir:¹⁷¹

1. Malların Serbest Dolaşımı ile İlgili Yükümlülükler

- 31 Aralık 1995'ten itibaren, 12 ve 22 yıllık sürelerde gümrük vergilerinin kaldırılacağı belirlenen mallar için Topluluktan ithal edildiği takdirde uygulanan gümrük vergisi ve eş etkili vergiler kaldırılacaktır.

¹⁶⁷ <http://sam.baskent.edu.tr/belgeler/5gumrukbirligi.htm> (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

¹⁶⁸ Cemallettin Kalaycı ve Cam Küçükali, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi", **İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi**, C.6, S.3, s.16.

¹⁶⁹ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:05.02.2019)

¹⁷⁰ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:05.02.2019)

¹⁷¹ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (Erişim Tarihi:05.02.2019)

- Gümrük Birliğine taraf olmayan ülkelerden alınan eşyalar için gümrük vergisi ve eş etkili vergiler 31 Aralık 1995'ten itibaren Ortak Gümrük Tarifesi ile uyumlu hale getirilecektir.
- İşlenmiş tarım ürünleri ticaretinde Topluluğun kullandığı sistem uygulanacak, Karar'ın 1 No'lu ekinde belirtilen söz konusu ürünlerin sanayi ve tarım payları ayrı ayrı tespit edilerek, toplam korumanın sanayi payına düşen kısmı Topluluğa karşı sıfırlanacaktır.
- Taraflar ithalat ve ihracat için uyguladıkları miktar sınırını kaldıracaklardır.
- Karar yürürlüğe girdikten sonra 5 yıl içinde ticarete teknik engellerin kaldırılması hakkındaki Topluluk araçları Türkiye tarafından benimsenecektir.

2. Mevzuat Uyumu ile İlgili Yükümlülükler

Karar'ın 8. Maddesine göre, Türkiye Karar'ın yürürlük tarihinden itibaren 5 yıl içerisinde, Topluluğun ticarete teknik engellerin kaldırılması konusundaki müktesebatını hukuk sistemine katacaktır. Bu müktesebat listesi, 2/97 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile belirlenmiş ve bilinen teknik mevzuat uyumu çalışmalarının başlangıcı olmuştur.

Karar'ın 54. Maddesi gereği, Gümrük Birliği'nin uygulanması ile doğrudan ilgili alanlarda Türk ve Topluluk mevzuatı olabildiğince uyumlaştırılmalıdır. Aynı maddenin ikinci paragrafında belirtilen doğrudan ilgili alanlar:

- Topluluk ticaret politikası ve taraf olmayan ülkelerle yapılan tercihli ticaret anlaşmaları,
- Sanayi ürünleri ticaretinde teknik engellerin kaldırılmasına dair mevzuat,
- Rekabet politikası,
- Fikri ve sınai mülkiyet haklarına dair mevzuat,
- Gümrük mevzuatı

şeklinde sıralanmıştır.

2.6. Gümrük Birliği'nin Yarattığı Sorunlar ve Güncellenmesi

Gümrük Birliği'nin, Türk sanayisinin alt yapısının çağdaş hale gelmesi, rekabet gücünün ve verimlilik düzeyinin artması ve Avrupa üretim ağına girmesi bakımından büyük katkıları olmuştur. Üyelik sonrası Türkiye hem AB ile hem de Gümrük Birliği'ne taraf olmayan ülkelerle dış ticaretini arttırmış ve kazandığı deneyimler sayesinde Asya ve Afrika pazarlarına açılmıştır.¹⁷²

Avrupa Birliği ile ticari ortaklıkla birlikte hukuki sonuçlar doğuran bir ilişki de kuran Türkiye bu durumla bölgedeki diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Ayrıca Gümrük Birliği'ne dahil olarak malların dolaşımının serbestliği ilkesinin sağlanması Türkiye ve AB ülkelerini tek çatı altında birleştirmiştir. Kısaca Türkiye, bu ülkelerle serbest dış ticaret yapabilen bir ülkedir.¹⁷³

Gümrük Birliği'nin uygulanması ile Türkiye ve AB sanayi ürünleri alışverişinde önemli bir ilişki kurulmuştur. Gümrük Birliği kapsamındaki alanlarda AB ile ticaretin serbest olması, Türkiye'yi AB ortak pazarının bir üyesi haline getirmiştir. Diğer bir husus da Türkiye'nin, AB'ye sanayi ürünleri ihraç edebilmesi için üretimini Birlik standartlarına uygun bir şekilde yapmalıdır. Bu zorunluluk sayesinde Türkiye, AB müktesebatına uyum için Gümrük Birliği çerçevesinde hukuki düzenlemeleri yapmıştır. Dolayısıyla Türk mallarının kalitesi artmış ve uluslararası piyasalarda rekabet edebilir hale gelmiştir. Gümrük Birliği'nin Türkiye'ye sağladığı en önemli faydalardan biri de bu şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴

Gümrük Birliği'nin yarattığı avantajlarla birlikte uygulamada bazı sorunlar da yaşanmaktadır. AB'nin serbest ticaret anlaşması olduğu bazı ülkelerin, AB sayesinde pazara girebilmesi ve Türkiye ile benzer bir anlaşmaları olmamasından dolayı ortaya çıkan ticaret sapması ve haksız rekabet, bazı üye ülkelerin Türkiye'de kayıtlı ticari

¹⁷² Selen Akses, "Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi Yolunda: Türkiye-AB Hizmet Ticaretinin Önündeki Temel Engeller", **Anket Çalışması Raporu**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No:291, s. 8.

¹⁷³ Hüseyin Ağır, Mehmet Metin, "Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.6, S.1 (2016), s.13.

¹⁷⁴ Sıla Özsumer, "Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması ve Yeni Düzenlemeler", İzmir Ticaret Odası, Mart 2016, s.1.

http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6322_1462431663.pdf

araçlara uygulanan karayolu sınırlamaları ve iş adamları ile kamyon şoförlerine vize verilmesinde yaşanan teknik engeller bunlardan bazılarıdır.¹⁷⁵

Gümrük Birliği kapsamında yaşanan sorunların çözümü için ortak karar ve danışma prosedürleri tam anlamıyla uygulanamamakta ve bu yüzden sorunlar çözülememektedir. Türkiye'den AB üyesi ülkelere mal taşıyan kamyonlara kısıtlama getirilmesi ve Türk vatandaşlarının Schengen Alanı'na yaptıkları kısa seyahatlerde vize zorunluluğunun olması benzeri tarife dışı engeller, Birliğin etkinliğini azaltmaktadır.¹⁷⁶

Türkiye'nin AB ile tam bütünleşme amacıyla Gümrük Birliği'ne dahil olması birçok kişi için erken yapılmış bir hamle olarak görülmektedir. Henüz AB tam üyeliği gerçekleşmeden Gümrük Birliği'ne katılmış tek ülke Türkiye'dir. Gümrük Birliği'nin sebep olduğu sorunların esas kaynağını da bu durum oluşturmaktadır. Böyle bir sürece girilirken uyum çalışmalarının sebep olacağı maddi yükün minimize edilmesi için yardım alınmaması, işgücünün serbest dolaşım hakkının önemsenmemesi, AB organlarının alacağı kararlarda söz sahibi olmaması temel sorunlardandır.¹⁷⁷

AB, ticaret hacmini arttırmak özellikle güçlü olduğu sektörlerde daha fazla ihracat yapabilmek için bazı ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapmaktadır. Bu durum Türkiye için bazı sorunlara sebep olmaktadır. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. Maddesine göre Türkiye, Topluluğun tercihli gümrük rejimine uymak zorundadır. Dolayısıyla AB'nin, Gümrük Birliği'ne taraf olmayan ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmalarına Türkiye'nin de uyması gerekmektedir. AB'nin serbest ticaret anlaşması imzalamadığı bir ülke ile Türkiye, AB'den izin almadan bu tür bir anlaşma yapamamaktadır.¹⁷⁸

Türkiye'nin, AB'nin yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmalarına otomatik olarak taraf olamaması ve bu anlaşmalarda üçüncü ülkelere Türkiye ile benzer bir anlaşma imzalaması yönünde bir zorunluluk getirilmemesi sebebiyle bu ülkeler Türkiye ile anlaşma yapma konusunda isteksiz davranmaktadır. Çünkü, söz konusu ülkeler AB

¹⁷⁵ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (Erişim Tarihi:05.02.2019)

¹⁷⁶ A.g.e., s.8.

¹⁷⁷ Burak Şanlı, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=2932> (Erişim Tarihi: 05.02.2019)

¹⁷⁸ Cihangir Cengiz ve Ömer Kurtbağ, "Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, C.6, S.2 (Kış 2015), s.7.

ile anlaşma yaptıkları takdirde Türkiye pazarına da gümrüksüz giriş yapabilmektedirler.¹⁷⁹

Türkiye, siyasi karar alma sürecinde bulunmadığı için AB'nin dış politika ve ticaret konularında yapacağı değişiklikler ile her an karşı karşıya kalarak zor duruma düşebilir. Olabilecek riskleri azaltmak için Türkiye, önce serbest ticaret bölgesini oluşturup, tam üyelik taahhüdü verildikten sonra Ortak Gümrük Tarifesini uygulayabilirdi. EFTA/EEA üyeleri bu konuda bağımsızlıklarını güvence altına almak için Gümrük Birliği'ne katılmak yerine serbest ticaret anlaşması yapmışlardır. Yine NAFTA yalnızca bir serbest ticaret anlaşmasıdır.¹⁸⁰

Gümrük Birliği oluşturulurken, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği gerçekleşene kadar ortak pazara uyum sağlaması amacıyla yapılmış bir geçiş anlaşması olması, o dönemin ticaret sisteminin günümüze göre kapalı olması, AB'nin hem üye hem de kapsamının daha dar olması ve ilk zamanlarda sorun teşkil etmeyen fakat zamanla büyük problemlere sebep olan karar verme sürecindeki asimetrik yapı Gümrük Birliği'nin revize edilmesini gerektirmektedir.¹⁸¹

Gümrük Birliği imzalanırken, esas amaç tam üyelik sağlamaktı. Ancak geçen süreye bakıldığında Türkiye AB üyeliği için umduğundan daha az ilerleme göstermiş ayrıca bazı AB ülkeleri Türkiye'nin tam üyelik yerine "Stratejik Ortaklık" statüsünde kalmasını istemektedir. Türkiye, Gümrük Birliği'nin farklı sektörleri de içine alarak kapsamının genişletilmesi ve daha etkin olabilmesi için revizyon talep etmiştir.¹⁸²

Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu'nun talebi üzerine Gümrük Birliği'nin sorunları üzerine çalışma yapmıştır. Çalışma sonucu 2014 yılında kamuoyuna rapor olarak sunulmuştur. Raporunda, Gümrük Birliği'nin olumlu ve olumsuz etkileri ortaya konulmuş ve Türkiye'nin, Gümrük Birliği'nin asimetrik yapısından dolayı yaşadığı

¹⁷⁹ A.g.e., s.8.

¹⁸⁰ Gülten Kazgan, "Türkiye'nin AT'a Sınai Mamüllerde Gümrük Birliği İle Katılması: Zamanlama ve Biçim ile İlgili Bir Tartışma", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, S.0 (1988), s.19.

¹⁸¹ Özsümer, a.g.e., s.3.

¹⁸² Özsümer, a.g.e., s.3.

sorunların çözümüne dikkat çekilerek AB ile Türkiye arasındaki ticari entegrasyonun artırılmasının tarafların lehine olacağı belirtilmiştir.¹⁸³

Sürekli bir gelişme içinde olan ve farklı bölgesel örgütlerle imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarıyla liberalleşen AB ile uyum ve Gümrük Birliğinden yarar sağlamak adına güncelleme yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Dünya Bankası da 2014 yılındaki raporunda, sanayi ürünlerine ek olarak tarım, hizmetler ve kamu alımlarının da Gümrük Birliğine dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

AB'nin, Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) başta olmak üzere üçüncü ülkelerle müzakereye başladığı ve yaptığı serbest ticaret anlaşmaları ile yukarıda belirtilen temel sorunlar Gümrük Birliği'nin revize edilmesini gerekli kılmıştır. 2016 Aralık ayında, Avrupa Komisyonu üye ülkelerden Türkiye ile Gümrük Birliği'nin revizyonu için yetki istemiştir. Yapılacak çalışmanın temel konularının şu şekilde olması beklenmektedir:¹⁸⁵

- Hizmet sektörü, gıda-tarım ve kamu alımlarının Gümrük Birliği kapsamına alınarak güncelleme yapılması,
- Malların serbest dolaşımı prensibinin tam anlamıyla gerçekleştirilmesi adına istisnaların ortadan kaldırılması,
- Gümrük Birliği'nin işleyişinin sebep olduğu taşıma kotaları ve ekonomik aktörlere vize serbestliği sağlanması,
- Devlet yardımları rejiminin AB müktesebatı ile uyumunun sağlanması,
- AB'nin üçüncü ülkelerle yapmış olduğu ve yapacağı ticaret anlaşmalarının, Türkiye tarafına vereceği zararlara engel olunması,
- Türkiye ve AB arasında ortaya çıkabilecek problemlerin çözülebilmesi için etkin bir sistemin oluşturulması.

Gümrük Birliği işleyişinde düzenlemeler yapılması, tarım alanında verilen tavizlerin karşılıklı olarak geliştirilmesi, kamu alımları, e-ticaret ve hizmetlerin tercihli ticari ve ekonomik ilişkiler kapsamına alınması için 2014 yılında girişimlere başlanmıştır.

¹⁸³ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html (Erişim Tarihi: 05.02.2019)

¹⁸⁴ Özsümer, a.g.e., s.4.

¹⁸⁵ <https://www.deik.org.tr/uploads/ab-gumruk-birligi-a4.pdf> (Erişim Tarihi:05.03.2019)

Ancak 2017'ye kadar başlaması gereken Gümrük Birliği'nin güncellenmesi müzakereleri için henüz resmi bir ilerleme kaydedilmemiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁶ <http://www.milliyet.com.tr/gumruk-birligi-guncelleme--ekonomi-2804450/> (Erişim Tarihi:05.03.2019)

BÖLÜM 3

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRKİYE’NİN İTHALAT VE İHRACATI

Araştırma Konusu ve Problemi

II. Dünya Savaşı’ndan sonra, Avrupa’da uzun yıllardır düşünce aşamasında olan birlik oluşturma fikri gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 1951 yılında, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg bir araya gelerek Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kurmuşlardır. Sonrasında bu Topluluk üyeleri, 1957 yılında ortak Pazar aşamasına geçmeyi amaçlayan Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) kurmuşlar ve böylece Gümrük Birliği için ilk adım atılmış oldu. Bu faaliyetlerle, yıllardır Avrupa’da yaşanan sorunların giderilmesi ve gelişmiş bir yapının oluşturulması hedeflenmiştir.

Avrupa’da yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalmayan Türkiye, 1959 yılında AET’ye üyelik başvurusunda bulunmuş ve 1964 yılında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye’nin Avrupa Birliği süreci başlamıştır. Üyelik sürecinin bir aşaması olan Gümrük Birliğine üyeliğin gerçekleşmesi ile 1995 yılında gerçekleşmiştir.

Birlik üyeliği, Türkiye’ye bazı kazançlar sağlamakla birlikte birtakım kayıplara da sebep olmuştur. Gümrük Birliği ile dış ticaret önündeki engellerin kalkması ihracat ve ithalat hacimlerini etkilemektedir. Bu çalışmada, 1990’dan 2018 yılına kadar ki süreç yani hem Gümrük Birliği öncesi hem de sonrası bir arada ele alınarak, Gümrük Birliğinin Türkiye’nin dış ticaret hacmini nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılacaktır.

Gümrük birliği ile ülkeler arasında mevcut gümrük engelleri kaldırılmakta mal ve hizmet dolaşımının serbest dolaşımı sağlanmaktadır. Bu bütünleşme türünün dış ticaret üzerindeki etkisini incelemek üzere birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmanın problemi; Gümrük Birliğinin, Türkiye’nin ihracat ve ithalat hacminde artış mı sağladığı yoksa azalışa mı sebep olduğunun araştırılmasıdır.

Kuramsal Çerçeve ve Literatür Araştırması

Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği ve Birliğin Türkiye'nin dış ticaretinde ne gibi değişiklikler yarattığı ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalarda Gümrük Birliğinin dış ticarete etkileri, farklı yöntemler ve bakış açılarıyla ortaya konulmuştur.

Togan (1997), Gümrük Birliğinin kaynak dağılımı üzerindeki muhtemel etkilerini incelemiş ve nominal ve efektif koruma oranlarını analiz kapsamına almıştır. Çalışma sonucunda; Türkiye'nin Gümrük Birliği sebebiyle uyguladığı nominal koruma oranlarının, Türkiye'nin AB, üçüncü ülkeler ve AB'nin serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler ile arasındaki ticareti azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Akkoyunlu-Wigley (2000), yaptığı çalışma ile bölgesel entegrasyonların etkilerinin incelendiği araştırmaları değerlendirmiş ve gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisinin, ticaret saptırıcı etkisinden fazla olduğunu ifade etmiştir. Ancak Gümrük Birliğinin Türkiye üzerindeki etkilerine bakıldığında, uygulamanın Türkiye ekonomisine olumsuz etkilerinin daha çok olduğunu tespit etmiştir.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), panel veri analizini kullanarak, 1980-2001 dönemi için ihracat ve ithalat fonksiyonlarını tahmin etmişlerdir. Çalışma sonucunda; Gümrük Birliğinin, Türkiye'nin dış ticaretini olumlu ve istatistiksel olarak anlamlı şekilde etkilediği fakat Türkiye'nin AB'ye ihracatının ithalatına oranla daha yavaş arttığı görülmüştür. Bunlara ek olarak, Gümrük Birliğinin ihracat ve ithalat talebinde davranışsal değişiklikler yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Pöschl ve Diğerleri (2005), Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyeliğinden önce AB'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı gümrük vergilerini tedricen kaldırması sebebiyle, Birliğin asimetrik bir etki yarattığını ve Türkiye'nin ihracatından çok ithalatını arttırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca Gümrük Birliği öncesinde de sonrasında da Türkiye, emek yoğun olan ürünlerde uzmanlaşmış ve bu sebeple ekonomide yapısal bir dönüşüm meydana gelmediğini ifade etmişlerdir.

Doğanlar, Bal ve Özmen (2006), Türkiye'nin Almanya ile ihracat ve ithalat talep fonksiyonları üzerinde tahminde bulunmayı amaçlamışlar. Ve bu tahmin sürecinde Gümrük Birliği sonrası dönem ayrıca analize tabi tutulmuştur. Engle-Granger ve

Johansen eş-bütünleşme yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışma ile Gümrük Birliği sonrasında ihracatın ve ithalatın fiyat esneklerinin azaldığı sonucuna varılmıştır.

Gündüz ve Esengün (2007), yaptıkları çalışmada Türkiye'nin AB (15) ülkeleriyle olan dış ticaretinde Gümrük Birliğinin etkilerini analiz etmek amacıyla, 1987-2003 dönemi zaman serisi verilerini kullanarak yaptıkları istatistiki testler sonucunda, Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimlerin meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre, Gümrük Birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaret hacmi, özellikle ilk yıllarda ithalat ihracattan hızlı olmak üzere, artış göstermiştir.

Seymen (2009), yaptığı çalışmada Entropi Endeksi, Bilateral Ticaret Yoğunlaşma Endeksi ve Herfindahl-Hirshman Yoğunlaşma Endeksi gibi dünya ile entegrasyon seviyesinin ve ülke yoğunlaşmasının analizinde yararlanılan endeksleri kullanarak, 1969-2008 dönemi için Türkiye'nin, AB pazarına ne kadar entegre olduğu ile Gümrük Birliğinin Türkiye'nin AB ülkeleri ile ticaret yoğunlaşmasında etkili olup olmadığını ölçmeye çalışmıştır. Yapılan bu çalışma sonucunda; AB ülkelerinin, Birliğe üyeliklerinin Türkiye ile AB arasındaki ticaret ve ülke yoğunlaşması üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Nart (2010), Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerinde yarattığı etkiyi, ithalat ve ihracat genel eğilimlerini tahmin etmek amacıyla panel veri analizini kullanmıştır. Ayrıca bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dış ticaret verileri söz konusu dönemlerde yaşanan ekonomik gelişmeler dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Bu ampirik çalışma sonucuna göre, Gümrük Birliği ile Türkiye'nin ticaret hacmi artmış ve Gümrük Birliğinin ilk yıllarında ithalat, ihracattan hızlı artışı için net ihracatta azalma gerçekleşmiştir.

Gümrük Birliğinin, AB'nin Türkiye'nin ihracat ve ithalatındaki yerini ne yönde değiştirdiğini araştıran Seyidoğlu ve Kemer (2002)'e göre, Gümrük Birliği döneminde Türkiye'nin AB'ye sanayi malı ihracatında düşüş yaşanmıştır. Bunun esas sebebi ise tekstil ve hazır sektörlerinde yaşanan düşüş olarak görülmüştür. Türkiye'nin ithalatında ise özellikle tüketim malları olmak üzere AB'nin payı artmıştır.

Araştırmanın Amacı

Yapılan bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliğine üyeliği sonrasında ihracat ve ithalatının bu durumdan nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda, Türkiye'nin ülke grupları ile yaptığı dış ticaret düzeyleri, mal gruplarına ve sektörlere göre dış ticareti, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dönemler itibarıyla değerlendirilmiştir.

Bu çalışma ile Gümrük Birliğinin, Türkiye'nin dış ticaretine olan etkisi, avantajları ve dezavantajları belirlenecek ayrıca mevcut sorunların giderilerek bu Birlikten daha fazla fayda sağlamak için bazı önerilerde bulunulacaktır.

Araştırmanın Önemi

Gümrük Birliği ile ticari engellerin ortadan kalkması ve taraf olmayan ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanıyor olması, Birlik üyesi olan Türkiye'nin dış ticaretinde ortaya çıkan birtakım değişiklikler üzerinde etkili olmuştur. İhracat ve ithalatta yaşanan bu değişimlerin analiz edilmesi, ülke ekonomileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bu entegrasyonlar hakkında alınacak kararlar için yol gösterici olacaktır. Dolayısıyla Gümrük Birliği öncesi ve sonrası dış ticaret verilerinin karşılaştırmalı olarak analiz edildiği bu çalışma, Birliğin olumlu ve olumsuz yönleri hakkında yorum yapılabilmesine yardımcı olması ve bu kapsamda alınacak kararlar üzerinde etkili olması açısından önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi ve Hipotezi

Çalışmanın ilk bölümünde entegrasyon türleri ile gümrük birliğinin detayları, ikinci bölümde AB'nin oluşumu ve Türkiye'nin Gümrük Birliğine üyelik süreci makale, kitap ve tezlerden faydalanılarak incelenmiştir. Gümrük Birliğinin, Türkiye'nin ihracatına ve ithalatına etkisinin araştırıldığı son bölümde ise 1990-2018 dönemi ile ilgili sayısal veriler, toplam dış ticaret hadleri, sektörler ve mal grupları gibi belirlenen bazı başlıklar halinde tablolara yansıtılmış ve yine çeşitli kaynaklar doğrultusunda yorumlanmıştır. Hazırlanan bu tablolar ile yıllar bazında meydana gelen değişimlerin önceki ve sonraki yıllar ile karşılaştırılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında belirlenen amaca ulaşabilmek için konu ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve TÜİK ile Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verilerinden faydalanılarak oluşturulan derlemeler sonucunda değerlendirmeler yapılmıştır.

Elde edilecek tespitlerin daha sağlıklı olabilmesi adına, Gümrük Birliği üyeliğinin gerçekleştiği 1996 yılından önceki altı yıl (1990 itibariyle) ve 2018 yılına kadar olan süreç için verilere yer verilmiştir.

Sonuç olarak, oluşturulan tablolar ve grafikler yardımıyla küresel veya ulusal faktörler de göz önüne alınarak, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış ticaret verileri karşılaştırılmış ve Gümrük Birliğinin nasıl bir etki yarattığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gümrük Birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanan farklılıkların ne yönde olduğunun dönemler itibariyle karşılaştırıldığı bu çalışmada ortaya konulan hipotez şu şekildedir:

Gümrük Birliği üyeliği sonrasında Türkiye'nin ihracat ve ithalat hacminde artış yaşanmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evreni, 1990-2018 yılları arasında Gümrük Birliği öncesinde ve sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde meydana gelen değişimlerdir. Yaşanan bu değişimler sektörler, mal grupları ve ülke grupları düzeyinde ele alınacaktır. Diğer taraftan, 1980 yılından itibaren Türkiye'nin ekonomi politikalarında yaşanan ve dış ticaret üzerinde oldukça etkili olan dönüşümün etkilerini görebilmek için 1980-1995 dönemine ait ihracat ve ithalat değerlerine de yer verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Türkiye'nin ülke grupları, sektörler ve mal grupları itibariyle ihracat ve ithalat verileri araç olarak kullanılmıştır. Sağlanan bu veriler, TÜİK'ten ve Gümrük ve Ticaret Bakanlığında elde edilmiştir. Çalışma kapsamında ayrıca makale, tez, kitap ve çeşitli kaynaklar da incelenmiştir.

Veri Analizi

Çalışma kapsamında, Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamları, sektörlere, mal gruplarına ve ülke gruplarına göre ayrıldıktan sonra bunların 1990-2018 dönemine ait verileri, yıllar itibariyle tablolara aktararak karşılaştırmalar yapılmıştır. Oluşturulan bu tablolardaki değerler, söz konusu dönem içerisinde her yıl dış ticarete meydana gelen rakamsal değişimleri ortaya koymaktadır. Bazı tablolarda, yer alan değerler ayrıca grafiğe dökülerek farklılıkların daha kolay bir şekilde görülmesi sağlanmıştır.

Gümrük Birliğinin, Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri üzerindeki etkisini inceleyebilmek için belirtilen dönemin verileri tablolara aktararak yaşanan değişimin anlaşılır hale gelmesi sağlanmıştır. Ancak yalnızca dış ticaret ile ilgili rakamların yer aldığı tablolar sağlıklı bir sonuç elde edilmesini imkânsız kılar. Bu yüzden kaynak taraması sonucu elde edilen bilgiler, tablolarda yer alan değerlerin yorumlanmasında dikkate alınmıştır.

3.1. 1980'lerde Türkiye'de Ekonomik Durum

1973-1974 yıllarında ortaya çıkan petrol krizleri ve batıda yaşanan enflasyon, dış ticaret dengesine zarar vermiş ve cari işlem açıklarının artmasına sebep olmuştur. Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerlenmesi kur politikaları ile engellenememiştir. Bu sorunları giderebilmek için ithalat baskı altına alınmış ve döviz üzerindeki kontroller daha da sıkılaştırılmıştır. Ekonominin ve bununla beraber ithalatın kontrol edilemez bir şekilde büyümesi ile 1970'ler boyunca cari işlemler açığında yaşanan artış üçüncü beş yıllık kalkınma planının süresinin dolması ile devam ettirilemez hale gelmiş ve 1978'de Türkiye'de büyük bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır.¹⁸⁷

1960'lardan itibaren kullanılan ithal ikame politikası yerine liberal dünyaya uyum sağlamak amacıyla 24 Ocak 1980 kararları alınması sebebiyle 1980 Türkiye için dönüm noktası olmuştur. Alınan bu kararların amacı, 1977-1980 yılları arasında Türkiye'nin yaşadığı zor süreci bitirerek kalkınmayı hızlandırmaktı. Enflasyonun üç hanelere kadar çıkması, enerji ve döviz sıkıntısının yaşanması, ihracatın canlandırılmak istenmesi ve artan talebin arz-talep dengesini bozması bu kararların

¹⁸⁷ Erdem Hepaktan, "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları", 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2018, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir, s.2.

alınmasında etkili olmuştur. Bu istikrar programı ekonomide geniş çaplı değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir.¹⁸⁸

24 Ocak 1980 Kararlarının üç temel hedefi vardı:¹⁸⁹

- Enflasyonu düşürmek,
- Piyasa ekonomisini etkili olmasını sağlamak,
- Dışa açık bir ekonomi ile döviz geliri sağlamak.

1980 sonrasında, Türkiye ekonomisinde dış ticaret açısından büyük gelişmeler yaşanmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının en iyi sonucu, ihracat teşviki için yapılanlar sonucu hayali ihracatın ortaya çıkması hariç, ihracatta yaşanan gelişmelerdir.¹⁹⁰

3.2. Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisi incelenirken doğru sonuçlara ulaşabilmek için değerlendirmelerin yapılacağı dönemlerde küresel ve ulusal çapta yaşanan gelişmeler dikkate alınmalıdır. Zira yalnızca Gümrük Birliği bir ülkenin dış ticareti üzerinde büyük etkiler oluşturamaz. Ayrıca Gümrük Birliği'nin etkisini daha doğru saptayabilmek adına Türkiye'nin Gümrük Birliği öncesindeki dış ticaret durumuna da değinilmelidir. Dolayısıyla önce Türkiye'nin 1980-1995 yılları arası ihracat ve ithalat verileri genel olarak yorumlanacak sonrasında ise 1990-2018 dönemi dış ticaret yapısı üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır.

3.2.1. 1980-1995 Dönemi Türkiye'nin Dış Ticareti

1980'den itibaren ihracat yönelik sanayileşme politikaları dış ticarete etkili olmuş özellikle dışa açılma çabaları ihracatı olumlu etkilemiştir. 1980-1989 döneminde dış

¹⁸⁸ <https://iktisatkolik.wordpress.com/2016/08/16/1970-1990-yillari-arasinda-turkiye-ekonomisi/> (Erişim Tarihi:10.02.2019)

¹⁸⁹ Ayaz Zamanov, İrem Bahçelioğlu, "1980-2000 Sürecinde Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik, Politik Durumu ve Planlama Deneyimleri", s.2. https://www.academia.edu/11707534/1980-2000_S%3C%9CRC%4%B0NDE_T%3C%9CRK%4%B0YE_N%4%B0N_SOSYO_EKONOM%4%B0K_POL%4%B0T%4%B0K_DURUMU_VE_PLANLAMA_DENEY%4%B0MLER%4%B0 (Erişim Tarihi:12.02.2019)

¹⁹⁰ Salih Öztürk, Deniz Özyakışır, "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret Ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", *Mevzuat Dergisi*, Y.8, S.4 (Ekim 2005).

ticarete hızlı bir artış yaşanmıştır. Tablo 1'deki veriler kapsamında ilk yıllara bakıldığında ihracat artış ithalat artışından daha fazla olmuş ve 1980'de 5 milyar dolar civarında olan dış ticaret açığı 1989 yılında 2,7 milyar dolar seviyelerine inmiştir.¹⁹¹

1980-1988 arası dönemde uygulanan politikalar sayesinde ihracat yıllık yaklaşık %21,5 oranında artarken, ithalat ise yıllık %13,4 oranında artmıştır. Yine aynı dönemde GSMH içinde ithalat sınırlı bir şekilde artarken ihracat önemli bir artış göstermiştir. Buna göre ihracatın Türkiye ekonomisindeki ağırlığının önceki dönemlere göre arttığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye, AB ile 1976 yılında askıya aldığı ilişkilerini 1988 yılında tekrar canlandırarak, gümrük indirimleri ve Ortak Gümrük Tarifesi uyumu için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Bu indirimlerle beraber Gümrük Birliği Türkiye'nin ithalatı üzerinde belirgin bir şekilde etkili olmuştur ve 1985'te 3,89 milyar dolar olan AB ile ithalat, %138 artışla 1990 yılında 9,3 milyar dolar olmuştur.¹⁹²

Tablo 1: Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin İthalat ve İhracat Durumu (1980-1995)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhr.İth. Karş. Oranı
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değer	
	(Milyon \$)	(%)	(Milyon \$)	(%)	(Milyon \$)	(Milyon \$)	(%)
1980	2910	28,7	7.909	56,0	-4.999	10.819	36,8
1981	4.702	61,6	8.933	12,9	-4.230	13.636	52,6
1982	5.745	22,2	8.842	-1,0	-3.096	14.588	65,0
1983	5.727	-0,3	9.235	4,4	-3.507	14.962	62,0
1984	7.133	24,5	10.757	16,5	-3.623	17.890	66,3
1985	7.958	11,6	11.343	5,5	-3.385	19.301	70,2
1986	7.456	-6,3	11.104	-2,1	-3.648	18.561	67,1
1987	10.190	36,7	14.157	27,5	-3.967	24.347	72,0
1988	11.662	14,4	14.335	1,3	-2.673	25.997	81,4
1989	11.624	-0,3	15.792	10,2	-4.167	27.416	73,6

¹⁹¹ Emine Çetin, Mesut Savrul, "Türkiye'de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığına Etkisi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.14, S.28 (2016), s.519.

¹⁹² Ali İhsan Şençalar, "Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Geçişi ve Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2013, s.84.

1990	12.959	11,5	22.302	41,2	-9.342	35.261	58,1
1991	13.593	4,9	21.047	-5,6	-7.453	34.640	64,6
1992	14.714	8,2	22.871	8,7	-8.156	37.585	64,3
1993	15.345	4,3	29.428	28,7	-14.083	44.773	52,1
1994	18.105	18,0	23.270	-20,9	-5.164	41.375	77,8
1995	21.637	19,5	35.709	53,5	-14.071	57.346	60,6

*Milyon Dolar

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi:05.02.2019)

Türkiye ihracatında 1988 yılı itibariyle düşüş yaşanmasının sebeplerinden bazıları 1980'lerin son yılları ile 1990'ların ilk yılları arasında maaş ve ücretlere zam yapılması sonucu alım gücünün artmasıyla ihraç mallarının çoğunda iç piyasanın dış piyasa ile rekabet eder durumu gelmesi, iç piyasanın cazibesinin artması, ihraç edilecek mal miktarının ve çeşitlerinin azalması, 1988 yılında ihracatın düşmesinin başlıca sebepleri olarak sayılabilir. Bunlara ek olarak enflasyon faktörü ve ihracat teşviklerinin az olması da ihracatın hızını yavaşlatmıştır. İş gücü maliyetlerinin artması ve kısa vadeli sermaye girişi sebebiyle TL'nin değerlenmesi 1990'larda ihracat artış hızının yavaşlamasında negatif bir etki oluşturmuştur.¹⁹³

1987 ve 1990 yıllarında ithalat normal bir düzeyde ilerlemiştir. Dış ticaret açığı ise 1990 yılı hariç 1980 yılından daha düşük gerçekleşmiştir. İstikrarlı olmamakla birlikte 1980-1990 dönemi olumlu olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁴

1990 yılında Körfez Krizi ortaya çıkmış ve ihracatta %11,5 ithalatta ise %41 artış yaşanmıştır. Kriz sebebiyle petrolün varil fiyatının 15,9 dolardan 37,4 dolara fırlaması ithalattaki bu artışın sebebi olarak görülebilir. Ülkenin erken seçime gittiği 1991 yılında ihracatta %4,89 artış ithalatta ise %5,63 oranında bir düşüş yaşanmıştır.¹⁹⁵

Türkiye, 1994 yılında büyük bir iç borç baskısı yaşamış ve hızla yükselen faizler yurtdışından kısa vadeli sıcak para gelmesine sebep olmuştur. TL'nin yabancı paralara karşı reel olarak değerlenmesi, ihracatın önünde bir engel oluştururken, ithalatı ise daha kolay kılmıştır. Sonuç olarak dış ticaret açığı 1993'te 14 milyar

¹⁹³ Muzaffer Demirbaş, "1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.13, S.2 (2003), s.241.

¹⁹⁴ <http://disticaretgunlugu.com/liberal-donem-dis-ticareti-1/> (Erişim tarihi:17.02.2019)

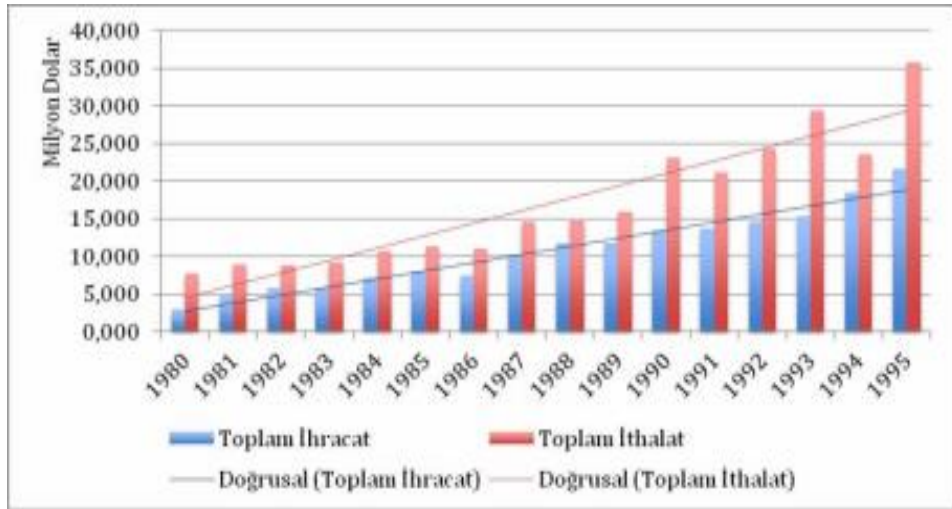
¹⁹⁵ A.g.e., s.59.

dolar, cari işlemler açığı da 6,4 milyar dolara çıkmıştır. Merkez Bankası'nın döviz kurlarındaki dalgalanmayı engellemek için piyasaya döviz sürmesi ise başarı sağlanmamış, döviz ve mal piyasalarında belirsizlik ve dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları ile enflasyon oranını düşürmek ve istikrarlı bir ekonomi sağlamak amacıyla yapısal reformların hayata geçirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹⁶

5 Nisan 1994'te uygulanmaya başlanan tedbirler neticesinde iç piyasada büyük ölçüde bir daralma yaşanmış, ithalatta %20,9 oranındaki azalma ile dış ticaret açığı 5,2 milyar dolar azalmış ve ihracatın ithalatı karşılama düzeyi %77,8'e çıkmıştır.¹⁹⁷

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere ihracatın ithalatı karşılama oranında istenilen düzeyde olmasa da artış yaşanmıştır. Bu oran 1980 yılında %36,8 iken 1995 yılında %60 düzeyine çıkmıştır. Yine aynı tabloda 1980 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2,9 milyon doları ihracat, 7,9 milyon doları ithalat olmak üzere 10,8 milyon dolar iken 1995 yılına gelindiğinde ihracat 21,6 milyon dolar, ithalat 35,7 milyon dolar toplam dış ticaret ise 57,3 milyon dolar düzeyine çıkmıştır.

Şekil 1: Türkiye'nin 1980-1995 Döneminde Dış Ticaretinin Gelişimi (1980-1995)

Kaynak: Özgür Tonus, <http://ataum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/360/2017/02/G%C3%BCmr%C3%BCk-Birli%C4%9Fi-15-Y%C4%B1n-Muhasebesi-1996-2011.pdf> Gümrük Birliği Sonrasında Ticaretin Bileşimi, Yönü ve Döviz Kuru İlişkisi, s.8.

¹⁹⁶ Hepaktan, a.g.e., s.5-6.

¹⁹⁷ A.g.e., s.6.

Şekil 1’den de anlaşıldığı üzere 1980 yılından 1995 yılında kadar ihracat ve ithalatta artış yaşanmış ancak ithalat her dönem ihracattan daha fazla olmuştur. Yıllar itibarıyla bölgesel veya ulusal düzeyde yaşanan krizlerin ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülmektedir.

3.2.2.1996-2018 Dönemi Türkiye’nin Dış Ticareti

1990 sonrasında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) (eski adı GATT) üyeliği ve Gümrük Birliği Türkiye’nin dış ticaretine yön veren önemli gelişmelerdir. 1995 yılında sağlanan Gümrük Birliği ile AB ile müzakereler ve 1995’te DTÖ’ye üyelik kapsamında sanayi ürünlerinde tarife indirimleri ile tarım ve tekstil sektöründe yeni düzenlemeler yapılması Türkiye’nin dış ticareti üzerinde oldukça etkili olmuştur. Diğer taraftan yatırım tedbirleri, fikri mülkiyet hakları ve hizmet ticaretinde küresel ticaret sistemi kapsamına girilmiştir. DTÖ üyeliği ile Türkiye global ticaret sistemiyle uyumlu hale gelmiş, Gümrük Birliği ile de AB kriterlerine uyumlu bir dış ticaret tarifesine sahip olmuştur.¹⁹⁸

Tablo 2: Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticareti (1996-2018)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhr.İth. Karş. Oranı (%)
	Değer (Milyon \$)	Değişim (%)	Değer (Milyon \$)	Değişim (%)	Değer (Milyon \$)	Değer (Milyon \$)	
1996	23.224	7,3	43.626	22,2	-20.402	66.851	53,2
1997	26.261	13,1	48.558	11,3	-22.297	74.819	54,1
1998	26.973	2,7	45.921	-5,4	-18.947	72.895	58,7
1999	26.587	-1,4	40.671	-11,4	-14.084	67.258	65,4
2000	27.774	4,5	54.502	34	-26.727	82.277	51,0
2001	31.334	12,8	41.399	-24	-10.064	72.733	75,7
2002	36.059	15,1	51.553	24,5	-15.494	87.612	69,9
2003	47.252	31	69.339	34,5	-22.086	116.592	68,1
2004	63.167	33,7	97.539	40,7	-34.372	160.706	64,8
2005	73.476	16,3	116.774	19,7	-43.297	190.250	62,9
2006	85.534	16,4	139.576	19,5	-54.041	225.110	61,3
2007	107.271	25,4	170.062	21,8	-62.790	277.334	63,1

¹⁹⁸ Cesim Çelik, “Türkiye’nin İhracat Potansiyelinin Arttırılması Kapsamında Çin’in İhracat Politikalarının Değerlendirilmesi”, Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi, Nisan 2016. s.93-94.

2008	132.027	23,1	201.963	18,8	-69.936	333.990	65,4
2009	102.142	-22,6	140.928	-30,2	-38.785	243.071	72,5
2010	113.883	11,5	185.544	31,7	- 71.661	299.427	61,4
2011	134.906	18,5	240.841	29,8	- 105.934	375.748	56
2012	152.461	13	236.545	-1,8	- 84.083	389.006	64,5
2013	151.802	-0,4	251.661	6,4	-99.858	403.463	60,3
2014	157.610	3,8	242.177	-3,8	-84.566	399.787	65,1
2015	143.838	-8,7	207.234	-14,4	-63.395	351.073	69,4
2016	142.529	-0,9	198.618	-4,2	-56.088	341.147	71,8
2017	156.992	10,1	233.799	17,7	-76.806	390.792	67,1
2018*	168.023	7,0	223.039	-4,6	-55.015	391.062	75,3

*Milyon Dolar

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi:05.02.2019)

1991 yılında Türkiye'nin ihracatı 13.593 milyar dolar iken 2000 yılına gelindiğinde 27.775 milyar dolarlık artışla %104,4, ithalatı ise %159 oranında bir artışla 20.047 dolardan 54.503 milyar dolara yükselmiştir. Dolayısıyla 1990-2000 döneminde ithalat ihracattan daha hızlı büyümüş ve dış ticaret açığı da 3,6 kat artmıştır. Bu dönemde ihracat maksimum %18,19 artış sergilerken, ithalat %28,7, 53,5, 34,0 gibi yüksek oranlarda büyümüştür. Dolayısıyla ihracat ve ithalatta bir standarda ulaşamamıştır. Liberalleşme faaliyetlerine başlandığı ilk 10 yılın, üretim yerine ithalat ile büyümenin yoğunluk kazandığı, ekonomik rahatlığın hâkim olduğu 1990-2000 dönemine göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁹⁹

1994 yılında uygulanan politikalar Türkiye'nin uluslararası piyasalarda rekabet gücünü kısmen arttırmıştır. Ayrıca 1996 yılında Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi ve bu doğrultuda uygulanan politikalarla 1994-2008 döneminde dış ticaret genel anlamda artmıştır. Fakat bu durum, gümrük kotalarının kaldırılmasıyla AB ülkeleriyle ithalatın ilk başlarda hızlı bir şekilde artmasından dolayı olmuştur. Bu yüzden ihracatın ithalatı karşılama oranında dönemsel olarak artış ve azalış yaşansa da 1994-2000 yılları arasında genel anlamda bir düşme görülmektedir. 2001 yılı sonrasında ise düzgün bir artış azalış gerçekleşmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁹ <http://disticaretgunlugu.com/liberal-donem-dis-ticareti-1/> (Erişim Tarihi:17.02.2019)

²⁰⁰ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-191-2014041056gumbirdisticaret.pdf> (Erişim Tarihi:18.02.2018)

Gümrük Birliği'ne üyelik sonrası ilk dönemlerde fazla miktarda gümrük vergisiz ürünün AB'den Türkiye'ye gelmesi sebebiyle üreticiler bu ithal mallara karşı rekabet edememiş ve dış ticaret açığında büyük bir artış yaşanmıştır. Gümrük Birliği öncesi dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı %60-%70 düzeylerinde iken Tablo 2'de yer alan verilere göre 1996'da bu oranı %53,2 ve 1997 yılında %54,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler sonucu yerli üreticilerin, üretimde verimliliği arttırması, daha kaliteli mallar üretmesi ve ihracatın sürdürülebilirliği için faaliyetlere başlanmıştır. Sanayi sektöründeki işletmelerin ar-ge çalışmaları için finansman sağlanarak yüksek teknoloji ürünlerin üretilmesi amaçlanmıştır.²⁰¹

Türkiye, Gümrük Birliği çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirirken AB'nin bunu tam olarak gerçekleştirmemesi, Avrupa'daki ekonomik durgunluk, tarım ürünleri ihracatında rekabetin yoğunlaşması gibi faktörler dolayısıyla ihracat beklenenden düşük gerçekleşmiş. Bunun sonucunda dış ticaret açığı artmış ihracatın ithalatı karşılama oranı %50 düzeyinde olmuştur. 1990-2001 aralığında bu oran genel itibariyle %50 seviyelerinde iken 1999 yılında %65, 2001 yılında %75 seviyelerine çıkmıştır. Ancak bunun sebebi ihracatın artmış olması değil meydana gelen deprem ve ekonomik kriz yüzünden ithalatın azalmış olmasıdır.²⁰²

1998 ve 2001 yıllarında ithalattaki düşüşler Türkiye ekonomisindeki daralmalarla ilgilidir. Bu dönemde yaşanan 1994 krizi, 1997-1998 Güney Doğu Asya ve Rusya krizleri ve 2000-2001 krizleri dış ticaret açığının Gümrük Birliği'nden kaynaklanan oranının belirlenmesini zorlaştırmıştır.²⁰³

1999 yılında Marmara Depremi ile ekonomik ve sosyal anlamda büyük problemler yaşanmıştır. Depremin ülkemizin en önemli sanayi ve ticaret bölgesinde meydana gelmesi sebebiyle ekonomik etkisi daha ağır olmuştur. İç talebin azalması, iş yerlerinin zarar görmesi ile GSMH önceki yıla göre %6,1 oranında azalmıştır. Aynı yıl Türkiye ekonomisi için bir önemli gelişme daha meydana gelmiş ve 9 Aralık'tan itibaren yeni İstikrar Programı uygulanmaya başlamıştır. Uluslararası Para Fonu'nun desteklediği bu program ile kronik hale gelen enflasyonun üç yıl içerisinde tek

²⁰¹ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-191-2014041056gumbirdisticaret.pdf> (Erişim Tarihi:15.02.2019)

²⁰² Çetin ve Savrul, a.g.e., s.525.

²⁰³ Ela Çolpan Nart, Gümrük Birliği'nin Türkiye Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi, **Journal of Yasar University**, C.17, S.5 (2010), s.2877.

haneye düşürülmesi ve makro ekonomik dengelerin yeniden sağlanması hedeflenmiştir.²⁰⁴

2000 yılında dünya ticaretinde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen küresel piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine meydana gelen gelişmeler ve ham petrol fiyatlarının yüksek bir artış sergilemesi ile maliyetler artmış sonuç olarak da ihracatta tahmin edilen artış gerçekleşmemiştir. Ayrıca Ekonomik İstikrar Programı çerçevesinde uygulanan kur politikasının TL'yi reel anlamda değerli hale getirmesi ihracat üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen 1999 yılında ihracattaki azalışın tersine 2000 yılında ihracat hacmi 27,8 milyar dolar olmuştur. İthalat ise iç talebin artması ve TL'nin reel olarak değerlendirilmesi sonucu önceki yıla göre artış göstererek 54,5 milyar dolara çıkmıştır.²⁰⁵

1980'lerde ortaya çıkan serbest ticaret politikaları ile dış ticarete ilk dönemlerde yavaş bir artış yaşanırken daha sonra kademeli bir şekilde hızlanmıştır fakat 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin yarattığı etki ile daralma yaşanmıştır. 2001 krizi sonrası dış ticaret hızla artmaya başlamış 2008 ekonomik krizi ile yeniden daralmıştır. Küresel anlamda yaşanan 2008 krizi dış talepte büyük düşüşlere yol açmış ve Türkiye'nin de dış ticareti azalmıştır. Krizin yansımalarının giderek azalması ile hem ithalat hem de ihracat hızlı bir şekilde artış yaşamıştır.²⁰⁶

Tablo 2'ye göre, Gümrük Birliği sonrasına genel açıdan bakıldığında; 1999, 2009, 2013, 2015, 2016 yıllarında ihracatta azalma diğer yıllarda ise sürekli artış yaşanmıştır. İthalat verilerine bakıldığında ise 1998, 1999, 2001, 2009, 2012, 2014, 2015, 2016, ve 2018 yıllarında azalma meydana gelmiştir.

2018 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaret hacmi 391.062 milyon dolardır. 2008 küresel krizi hariç olmak üzere dış ticaret hacmi istikrarlı bir yükseliş göstermiş olsa da dış ticaret açığı istenilen seviyelere henüz gelememiştir. Türkiye'nin dış

²⁰⁴ Dokuzuncu Kalkınma Programı (2007-2013) Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT:2705-ÖİK:660. Ankara 2007. s.14.

²⁰⁵ A.g.e., s.14.

²⁰⁶ Çelik, a.g.e., s.94.

ticaretinde ithalatın yüksek bir paya sahip olması bu durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.²⁰⁷

1996 ile 2018 dış ticaret verilerine göre hem ihracat hem ithalat miktarında sürekli bir artış yaşanmış ancak 2018 yılı itibarıyla ihracatta yaklaşık yedi kat ithalatta ise beş kat olarak gerçekleşmiştir. Buna göre genel anlamda Gümrük Birliği'nin Türkiye dış ticaretini hacimsel olarak arttırdığı söylenebilir.²⁰⁸

3.3. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Sektörlere Göre Dış Ticareti

Türkiye'de 1990 sonrası dönemde dışa açık büyüme stratejisi ile talep artmış ve 1980'den önce oluşturmuş olan üretim kapasitesinin etkin kullanımı ile imalat sanayinde iş gücü verimliliği artmıştır. Önceki yıllarda toplam ihracat içinde tarım büyük bir paya sahipken söz konusu dönemdeki politikalar ile ihracatın sektörlere göre dağılımında önemli değişiklikler yaşanmıştır.²⁰⁹

Tablo 3: Türkiye'nin Toplam İhracatının Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2018)

Yıl	Toplam İhracat	Tarım ve Ormancılık	Balıkçılık	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	İmalat Sanayi	Toptan ve Perakende Ticaret	Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler
1990	12.959	2.024	23	326	10.503	69	-	-
1991	13.593	2.369	27	284	10.829	71	-	-
1992	14.714	1.922	26	267	12.428	69	-	-
1993	15.345	2.071	21	233	12.945	68	4	-
1994	18.105	2.032	22	262	15.674	112	-	-
1995	21.637	1.839	21	391	19.260	122	-	-
1996	23.224	2.152	26	368	20.525	134	-	-
1997	26.261	2.353	33	404	23.312	144	-	-
1998	26.973	2.357	17	363	24.064	151	-	4
1999	26.587	2.057	37	384	23.957	133	-	-
2000	27.774	1.659	24	400	25.517	136	-	16

²⁰⁷ Ünal Özdemir, Güzin Kantürk Yiğit, Muhammed Oral, "Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi", **Doğu Coğrafya Dergisi**, S.35. 168.

²⁰⁸ Hakan Tunç, "Dış Ticaretin Gelişiminde Gümrük Birliği'nin Rolü, Bir Algı Araştırması", **AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1 (2017), s.87.

²⁰⁹ Özgür Polat, Mustafa Ş. Ersungur, "Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.1, S.1 (Kış 2011), s.58.

2001	31.334	1.976	29	348	28.826	127	1	4
2002	36.059	1.754	51	387	33.701	147	-	1
2003	47.252	2.120	80	469	44.378	182	-	-
2004	63.167	2.541	103	649	59.579	230	1	1
2005	73.476	3.328	139	810	68.813	279	-	-
2006	85.534	3.480	130	1.146	80.246	405	-	1
2007	107.271	3.725	158	1.160	101.081	473	1	1
2008	132.027	3.936	240	2.155	125.187	430	1	1
2009	102.142	4.347	188	1.682	95.449	330	1	2
2010	113.883	4.934	156	2.687	105.466	451	2	3
2011	134.906	5.166	186	2.805	125.962	631	-	4
2012	152.461	5.188	190	3.160	143.193	534	-	2
2013	151.802	5.653	258	3.879	141.358	605	3	15
2014	157.610	6.029	346	3.406	147.059	672	2	4
2015	143.838	5.756	368	2.798	134.389	445	1	4
2016	142.529	5.397	413	2.676	133.595	423	-	7
2017	156.992	5.287	450	3.509	147.138	510	-	14
2018	168.023	5.558	485	3.399	157.805	648	-	25

*Milyon Dolar

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804> (Erişim Tarihi: 12.02.2019)

2003 yılında ihracat stratejik planının hazırlanmasından 2008 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaret hacmi 116 milyar dolardan 333 milyar dolara çıkmıştır (Bknz. Tablo 2). 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkilerinden dolayı dış ticaret hacmi 243 milyar düzeyinde kalmıştır. Sanayi ürünleri ihracatı tarım ürünleri ihracatı karşısında büyük bir artış göstermiştir. Tarım ürünleri ihracatı 2003 yılından 2008'e kadar %122 artış ile 6,1 milyar dolardan 13,6 milyar dolara, sanayi ürünleri ihracatı ise %180 artış ile 41,1 milyar dolardan 115,1 milyar dolara çıkmıştır. Giyim, tekstil başta olmak üzere taşıt araç, yan sanayii demir, demir dışı metaller sanayi ürünleri ihracatında ilk sıralarda yer almıştır. Kimyevi maddeler, elektrik-elektronik sektörü de ihracatta kayda değer bir yer tutmuştur.²¹⁰

²¹⁰ <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-191-2014041056gumbirdisticaret.pdf> (Erişim Tarihi:18,02.2019)

Tarım ürünleri üretiminin AB'nin belirlediği standartlarda gerçekleşmemesi ve ortak tarım politikasına uyum sürecinde yaşanan sorunlar, tarımsal ürünler ihracatında Gümrük Birliği'nin olumsuz etki yaratmasına sebep olmaktadır.²¹¹

Tablo 3'de yer alan verilere bakıldığında Türkiye'nin ihracatında sanayi ürünleri giderek daha fazla paya sahip olmaktadır. Ancak Ertekin ve Kutlu'ya göre, ihraç ettiği sanayi ürünlerinin ileri teknolojiye değil de basit teknolojiye dayanması ve tarıma dayalı sanayi ürünleri olması sebebiyle Türkiye'nin henüz sanayi malları ihraç eden bir ülke olduğunu söylemek mümkün değildir.²¹²

Türkiye dış ticaretinin sektörlere göre dağılımın yıllar bazında verildiği Tablo 3 ve Tablo 4'e göre; tarım ve madencilik taş ocakçılığı sektörlerinde dış ticarete büyük bir değişiklik yaşanmazken, imalat sanayi ürünleri ihracatı 1990 yılında 10.503 milyon dolar, 2018 yılına gelindiğinde ise 157.805 milyon dolar yine aynı yıllarda ithalatı ise 16.403 milyon dolar ve 175.975 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında imalat sanayi ürünleri dış ticareti 5.900 milyon dolar açık vermiş 2018 yılında ise bu açık %208 artarak 18.170 milyon dolara yükselmiştir.

Buna göre Gümrük Birliği'nden sonra imalat sanayi ürünleri ithalatının, ihracatından daha hızlı arttığını söylemek mümkündür. Bu artışın sebepleri arasında şu faktörler yer almaktadır; Gümrük Birliği sonrası piyasanın genişleyeceği, rekabetin ve dış ticaretin artacağı düşüncesi, imalat sanayi mallarının üretim esnekliğinin diğer sektörlerle göre daha büyük olması.²¹³

²¹¹ Orhan Gündüz, Kemal Esengün, "Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) İle Dış Ticareti Üzerine Etkileri", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, C.24, S.1 (2007), s.49.

²¹² Şennur Sezgin, "Türkiye'de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.22 (2009), s.183.

²¹³ Temiz, a.g.e., s.124.

Tablo 4: Türkiye'nin Toplam İthalatının Sektörlere Göre Dağılımı (1990-2018)

Yıl	Toplam İthalat	Tarım ve Ormancılık	Bahkçılık	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi	Toptan ve Perakende Ticaret	Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	Diğer Sosyal, Toplumsal ve Kişisel Hizmetler
1990	22.302	1.137	2	4.211	16.403	544	2	1
1991	21.047	675	-	3.314	16.446	606	2	
1992	22.871	923	1	3.332	18.005	604	1	1
1993	29.428	1.356	1	3.348	23.861	858	-	-
1994	23.270	881	1	3.345	18.156	883	-	1
1995	35.709	1.907	1	4.081	28.554	1.160	1	1
1996	43.626	2.165	1	5.081	35.207	11	1	12
1997	48.558	2.416	1	5.127	39.802	1.118	1	6
1998	45.921	2.125	1	3.747	39.024	902	-	4
1999	40.671	1.648	1	4.245	33.935	749	-	8
2000	54.502	2.123	1	7.096	44.200	829	5	114
2001	41.399	1.409	-	6.576	32.686	542	8	12
2002	51.553	1.702	1	7.192	41.383	1.138	2	5
2003	69.339	2.535	2	9.020	55.689	2.039	1	6
2004	97.539	7.757	7	10.980	80.447	3.319	-	9
2005	116.774	2.801	24	16.321	94.208	3.379	5	15
2006	139.576	2.902	32	22.033	110.378	4.194	1	14
2007	170.062	4.640	30	25.314	133.938	6.086	2	28
2008	201.963	6.391	41	35.649	150.252	9.578	1	32
2009	140.928	4.593	31	20.624	111.030	4.608	1	21
2010	185.544	6.456	33	25.932	145.366	7.703	2	28
2011	240.841	8.895	48	37.331	183.930	10.496	4	48
2012	236.545	7.446	56	42.246	176.235	10.258	-	46
2013	251.661	7.718	58	38.205	196.822	8.468	1	53
2014	242.177	8.588	69	37.126	187.742	8.153	3	55
2015	207.234	7.176	88	27.608	166.821	5.175	2	35
2016	198.618	7.041	55	19.008	167.243	5.010	1	42
2017	233.799	8.986	57	26.078	190.748	7.727	3	111
2018	223.039	9.284	50	28.963	175.975	8.601	1	105

*Milyon \$

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804> (Erişim Tarihi:10.02.2019)

1996-1999 yılları arasında ithalatın GSMH içindeki payı %23,2 iken, ekonominin daralması ve TL'nin değer kaybı sonucunda 2000-2002 döneminde %23,8'e çıkmıştır. 2003-2005 yılları arasında ise ekonominin hızlı büyüme göstermesi ve TL'nin değerlenmesi ile söz konusu oran %31 olmuştur. Ham petrol, doğal gaz ithalatı ve imalat sanayi ürünleri ithalatının hızlı artışı toplam ithalatta da artışa yol açmıştır. 1997-2005 döneminde, imalat sanayi ithalatı yıllık ortalama %11,5 artışla 94 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2003-2005 yılları arasında ekonominin hızla büyümesi ve TL'nin değerinin artması ile imalat sanayi ithalatı da aynı seyri izlemiş ve yılda ortalama %31,5'lik büyüme sergilemiştir.²¹⁴

Tablo 5: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde Sektörlerin Payı (1990-2018)

Yıllar	İhracat				İthalat			
	Toplam İhracat	Tarım	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi	Toplam İthalat	Tarım	Madencilik ve Taş Ocaklığı	İmalat Sanayi
1990	12.959	15,62	2,5	81,0	22.302	5,1	18,9	73,5
1991	13.593	17,43	2,1	79,7	21.047	3,2	15,7	78,1
1992	14.714	13,06	1,8	84,5	22.871	4,0	14,6	78,7
1993	15.345	13,50	1,5	84,4	29.428	4,6	11,4	81,1
1994	18.105	11,22	1,4	86,6	23.270	3,8	14,4	78,0
1995	21.637	8,50	1,8	89,0	35.709	5,3	11,4	80,0
1996	23.224	9,27	1,6	88,4	43.626	5,0	11,6	80,7
1997	26.261	8,96	1,5	88,8	48.558	5,0	10,6	82,0
1998	26.973	8,74	1,3	89,2	45.921	4,6	8,2	85,0
1999	26.587	7,74	1,4	90,1	40.671	4,1	10,4	83,4
2000	27.774	5,97	1,4	91,9	54.502	3,9	13,0	81,1
2001	31.334	6,31	1,1	92,0	41.399	3,4	15,9	79,0
2002	36.059	4,86	1,1	93,5	51.553	3,3	14,0	80,3
2003	47.252	4,49	1,0	93,9	69.339	3,7	13,0	80,3
2004	63.167	4,02	1,0	94,3	97.539	8,0	11,3	82,5
2005	73.476	4,53	1,1	93,7	116.774	2,4	14,0	80,7
2006	85.534	4,07	1,3	93,8	139.576	2,1	15,8	79,1
2007	107.271	3,47	1,1	94,2	170.062	2,7	14,9	78,8
2008	132.027	2,98	1,6	94,8	201.963	3,2	17,7	74,4
2009	102.142	4,26	1,6	93,4	140.928	3,3	14,6	78,8
2010	113.883	4,33	2,4	92,6	185.544	3,5	14,0	78,3

²¹⁴ Özgür Tonus, "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dışa Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.17 (Nisan 2007). s.198.

2011	134.906	3,83	2,1	93,4	240.841	3,7	15,5	76,4
2012	152.461	3,40	2,1	93,9	236.545	3,1	17,9	74,5
2013	151.802	3,72	2,6	93,1	251.661	3,1	15,2	78,2
2014	157.610	3,83	2,2	93,3	242.177	3,5	15,3	77,5
2015	143.838	4,00	1,9	93,4	207.234	3,5	13,3	80,5
2016	142.529	3,79	1,9	93,7	198.618	3,5	9,6%	84,2
2017	156.992	3,37	2,2	93,7	233.799	3,8	11,2	81,6
2018	168.023	3,31	2,0	93,9	223.039	4,2	13,0	78,9

*Milyon Dolar

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804> (Erişim Tarihi:10.02.2019). Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

2018 yılı dış ticaret verilerine bakıldığında 12.959 milyon dolar ihracat ve 22.302 milyon dolar da ithalat gerçekleşmiştir. Dış ticaretin sektörlere göre dağılımının verildiği Tablo 5'e bakıldığında tarımın payının azalmaya devam ederek %3,31'ye gerilediği, sanayi ürünleri ihracatının %93,9'luk oranla en büyük paya sahip olmaya devam ettiği ve madenciliğin ise %2'lik paya sahip olduğu görülmektedir. Şehirleşmenin artması kır nüfusunun azalması ile tarım üretiminde düşüş yaşanması ve demir-çelik ihracatında Türkiye'nin önemli üreticiler içerisinde olması sanayi sektörünün ihracattaki payının artmasında etkili olan faktörlerdir.²¹⁵

OECD'nin, imalat sanayi sektörlerinin teknoloji kullanım yoğunluğuna göre yaptığı sınıflandırmaya göre;²¹⁶

- Yüksek teknoloji grubu: Havacılık ve uzay, bilgisayar ve büro makinaları, elektronik- haberleşme ve ilaç sektörleri,
- Orta-yüksek teknoloji grubu: Mesleki, bilim ve ölçüm cihazları, taşıt araçları, elektrikli ve elektriksiz makinalar, ilaç dışındaki kimyasallar,
- Orta-düşük teknoloji grubu: Lastik ve lastik ürünleri, demir-çelik, gemi yapımı, metal eşya, metalik olmayan mineraller, petrol rafinerileri vb.
- Düşük teknoloji grubu: Dokuma, giyim, gıda, içki-tütün benzeri geleneksel sanayi ürünleri, orman ürünleri.

²¹⁵ Özdemir, Yiğit ve Oral, a.g.e., s.169.

²¹⁶ Şeref Saygılı, "Bilgi ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu", Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2675, Temmuz 2003, s.9.

Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük Birliği'ne girmesi ile ihracat faaliyetleri artmıştır. Önceleri ihracat ağırlıklı olarak emek yoğun mallardan, işlenmemiş tarımsal ürünlerden ve tekstil ürünlerinden oluşmakta iken günümüzde Türkiye'nin ihracat yapısında değişimler yaşanmış ve ihraç ürünlerinde artık dayanıklı ev aletleri, otomotiv parçaları yer almaya başlamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye hala yüksek teknoloji ürün ihracatçısı düzeyine ulaşamamıştır.²¹⁷

3.4. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre Dış Ticareti

1990-2018 yılları arasında tüketim malları, ara mallar ve sermaye malları ihracatında Tablo 6'ya göre büyük artışlar olduğu görülmektedir. 1990 yılında 6.661 olan tüketim malları ihracatı 2018'de 68.066 milyon dolar olmuş, sermaye malları ihracı aynı yıllar için 305 milyon dolardan 19.845 milyona, ara malı ihracatı ise 5.992 milyon dolardan 79.328 milyona ulaşmıştır. Söz konusu yıllar için tüketim malları ithalatı 22.302 milyon dolardan 223.039 milyona, sermaye malları 4.020 milyon dolardan 29.301 milyona, ara mal ithalatı ise 16.152 milyon dolardan 170.044 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Sanayinin istikrarlı bir seyir izleyememesi ve günlük politikaların sanayi sektörü üzerindeki önemli bir etkisi olması ithalatta yaşanan dalgalanmaların sebepleri olarak sayılabilir.²¹⁸

Tablo 6: Türkiye'nin Geniş Ekonomik Gruplara Göre (BEC) Dış Ticareti (1990-2018)

Yıl	Toplam İhracat				Toplam İthalat			
	Sermaye (Yatırım) Malları	Hammadde (Aramallar)	Tüketim Malları	Toplam İhracat	Sermaye (Yatırım) Malları	Hammadde (Aramallar)	Tüketim Malları	Toplam İthalat
1990	305	5.992	6.661	12.959	4.020	16.152	2.099	22.302
1991	348	6.259	6.984	13.593	4.279	14.995	1.649	21.047
1992	491	6.259	7.959	14.714	4.814	16.196	1.773	22.871
1993	551	6.525	8.263	15.345	7.331	19.455	2.502	29.428
1994	736	8.183	9.181	18.105	5.195	16.633	1.341	23.270
1995	848	8.933	11.848	21.637	8.093	25.197	2.329	35.709
1996	1.119	9.767	12.317	23.224	10.253	29.114	4.020	43.626

²¹⁷ Ali Konak, "Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği", **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, C.3, S.2, s.71.

²¹⁸ Temiz, a.g.e., s.123.

1997	1.275	11.100	13.860	26.261	11.107	32.119	5.051	48.558
1998	1.342	11.251	14.365	26.973	10.660	29.906	5.005	45.921
1999	1.820	10.862	13.849	26.587	8.727	26.854	4.820	40.671
2000	2.175	11.565	13.986	27.774	11.365	36.009	6.928	54.502
2001	2.658	13.368	15.261	31.334	6.940	30.300	3.813	41.399
2002	2.790	14.657	18.464	36.059	8.399	37.655	7.898	51.553
2003	4.344	18.494	24.125	47.252	11.325	49.734	7.813	69.339
2004	6.530	25.945	30.501	63.167	17.397	67.549	12.100	97.539
2005	7.997	30.289	34.835	73.476	20.363	81.868	13.975	116.774
2006	9.423	37.788	37.790	85.534	23.347	99.604	16.116	139.576
2007	13.754	49.403	43.695	107.271	27.054	123.639	18.694	170.062
2008	16.725	67.733	47.076	132.027	28.020	151.747	21.489	201.963
2009	11.116	49.734	40.733	102.142	21.462	99.509	19.289	140.928
2010	11.771	56.380	45.320	113.883	28.818	131.445	24.734	185.544
2011	14.191	67.941	52.218	134.906	37.270	173.140	29.692	240.841
2012	13.733	82.655	55.556	152.461	33.925	174.930	26.699	236.545
2013	15.592	74.817	60.732	151.802	36.771	183.811	30.415	251.661
2014	16.107	75.171	65.088	157.610	35.995	176.721	29.006	242.177
2015	15.391	68.432	59.145	145.838	34.904	143.316	28.586	207.234
2016	15.891	66.890	58.876	142.529	35.918	134.315	27.947	198.618
2017	18.352	73.062	64.877	156.992	33.116	171.461	28.487	233.799
2018	19.845	79.328	68.066	168.023	29.301	170.044	22.876	223.039

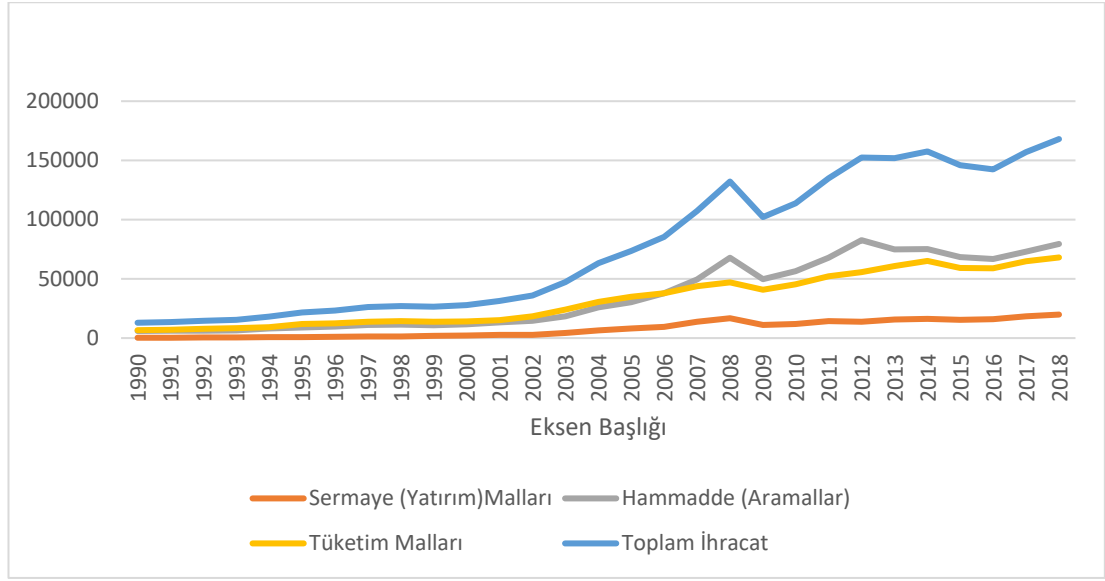
*Milyon \$

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

Sektörlere göre ihracat ve ithalat değerlerine bakıldığında Gümrük Birliği'nden itibaren büyük kriz dönemleri hariç olmak üzere düzenli bir artış yaşandığı görülmektedir. İhracatta en büyük pay tüketim mallarına aitken, ithalatta ise ara mallar büyük bir farkla diğer mal gruplarından ayrılmaktadır.

Şekil 2: 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İhracatı

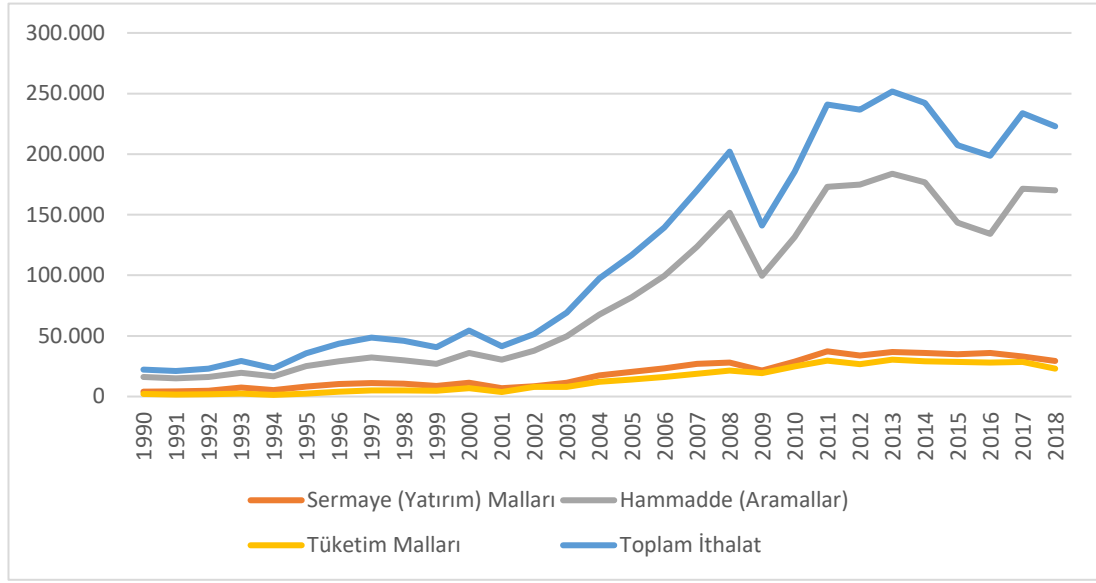

Kaynak: Tablo 6'daki veriler baz alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 2'ye bakıldığında söz konusu üç mal grubunun ihracatında, 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizi döneminde yaşanan keskin düşüş dışında ortalama her dönem artış yaşandığı söylenebilir. Türkiye'nin ihracatında sermaye mallarının payı daima en düşük paya sahip olmuş, 2006 yılından itibaren ise hammadde ihracatı tüketim malları ihracatını aşmıştır. Bunu sebebi ise bankaların yatırım için artan kredi destekleri, yatırım ve ihracatın teşvik edilmesiyle dış ticaretin cazip hale gelmesi olarak gösterilebilir.²¹⁹

²¹⁹ Şanlı, s.81.

Şekil 3: 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Mal Gruplarına Göre İthalatı

Kaynak: Tablo 6'daki veriler baz alınarak hazırlanmıştır.

Gümrük Birliği sonrasında bütün mal gruplarının ithalatında artış yaşanmıştır. 1995 yılında 2.329 milyon dolar olan tüketim malları ithalatı 1996 yılında 4.020 milyon dolar düzeyine çıkmıştır. Sermaye malları ithalatı ise 1994 yılında 5.195 milyon dolar iken Gümrük Birliği'nin uygulanmaya başlandığı yılda 10.253 milyon dolara ulaşmıştır. 2018 yılına bakıldığında ise 29.301 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2001 ve 2008 krizleri Türkiye'nin de dış ticaretini etkilemiştir. 2000 yılında ara malı ithalatı 36.009 milyon dolar, 2001 krizinden sonra ise 30.300 milyon dolar düzeyine inmiştir. 2008 krizi ise en çok hammadde ithalatını etkilemiş ve söz konusu yılda 151.747 milyon olan bu değer büyük bir düşüş yaşayarak 2009 yılında 99.509 milyon dolar seviyesine gerilemiştir.²²⁰

Türkiye'de teknolojik gelişme düzeyinin düşük olması dış ticaret açığının giderek artmasına sebep olmaktadır. İthal edilen malların alternatifi olmayabilir ancak teknoloji ve Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunlaştırılması ve daha fazla destek sağlanması dış ticaret açığını azaltıcı bir etki oluşturacaktır. Teknolojinin gelişmemiş olması AB'den gerekli mali yardımların alınamaması, yabancı yatırımcıların Türkiye'ye gelmemesi, AB kaynaklı sanayi ürünlerinin gümrük vergisiz ithal edilmesi, üçüncü

²²⁰ A.g.e., s.83.

ülkelere AB gümrük uygulamalarının geçerli olması Gümrük Birliği sonrası dış ticaret açığının artmasının başlıca sebepleridir.²²¹

Türkiye'nin ihracatında büyük bir payı olan otomotiv sektöründe sermaye-yoğun üretimin olması, kullanılan sermaye malları ve ara malı ithalatını zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak Türkiye ihracatı kısmen ithalata dayanmaktadır.²²²

3.5. 1990-2018 Dönemi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Dış Ticareti

Türkiye'nin Gümrük Birliği öncesinde en büyük dış ticaret ortağı AB iken 1995-1999 yılları arasında da bu durum devam etmiştir. Diğer taraftan üçüncü ülkelerle olan ticaretinde de kayda değer bir değişiklik yaşanmamıştır. Gümrük Birliği'nin ilk dört yılı ticaret sapmasını göstermektedir. Ancak Türkiye, AB ve diğer ülkelerle ikili ilişkiler kurduğu için ticaret saptırıcı etki belirgin bir şekilde kendini göstermemiştir.²²³

Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden hemen önceki yıl (1995) dış ticaret hacmi 54.937 milyon dolarken 2018 yılında bu değer 391.062 milyon dolar olmuştur. Bu artışın yaşanmasında Gümrük Birliği'nin de etkisi inkar edilemez. Fakat bu etki Türkiye'nin AB ile dış ticaret payının artması şeklinde olmamıştır. Çünkü Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde AB'nin payı 1995 yılında %52,2 iken 2018 yılında bu değer %42,1'ye düşmüştür. Buna göre Gümrük Birliği ile elde edilen rekabet gücü, AB dışındaki ülkelerle olan dış ticaretimizi daha fazla etkilemiştir.²²⁴

²²¹ Alacahan ve Akarsu, s.35.

²²² A.g.e., s.168.

²²³ <https://www.1bilgi.com/iktisat/4510/gumruk-birliqi-8217-nin-turkiye-ekonomisi-uzerindeki-etkileri.html> (Erişim Tarihi:12.02.2019)

²²⁴ Esfender Korkmaz "Gümrük Birliği Ne Getirdi", <http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak2004/forumocak2004.html> (Erişim Tarihi:18.02.2019)

Tablo 7: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Mal İhracatı (1990-2018)

Yıl	Türkiye'nin Toplam İhracatı	Avrupa Birliği (28 Ülke)	AB Hariç Avrupa	Kuzey Afrika	Kuzey Amerika	Yakın ve Ortadoğu	Diğer Asya
1990	12.755	7.485	1.183	646	1.031	1.629	780
1991	1.348	7.783	1.133	692	967	1.850	921
1992	14.714	8.476	1.033	635	919	2.084	1.231
1993	14.966	8.286	1.021	600	1.065	2.091	1.930
1994	17.414	9.407	1.428	726	1.599	2.307	1.944
1995	20.835	12.232	2.081	906	1.609	2.363	1.642
1996	23.224	12.590	2.522	991	1.739	2.595	1.924
1997	26.261	13470	3.259	980	2.148	2.821	1.962
1998	26.973	14.837	2.460	1.506	2.388	2.680	1.303
1999	26.587	15.454	1.709	1.343	2.585	2.566	1.250
2000	27.774	15.688	1.830	1.087	3.308	2.572	1.298
2001	31.334	17.575	2.065	1.149	3.297	3.261	1.331
2002	36.059	20.457	2.564	1.266	3.596	3.439	1.789
2003	47.252	27.479	3.276	1.576	3.972	5.464	2.347
2004	63.167	36.698	4.389	2.203	5.206	7.921	2.544
2005	73.476	41.527	5.687	2.544	5.275	10.184	3.028
2006	85.534	48.136	7.747	3.096	5.439	11.315	3.941
2007	107.271	60.746	10.487	4.029	4.540	15.081	5.227
2008	132.027	63.708	15.349	5.850	4.801	25.430	7.074
2009	102.142	47.226	11.103	7.415	3.578	19.192	6.705
2010	113.883	52.933	11.124	7.025	4.242	23.294	8.580
2011	134.906	62.587	12.734	6.700	5.459	27.934	10.199
2012	152.461	59.394	14.166	9.443	6.662	42.451	10.574
2013	151.802	63.038	14.213	10.041	6.580	35.574	12.016
2014	157.610	68.514	15.183	9.757	7.292	35.383	11.590
2015	143.838	63.998	14.141	8.527	7.066	31.085	10.307
2016	142.529	68.343	9.736	7.755	7.404	31.304	9.684
2017	156.992	73.906	9.804	7.524	9.699	35.336	11.270
2018	168.023	84.020	11.706	9.480	9.578	29.475	12.354

*Milyon Dolar

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı ülke gruplarına bakıldığında Gümrük Birliği sonrasında yapılan dış ticarete önemli bir değişiklik olmamakla birlikte yine benzer oranlarda düzenli bir artma görülmektedir. Bu kapsamda Gümrük Birliği AB lehine ticaret sapması oluşturmamış ve Türkiye'nin üçüncü ülkelerdeki pazarlarında kayba sebep olmamıştır.²²⁵

Tablo 8: Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Mal İthalatı (1990-2018)

Yıl	Türkiye'nin Toplam İthalatı	Avrupa Birliği (28 Ülke)	AB Hariç Avrupa	Kuzey Afrika	Kuzey Amerika	Yakın ve Ortadoğu	Diğer Asya
1990	21.202	10.597	2.140	938	2.464	2.705	2.355
1991	20.205	10.675	1.791	481	2.410	2.490	2.354
1992	22.035	11.514	2.056	574	2.705	2.689	2.494
1993	28.205	14.929	2.807	381	3.491	2.854	3.741
1994	22.051	11.654	2.195	628	2.566	2.564	2.441
1995	34.102	18.033	3.927	1.144	4.016	2.760	4.219
1996	43.626	24.349	3.945	1.618	3.859	3.314	4.635
1997	48.558	26.127	4.503	1.812	4.640	2.774	6.016
1998	45.921	25.296	4.399	1.493	4.230	2.084	6.202
1999	40.671	22.537	4.164	1.403	3.256	2.123	5.072
2000	54.502	28.552	6.123	2.257	4.167	3.373	6.932
2001	41.399	19.840	5.720	2.114	3.390	3.016	4.884
2002	51.553	25.698	7.477	857	3.420	2.321	2.321
2003	69.339	35.156	10.324	933	3.740	3.466	9.643
2004	97.539	48.130	15.721	1.169	5.114	4.268	15.500
2005	116.774	52.781	20.300	1.584	5.822	6.066	20.581
2006	139.576	59.447	25.634	1.676	6.935	8.640	25.657
2007	170.062	68.472	34.176	2.285	9.032	10.148	33.658
2008	201.963	74.513	44.090	3.535	13.404	13.145	37.616
2009	140.928	56.616	25.779	2.237	9.513	7.133	28.748
2010	185.544	72.390	30.101	3.098	13.234	13.010	40.343
2011	240.841	91.438	35.668	3.342	17.345	20.439	53.143
2012	236.545	87.657	37.206	3.308	15.084	21.410	49.602
2013	251.661	92.457	41.319	3.508	13.952	22.214	54.648

²²⁵ Erçakar, a.g.e., s.183.

2014	242.177	88.783	36.367	3.435	13.834	20.480	56.162
2015	207.234	78.681	28.111	3.006	12.070	13.574	53.339
2016	198.618	77.501	21.906	3.200	11.930	13.760	54.257
2017	233.799	85.205	31.380	4.142	14.118	19.785	57.168
2018	223.039	80.809	29.390	4.593	14.358	17.857	51.519

*Milyon Dolar

Kaynak: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 (Erişim Tarihi:10.02.2019)

Türkiye'nin AB dışındaki ülke grupları ile dış ticaret hacminin istikrarlı bir şekilde artmasında Gümrük Birliği etkili olmuştur. Sebebi ise Türkiye'nin, AB'nin Gümrük Birliği dışında kalan ülkelere karşı uyguladığı ortak gümrük tarifelerini uygulamak mecburiyetinde olmasıdır. Bu durum Türkiye'nin AB dışında kalan ülkelerle dış ticaretinin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin ithalatının büyük bir kısmı petrol ve enerji kaynaklı hammaddeler olması sebebiyle AB dışı ülkelerle ithalatı da artmıştır.²²⁶

Afrika ile Yakın ve Orta Doğu bölgeleri haricinde diğer bölgelerle yapılan dış ticarete Türkiye net ithalatçı durumundadır. AB ülkeleri dışındaki Avrupa ülkeleri ile dış ticarete net ithalatçı olmasının esas nedeni enerji ithalatı yapması iken diğer bölgeler ile birçok sektörde ithalat yapmaktadır.²²⁷

3.6. Türkiye'nin AB ile Dış Ticareti

Türkiye, AB ülkelerine coğrafik olarak yakın olmakla birlikte tüketici tercihleri, mal ve hizmet üretimi de birbirine benzerdir. Bu faktörler Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki ticaretin daha da yoğunlaşmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin AB üyeliği için geçirdiği süreçler, Gümrük Birliği'ne katılması ve tam üyelik müzakerelerinin devam etmesi bu Birlik ile ilişkileri önemli kılmaktadır.²²⁸

²²⁶ Şaban Kayıhan, Habip Yıldız, "Avrupa Birliği İle Yürütülen Gümrük Birliği'nin Hukuki ve Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi", 1.Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, s.732.

²²⁷ 2007-2012 Dönemi Küresel ve Ulusal Dış Ticaret Gelişmeleri, <http://risk.gtbt.gov.tr/data/52c2baa7487c8e312c013181/2007-2012%20D%C3%BCnya%20ve%20T%C3%BCrkiye%20D%C4%B1%20C5%9F%20Ticaret%20De%C4%9Feri%20Raporu%20v3.pdf> (Erişim Tarihi:20.02.2019)

²²⁸ Ağır ve Metin, a.g.e., s.14.

Tablo 11'e göre 1990 yılında AB ile ihracatımız, genel ihracatımızın %57'sine, AB ile ithalatımız ise genel ithalatımızın %47,5'ine tekabül ederken, 2018 yılı itibariyle bu oranlar sırasıyla %50 ve %36,2 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 9: Türkiye-AB Dış Ticareti (1990-2018)

Yıl	İhracat				İthalat				
	AB (28) İhracat	Önceki Yıla Göre Dğm (%)	Genel İhracat	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	AB (28) İthalat	Önceki Yıla Göre Dğm (%)	Genel İthalat	Genel İthalat İçindeki Payı (%)	AB ile Dış Ticaret Dengesi
1990	7.485	-	12.959	57,7	10.597	-	22.302	47,5	-3.112
1991	7.483	-0,02	13.593	55	10.675	0,7	21.047	50,7	-3.192
1992	8.476	13,2	14.714	57,6	11.514	7,8	22.871	50,3	-3.038
1993	8.286	-2,2	15.345	53,9	14.929	29,6	29.428	50,7	-6.643
1994	9.407	13,5	18.105	51,9	11.654	-21,9	23.270	50	-2.247
1995	12.232	30	21.637	56,5	18.033	54,7	35.709	50,4	-5.801
1996	12.590	2,9	23.224	54,2	24.349	35	43.627	55,8	-11.759
1997	13.471	7	26.261	51,3	26.128	7,3	48.559	53,8	-12.657
1998	14.837	10,1	26.974	55	25297	-3,2	45.921	55,1	-10.460
1999	15.454	4,2	26.587	58,1	22.538	-10,9	40.671	55,4	-7.084
2000	15.688	1,5	27.775	56,5	28.552	26,7	54.503	52,4	-12.864
2001	17.576	12	31.334	56,1	19.841	-30,5	41.399	47,9	-2.265
2002	20.458	16,4	36.059	56,7	25.698	29,5	51.554	49,8	-5.240
2003	27.479	34,3	47.253	58,2	35.157	36,8	69.340	50,7	-7.677
2004	36.699	33,6	63.167	58,1	48.131	36,9	97.540	49,3	-11.432
2005	41.533	13,2	73.476	6,5	52.781	9,7	116.774	45,2	-11.248
2006	48.149	15,9	85.535	56,3	59.448	12,6	139.576	42,6	-11.299
2007	60.754	26,2	107.272	56,6	68.472	15,2	170.063	40,3	-7.718
2008	63.719	4,9	132.027	48,3	74.513	8,8	201.964	36,9	-10.794
2009	47.228	-25,9	102.143	46,2	56.616	-24	140.928	40,2	-9.388
2010	52.934	12,1	113.883	46,5	72.391	27,9	185.544	39	-19.457
2011	62.589	18,2	134.907	46,4	91.439	26,3	240.842	38	-28.850
2012	59.398	-5,1	152.462	39	87.657	-4,1	236.545	37,1	-28.259
2013	63.348	6,1	151.803	41,5	92.445	5,5	251.661	36,7	-29.411
2014	68.514	8,7	157.610	43,5	88.784	-4	242.177	36,7	-20.269
2015	63.998	-6,6	143.839	44,5	78.700	-11,4	207.234	38	-14.702
2016	68.366	6,8	142.530	48	77.501	-1,5	198618	39	-9.136
2017	73.904	8,1	156.992	47,1	85.314	10,0	233.803	36,5	-11.410
2018	84.058	13,7	168.088	50	80.813	-5,3	223.082	36,2	3.244

*Milyon Dolar

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim Tarihi:19.02.2019)

2018 yılı dış ticaret verileri incelendiğinde, toplam ithalatın %36'sının, toplam ihracatın ise %50'sinin Avrupa Birliği ülkeleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla bazı yıllarda düşüşler yaşanmış olsa da AB Türkiye'nin dış ticarete en önemli ortağıdır.

Tablo 11'e göre, Türkiye'nin 1995 yılındaki dış ticaret hacmi 57 milyar dolar iken 2018 yılında 400 milyar dolara yaklaşmıştır. AB ile 1995 yılında 28 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2018 yılında 164 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla AB ile dış ticaret değer olarak sürekli artmış fakat 1995 yılında %48 olan pay Gümrük Birliği sonrası ilk önce %50 oranını aşmış, 2000'lerde %40-45 düzeylerine inmiştir. AB, Gümrük Birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin açık ara en çok büyük ticaret ortağıdır. Ancak AB ile dış ticarete değer olarak artış yaşanmış olsa da oransal olarak büyük bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Diğer bir ifade ile Gümrük Birliği sonrası üçüncü ülkelerle yaptığı ticarete gözle görülür bir artma söz konusu iken AB ile oransal olarak beklenen artış maalesef gerçekleşmemiştir.²²⁹

Toplam dış ticaret içinde AB ülkeleri ile yapılan dış ticaretin payının giderek azaldığı söylenebilir. Bu durum, Gümrük Birliği üyeliği sonrası Türkiye'nin 2003'e kadar AB ile devam ettirdiği yoğun ticari ilişkilerinin yerini yeni ortakların aldığını göstermektedir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği sonrasında günümüze, genel dış ticaret açığı ve AB ile yaptığı ticaretten kaynaklı dış ticaret açığı oranları Tablo 13'te yer almaktadır. Verilere göre 1996 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaret açığının %42,4'ü AB ülkeleri hariç, %57,6'sı ise AB ile ticareti kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılına bakıldığında ise AB kaynaklı dış ticaret açığının olmadığı görülmektedir. Başka bir ifade ile 1996 yılında 20.402 milyon dolarlık açığın 11.759 milyon doları AB'den kaynaklı iken 2018 yılı itibarıyla AB ile dış ticarete açık verilmediği

²²⁹ Kayıhan ve Yıldız, s.731-732.

görülmektedir. Buna göre Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığında azaltıcı etki yarattığı çıkarımında bulunulabilir.²³⁰

Tablo 10: Türkiye Dış Ticaret Açığı ve AB Dış ile Ticaret Açığı (1996-2018)

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Açığı	Türkiye-AB dış Ticaret Açığı	AB Hariç Dış Açık Oranı	AB ile Dış Ticaret Kaynaklı Açık
1990	-9.343	-3.112	66,7	33,3
1991	-7.454	-3.192	57,2	42,8
1992	-8.157	-3.038	62,8	37,2
1993	-14.083	-6.643	52,9	47,1
1994	-5.165	-2.247	56,5	43,5
1995	-14.072	-5.801	58,8	41,2
1996	-20.402	-11.759	42,4	57,6
1997	-22.297	-12.657	43,2	56,8
1998	-18.947	-10.460	44,8	55,2
1999	-14.084	-7.084	49,7	50,3
2000	-26.727	-12.864	51,9	48,1
2001	-10.064	-2.265	77,5	22,5
2002	-15.494	-5.240	66,2	33,8
2003	-22.086	-7.677	65,2	34,8
2004	-34.372	-11.432	66,7	33,3
2005	-43.297	-11.248	74,0	26,0
2006	-54.041	-11.299	79,1	20,9
2007	-62.790	-7.718	87,7	12,3
2008	-69.936	-10.794	84,6	15,4
2009	-38.785	-9.388	75,8	24,2
2010	-71.661	-19.457	72,8	27,2
2011	-105.934	-28.850	72,8	27,2
2012	-84.083	-28.259	66,4	33,6
2013	-99.858	-29.418	70,5	29,5
2014	-84.566	-20.269	76,0	24,0
2015	-63.395	-14.683	76,8	23,2
2016	-56.088	-9.157	83,7	16,3
2017	-76.806	-11.288	85,3	14,7
2018	-55.015	3.244	100	-

²³⁰ Ali Rıza Sandalcılar ve Tunahan Hacıımamoğlu, , “Türkiye-Avrupa Birliği Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, 1. InTraders Uluslararası Ticaret Kongresi Kongre Kitabı-First InTraders International Conference on International Trade Conference Book, Hiperlink Yayınları: İstanbul, 2018-12, editörler: Kürşat Çapraz, Irina Raluca Badea, Mustafa Yılmaz.

*Milyon Dolar

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809> (Erişim Tarihi:19.02.2019)

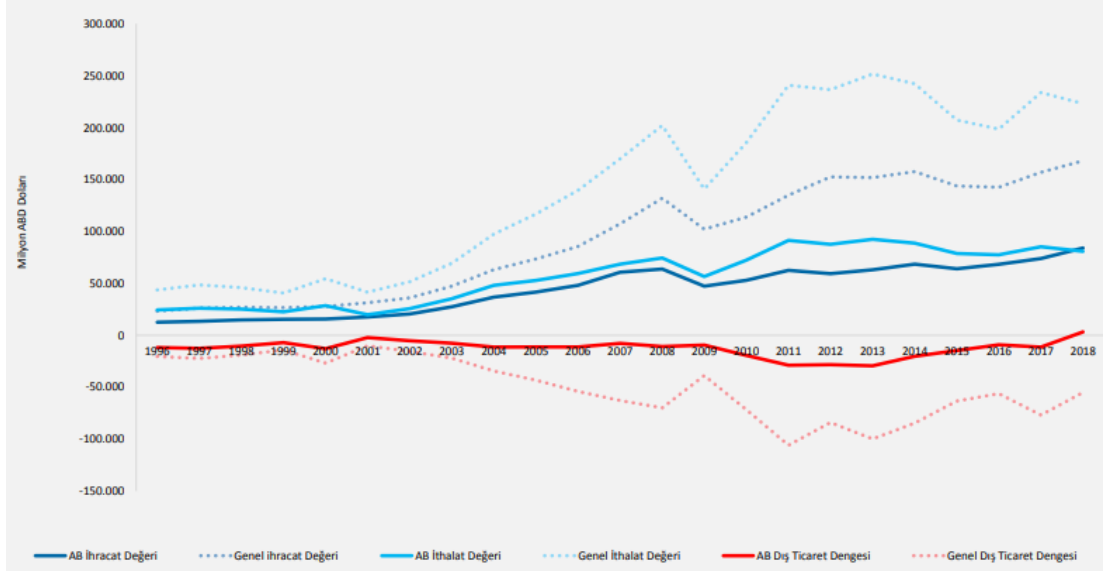
Gümrük Birliği öncesi ve sonrasında AB ile dış ticaret açığı hemen hemen aynı oranlarda olmuştur. 1994 yılında Türkiye’de ortaya çıkan ekonomik kriz ve devalüasyon, Gümrük Birliği’ne uymayan ekonomi politikalarının uygulanmasına sebep olmuş bu da ihracat ürünlerinin fiyat rekabetini olumsuz etkilemiş ve ithalat lehine bir durum oluşturmuştur. Ayrıca 1998 yılında Asya ve Rusya krizlerinin meydana gelmesi Avrupa ekonomilerinde durgunluğa yol açmıştır. Türkiye’nin AB’ye ihracatının büyük bir kısmını oluşturan tüketim malları, AB’deki fiyat ve gelir hareketlerinden olumsuz etkilenmiş ve ihracat gelirlerinde yaşanan düşüş ile dış ticaret açığı artmıştır.²³¹

Türkiye’nin dış ticaret verileri AB ile dış ticaretinin dengeli bir seyirde olduğunu göstermektedir. 2018 yılı itibariyle AB ile ihracat miktarı ithalat miktarının aşmıştır. Buna göre Türkiye’nin her yıl artış gösteren dış ticaret açıklarında AB ile dış ticaret genel itibariyle etkili değildir. Türkiye’nin Rusya, Çin ve petrol ihracatı yapan diğer ülkelerle yaptığı dengesiz dış ticaret ihracatın ithalatı karşılama oranının düşük olmasına sebep olmaktadır.²³²

Şekil 4: Gümrük Birliği Sonrası Türkiye-AB Dış Ticareti

²³¹ Temiz, a.g.e., s.120.

²³² Nart, a.g.e., s.2878.

Kaynak: <http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/y/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf> (Erişim Tarihi:10.02.2019)

Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinden günümüze kadar olan süreçte AB ile dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001'den itibaren Türkiye'nin lehine artmıştır. İthalat miktarındaki artışın sebebi, yüksek faiz düşük kur politikasıyla küresel piyasalardan yatırım olanağı kazanan Türkiye'nin ayrıca dövizin aşırı değer kaybetmesi ile yurt içinde üretim yapmak yerine Uzak Doğu ülkelerinden ithalat yapmasıdır. 2001 sonrası ithalat ve ihracat yapısına bakıldığında, ithalatın AB ülkelerinden Uzak Asya'ya kaydığı, Uzak Doğu'dan ithal edilen ara mal, hammadde ve yarı mamullerin Türkiye'de işlenerek AB'ye ihraç edildiği görülmektedir. Dolayısıyla AB ile dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı Türkiye lehine, Uzak Doğu ülkeleriyle yapılan ticarete ise Türkiye aleyhine bir seyir göstermiştir.²³³

Dış ticaret hacminde en büyük payın AB gibi güçlü ve istikrarlı bir ticaret ortağına ait olması, Türkiye'yi küresel ekonomide ortaya çıkabilecek problemler karşısında daha güçlü kılmaktadır. Asya ve Rusya krizleri döneminde AB, Türkiye için ihracat açısından güvenilir ve istikrarlı bir pazar olmaya devam etmiştir.²³⁴

Gümrük Birliği üyeliği sonrasında Türkiye'nin AB ile ihracatı ithalatına oranla daha hızlı artış göstermiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da yükselmiştir. Bu

²³³ Ümit Engin Tekin, "Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri", **Social Sciences Studies Journal**, C.3, S.12, s.2102.

²³⁴ Erçakar, a.g.e., s.182.

gelişmeler Türkiye'nin AB ülkeleri ile rekabet edebilme gücünün artmış olduğunun göstergesidir.²³⁵

Tablo 11: Türkiye-AB Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1990-2018)

Yıllar	Toplam Dış Ticarete İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	Türkiye'nin AB ile Olan Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	55,6	70,6
1991	64,5	70,0
1992	64,3	73,6
1993	52,1	55,5
1994	77,8	80,7
1995	60,5	34,2
1996	53,2	51,7
1997	54,1	51,6
1998	58,7	58,7
1999	65,4	68,6
2000	51,0	54,9
2001	75,7	88,6
2002	69,9	79,6
2003	68,1	78,2
2004	64,8	76,2
2005	62,9	78,7
2006	61,3	81
2007	63,1	88,7
2008	65,4	85,5
2009	72,5	83,4
2010	61,4	73,1
2011	56,0	68,4
2012	64,5	67,8
2013	60,3	68,2
2014	65,1	77,2
2015	69,4	81,3
2016	71,8	88,2
2017	67,2	86,8
2018	75,3	104

Kaynak: Tablo 13'teki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

²³⁵ Nart, a.g.e., s.2877.

Tablo 13'te Türkiye toplam dış ticaretinde ve AB ile olan dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranları yer almaktadır. Buna göre 1996 yılında Türkiye'nin dış ticaretinde ithalatın %53,2'si ihracatla karşılanırken AB ile olan dış ticaretinde bu oran %51,7 olmuştur. 2007 yılına gelindiğinde AB ile yapılan ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı %88,7'ye çıkmıştır. İzleyen yıllarda bu oranda düşüş yaşansa da 2016 yılında tekrar aynı düzeylere ulaşılmıştır. Nihayetinde 2018 yılında ise bu oranlar sırasıyla %75,3 ve %104 olmuştur. Bu sonuçların ortaya çıkmasında Gümrük Birliği'nin olumlu bir katkısı olduğu söylenebilir.

2018 yılı itibariyle Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 20 ülkeye bakıldığında (Bknz. Tablo 9) ilk sırada %9,6 ile Almanya, ikinci sırada ise %6,6 ile İngiltere yer almaktadır. İlk yirmi ülke içerisinde 11 AB ülkesi yer almakta ve bunların Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı 2014 yılında %36,8 iken 2018 itibariyle oran %42,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum AB ülkelerinin Türkiye ihracatındaki rolünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 12: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İhracat Yaptığı 20 Ülke

Yıllar	2018	2017	2016	2015	2014
Toplam İhracat	168.023	156.992	142.529	143.838	157.610
Almanya	16.144	15.118	13.998	13.417	15.147
Gnl. İç. Payı (%)	9,6	9,6	9,8	9,38	9,6
İngiltere	11.113	9.603	11.685	10.556	9.903
Gnl. İç. Payı (%)	6,6	6,1	8,1	7,3	6,2
İtalya	9.566	8.473	7.580	6.887	7.141
Gnl. İç. Payı (%)	5,6	5,3	5,3	4,7	4,5
Irak	8.350	9.054	7.636	8.549	10.887
Gnl. İç. Payı (%)	4,6	5,7	5,3	5,9	6,9
ABD	8.306	8.654	6.623	6.395	6.341
Gnl. İç. Payı (%)	4,9	5,5	4,6	4,4	4,0
İspanya	7.710	6.302	4.988	4.742	4.749
Gnl. İç. Payı (%)	4,5	4,0	3,4	3,2	3,0
Fransa	7.289	6.584	6.022	5.845	6.464
Gnl. İç. Payı (%)	4,3	4,1	4,2	4,0	4,1
Hollanda	4.778	3.864	3.589	3.154	3.458
Gnl. İç. Payı (%)	2,8	2,4	2,5	2,1	2,1
Belçika	3.952	3.151	2.548	2.557	2.939
Gnl. İç. Payı (%)	2,3	2,0	1,7	1,7	1,8

İsrail	3.900	3.407	2.955	2.698	2.950
Gnl. İç. Payı (%)	2,3	2,17	2,0	1,8	1,8
Romanya	3.876	3.139	2.671	2.815	3.008
Gnl. İç. Payı (%)	2,3	1,9	1,8	1,9	1,9
Rusya	3.401	2.734	1.732	3.588	5.943
Gnl. İç. Payı (%)	2,0	1,7	1,2	2,4	3,7
Polonya	3.347	3.070	2.650	2.329	2.401
Gnl. İç. Payı (%)	1,9	1,9	1,8	1,6	1,5
BAE	3.138	9.184	5.406	4.681	4.655
Gnl. İç. Payı (%)	1,8	5,8	3,7	3,2	2,9
Mısır	3.055	2.360	2.732	3.124	3.297
Gnl. İç. Payı (%)	1,8	1,5	1,9	2,1	2,0
Çin	2.915	2.936	2.328	2.414	2.861
Gnl. İç. Payı (%)	1,7	1,8	1,6	1,6	1,8
Bulgaristan	2.670	2.803	2.383	1.675	2.040
Gnl. İç. Payı (%)	1,5	1,7	1,6	1,1	1,2
S. Arabistan	2.636	2.734	3.172	3.472	3.047
Gnl. İç. Payı (%)	1,5	1,7	2,2	2,4	1,9
İran	2.393	3.259	4.966	3.663	3.886
Gnl. İç. Payı (%)	1,4	2,0	3,4	2,5	2,4
Yunanistan	2.089	1.662	1.427	1.400	1.536
Gnl. İç. Payı (%)	1,2	1,0	1,0	0,9	0,9

*Sıralama 2018 yılı baz alınarak yapılmıştır.

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> (Erişim Tarihi:17.02.2019)

Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler içerisinde Rusya ve İran'ın payının artmasının sebebi doğalgaz ithalatı yapılmasıdır. Çin'in ilk sıralarda yer almasının sebebi ise hemen hemen her alanda ucuz hammadde ve ara mal ihraç etmesidir.

Türkiye'nin son beş yılda en çok ithalat yaptığı yirmi ülkenin sıralandığı Tablo 10'a bakıldığında on AB ülkesinin yer aldığı görülmektedir. Bu ülkeler 2018 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde %29,2 paya sahip olmuş, 2014 yılında ise söz konusu ülkelerin payı %29,4 olarak gerçekleşmiştir. AB ülkelerinin payının

azalmasının önemli nedenlerinden biri Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu ülkeleri ile yaptığı serbest ticaret anlaşmaları sonucunda ticaret hacminin artmasıdır.²³⁶

Tablo 13: Türkiye'nin Son 5 Yılda En Çok İthalat Yaptığı 20 Ülke

Yıllar	2018	2017	2016	2015	2014
Toplam İthalat	223.039	233.799	198.618	207.234	242.177
Rusya	21.989	19.514	15.162	20.401	25.288
Gnl. İç. Payı (%)	9,8	8,3	7,6	9,8	10,4
Çin	20.719	23.370	25.441	24.873	24.918
Gnl. İç. Payı (%)	9,2	9,9	12,8	12,0	10,2
Almanya	20.407	21.301	21.474	21.351	22.369
Gnl. İç. Payı (%)	9,1	9,1	10,8	10,3	9,2
ABD	12.377	11.951	10.867	11.141	12.727
Gnl. İç. Payı (%)	5,5	5,1	5,4	5,3	5,2
İtalya	10.154	11.304	10.218	10.639	12.055
Gnl. İç. Payı (%)	4,5	4,8	5,1	5,1	4,9
Hindistan	7.535	6.216	5.757	5.613	6.898
Gnl. İç. Payı (%)	3,3	2,6	2,8	2,7	2,8
İngiltere	7.446	6.548	5.320	5.541	5.932
Gnl. İç. Payı (%)	3,3	2,8	2,6	2,6	2,4
Fransa	7.412	8.070	7.364	7.597	8.122
Gnl. İç. Payı (%)	3,3	3,4	3,7	3,66	3,3
İran	6.931	7.492	4.699	6.096	9.833
Gnl. İç. Payı (%)	2,8	3,2	2,3	2,9	4,0
Güney Kore	6.342	6.608	6.384	7.057	7.548
Gnl. İç. Payı (%)	2,8	2,8	3,2	3,4	3,11
İspanya	5.492	6.372	5.679	5.588	6.075
Gnl. İç. Payı (%)	2,4	2,7	2,8	2,6	2,5
Japonya	4.124	4.281	3.943	3.140	3.199
Gnl. İç. Payı (%)	1,84	1,8	1,9	1,5	1,3
BAE	3.780	5.546	3.701	2.008	3.253
Gnl. İç. Payı (%)	1,6	2,3	1,8	0,9	1,3
Belçika	3.571	3.728	3.200	3.146	3.863
Gnl. İç. Payı (%)	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5
Hollanda	3.304	3.747	3.000	2.914	3.517
Gnl. İç. Payı (%)	1,4	1,6	1,5	1,4	1,4
Brezilya	3.257	2.544	1.788	1.792	1.728
Gnl. İç. Payı (%)	1,4	1,0	0,9	0,8	0,7
Polonya	3.101	3.445	3.244	2.977	3.082
Gnl. İç. Payı (%)	1,3	1,4	1,6	1,4	1,2

²³⁶ Mehmet Şentürk, "Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme", Akademik Yaklaşımlar Dergisi, C.5, S.1 (Bahar 2014), s. 138.

İsviçre	2.816	6.899	2.502	2.445	4.821
Gnl. İ.ç. Payı (%)	1,2	2,9	1,2	1,1	2,0
Çekya	2.650	2.828	2.561	2.218	2.420
Gnl. İ.ç. Payı (%)	1,1	1,2	1,2	1,0	1,0
Ukrayna	2.645	2.817	2.547	3.448	4.242
Gnl. İ.ç. Payı (%)	1,1	1,2	1,2	1,6	1,7

*Sıralama 2018 yılı baz alınarak yapılmıştır.

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> (Erişim Tarihi:17.02.2019).

SONUÇ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra değişen düzenle birlikte ticaretin ülkeler arasında serbestleştirilmesi çalışmaları hızlanmıştır. Ayrıca ülkeler gelirlerini arttırmak ve ekonomik üstünlük sağlamak amacıyla dünya pazarlarına açılma ihtiyacı hissetmişlerdir. Sonuç olarak küreselleşmenin de etkisi ile bütünleşme çalışmaları ortaya çıkmış ve bu kapsamda çeşitli ticari anlaşmalar yapılmıştır. Farklı düzeylerde gerçekleştirilen bu bütünleşme uygulamalarının en yaygını gümrük birliğidir.

Gümrük birliğinde, ülkeler aralarındaki her türlü kısıtlama ve gümrük vergisini kaldırarak ticareti serbest hale getirmekte ayrıca birlik dışında kalan ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulamaktadırlar. Günümüzde gümrük birliği örneklerine oldukça sık rastlanmaktadır. Bu çalışmada entegrasyon örneklerinin en başarılısı olarak değerlendirilebilen Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği uygulaması ele alınmıştır.

Türkiye küreselleşmenin bu denli hız kazandığı bir dönemde dünya ile entegre olmaya ve bütünleşme faaliyetlerine dahil olmaya çalışmıştır. AB'ye üye olabilmek için başvuru yapması ile 1995 yılında Gümrük Birliği sürecini tamamlayarak tam üyelik yolunda bir aşamayı daha geride bırakmıştır.

1996 yılından itibaren uygulanmaya başlanan Gümrük Birliği dış ticaret üzerinde etkisi incelenirken diğer değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Gümrük Birliği'nin Türkiye üzerindeki etkisi kısa vadede çok belirgin olmamakla birlikte ilerleyen zamanlarda katkısının olduğu gözlemlenmiştir. Gümrük Birliği'nden beklenen kazançlar tam anlamıyla elde edilmemiş olsa da ticaret

hacminde artış sağlaması, yatırımları, üretim kalitesini, rekabet gücünü arttırması gibi çeşitli yararları da olmuştur. Diğer taraftan Türkiye bulunduğu bölgede komşu ülkelerden farklı olarak AB ülkeleri ile serbest ticaret yapabilmektedir.

AB, Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı olması sebebi ile önemli bir konuma sahiptir. Gümrük Birliği sonrası AB ile yapılan ithalat ihracata göre daha hızlı artış göstermiştir. Özellikle uygulamanın ilk yıllarında rekabet gücü olmayan yerli işletmeler Avrupa'dan gelen mallara karşı yenik düşmüş ve ithalat düzeyi artmıştır. Ancak günümüzde AB ile dış ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı %100'ü aşmış durumdadır. Ayrıca zamanla yerli üreticilerin üretim kalitelerini arttırmaları ve rekabet gücü elde etmeleri sonucu uluslararası piyasalarda avantaj elde etmişlerdir.

Gümrük Birliği Türkiye'nin AB ile dış ticaretini olumlu etkilemiştir ancak AB ile dış ticaret Gümrük Birliği'nden beklenildiği gibi artmamış tam aksine 1990 yılında toplam ihracatın %57'si, toplam ithalatın ise %47'si AB ülkeleri ile yapılırken bu değerler 2018 yılında sırasıyla %50 ve %36,2 düzeyine düşmüştür. Tabii bu sonuçların ortaya çıkmasında yalnızca Gümrük Birliği'nin etkili olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Çünkü yaşanan küresel ve ulusal gelişmeler Türkiye'nin dış ticareti üzerinde olumlu veya olumsuz etkiler yaratmıştır.

2008 krizinden sonra AB'nin yaşadığı ekonomik daralmalar yüzünden Türkiye ile dış ticarete azalma görülmüştür. Bu dönemde AB ile dış ticarete yoğunluk azalmış onun yerine başka ülkelerle ticari ilişkiler artmıştır. Çin, Rusya ve İran ile ithalatta artış yaşanırken, Yakın ve Orta Doğu'ya yoğun bir ihracat yapılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin Gümrük Birliği sonrasında AB ile dış ticaret açığı sürekli azalsa da toplam dış ticaretinde açık sürekli artış göstermiştir. Ülke grupları ile yapılan dış ticarete büyük bir değişiklik yaşanmamış ve AB lehine ticaret saptırıcı etkinin ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Türkiye'nin toplam dış ticaretinin mal gruplarına göre dağılımına bakıldığında Gümrük Birliği sonrası büyük bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Ara mal ve tüketim malları ihracatı toplam ihracat içinde en büyük paya sahip olmayı sürdürürken ithalatta ise ara mallar çok büyük bir yer tutmaktadır. Çalışmada da

belirtildiği üzere bu durum Türkiye'nin ihracatının ithalatına bağlı olmasına sebep olmaktadır.

Türkiye'nin AB ile tam üyeliği gerçekleşmeden Gümrük Birliği'ne dahil olması bazı eleştirileri beraberinde getirmiştir. Gümrük Birliği kapsamında alınan kararlarda söz sahibi olmaması ve bu kararları uygulamak zorunda kalması Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşturmaktadır. Ancak Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretinde etkili olan tek faktör olduğunu söylemek imkansızdır. Dış ticarete yaşanan olumsuz gelişmelerde, uygulanan politikalardaki yanlışların, sermaye yoğun üretim yerine emek yoğun üretim yapılmasının, teknoloji düzeyi düşük ürünlerin ihraç edilmesinin, ar-ge faaliyetleri için gerekli yatırımların yapılmamasının ve ekonomik istikrarın sağlanamamasının etkisi çok daha fazladır. Diğer taraftan Dünya Bankası'nın 2014 yılında sunduğu rapora sonucunda Gümrük Birliği'nin daha etkili olabilmesi için şu önerilerde bulunmuştur:

- Karar sürecinin asimetrik yapısının yarattığı sorunların çözüme kavuşturulmalı,
- Taraflar arasında ticari entegrasyonun artırılması,
- Gümrük Birliği kapsamına tarım, hizmet ve kamu alımlarının da dahil edilmeli.

Türkiye'nin kendi içinde yukarıda belirtilen hususlarda gerekli çalışmaları yapması ve Dünya Bankası'nın bu önerilerinin gerçekleştirilmesi durumunda Gümrük Birliği'nden sağlanan yarar maksimum düzeyde olacaktır.

Elde edilen veriler ve değerlendirmeler doğrultusunda, Gümrük Birliği üyeliği Türkiye'ye birçok avantaj sağlamakla birlikte, uygulamada yaşanan bazı sorunların giderilmesi ile elde edilecek faydanın artacağı ve son olarak da Gümrük birliği sonrasında, Türkiye'nin ihracat ve ithalatında artış yaşandığı görülmektedir. Böylece daha önce ortaya konan Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticaretinde artış sağladığı hipotezi doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

ACAR, Sevil ve Derya Gültekin KARAKAŞ. “Dünya’da ve Türkiye’de Serbest Bölgeler”. **Marmara İktisat Dergisi**. C.1 S.1 (Mart 2017). ss. 21-35.

AĞIR, Hüseyin ve Mehmet METİN. “Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.6. S.1. ss. 11-26.

AĞIR, Osman ve Ömer AĞIR. (2017). “Avrupa Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği Kuruluş Süreçlerinin Karşılaştırılması”. **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**. S.1. (2017).

AKÇAY, Belgin. “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye”, **Maliye Dergisi**. S.155 (Temmuz-Aralık 2008). ss. 11-38.

AKÇAY, Ekrem Yaşar, Çiğdem ARGUN ve Elvettin AKMAN. “AB’nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış Güvenlik Politikası”. **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**. C.3.S.4. (2011). ss. 117-131.

AKKOYUNLU-WIGLEY, Arzu. “Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Antlaşmalarının Etkisini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi”. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.12. S.2 (2000). ss.35-60

AKSES, Selen. “Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi Yolunda: Türkiye-AB Hizmet Ticaretinin Önündeki Temel Engeller”. **Anket Çalışması Raporu**. İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. Yayın No:291.

ALACAHAN, Nur Dilbaz ve Yağmur AKARSU. “Avrupa Birliği Dış Ticaret Politikası’nın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”. **Journal of Life Economics**. ss. 25-38.

ARAT, Tuğrul. “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”. ss. 587-606. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/298/2742.pdf>.

ARSLAN, Ümit. “Avrupa Birliği’nin Kuruluş Nedeni, Tarihsel Gelişimi ve Geleceği”. Yüksek Lisans Tezi. **Erciyes Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**. Kayseri. 2017.

AYDEMİR, Cahit ve Mehmet KAYA. “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6 S.20 (Bahar 2007). ss. 260-282.

AYDOĞAN, Metin. “Avrupa Birliğini Yaratan Nedenler ve Türkiye”. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/b16b8498f74ba6b_ek.pdf?tipi=14

BAHÇEKAPILI, Kağan. “Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi**. İstanbul. 2006.

BAKAN, Sumru ve Esra Karapınar KOCAĞ. “Küreselleşmenin Az Gelişmiş Ülkelere Etkileri”. **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**. C.4. S.1 (2012). ss.283-292.

BAKKALCI, Ahmet Can. “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerindeki Etkileri”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.17.S.2. (2002). ss.39-53.

BAYAR, Fırat. “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”. S.32. 25-34.

http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/kuresellesme_kavrami_ve_kuresellesme_surecinde_turkiye.pdf

BAYRAKTAR, Fulya. “Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye Tarafından Kaydedilen Gelişmeler ve Avrupa Birliği ile Mali İlişkiler”, **Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar Genel Müdürlüğü**. Ankara. Kasım 2001.

CAN, Hacı. “Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**. Güz 2003. ss. 19-43.

CANDAN, Tolga. “Türkiye-Ab Ortaklık Hukukunda Son Gelişmeler: Abad’ın C-65/16 Sayılı “İstanbul Lojistik Ltd.” Kararı Hakkında Bir Değerlendirme”. **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. C.23.S.38 (2018). ss. 149-171.

CANVEREN, Önder ve Çağlar ÖZTÜRK, “Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi”. **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. C.5. S.1. ss.46-64.

ÇELİK, Cesim. “Türkiye’nin İhracat Potansiyelinin Arttırılması Kapsamında Çin’in İhracat Politikalarının Değerlendirilmesi”. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi. Ankara. Nisan 2016.

CENGİZ, Cihangir ve Ömer KURTBAĞ. “Türkiye-AB Gümrük Birliğinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve Bunlara Olası Çözüm Önerileri”. **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**. C.6. S.2 (Kış 2015). ss.1-33.

DANIŞOĞLU, Ayşe Çelikel. (2006). “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”. **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**. 2006. ss. 35-59.

DARTAN, Muzaffer. “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Almanya’daki Türk Lobi Gücünün Rolü”. **Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi**. C.20. S.2 (2012). ss.141-163.

DEDEOĞLU, Beril. **Adım Adım Avrupa Birliği**. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları. 2006.

DEMİRBAŞ, Muzaffer. “1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C.13.S.2. (2003). ss. 233-249.

DEMİRKIRAN, Özlem. Eda ÇİÇEK. Havva ELTETİK ve Melike SARIKÇIOĞLU. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde “Son Dönem””. **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**. C.3. S.1 (2010). ss.57-75.

DENKER, Mehmet Sami ve Ayşegül Atabey. “Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S.1. (1998). ss. 85-96.

DERELİ, Deniz Dilara. “Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Süreci ve E-Gümrük Uygulamasının Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri, Doktora Tezi”. **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. İstanbul. 2014.

DOĞAN, Mesut. “Avrupa Birliği ve Türkiye Ekonomik İlişkileri”. **Marmara Coğrafya Dergisi**. S.32 (Temmuz 2015). ss.306-325.

DOĞANLAR, Murat, Harun BAL ve Mehmet ÖZMEN. “Türkiye ile Almanya Arasındaki Dış Ticaretin Ekonometrik Analizi ve Gümrük Birliği Sonrası Karşılaştırma”. **İktisat İşletme ve Finans**. C.21. S.248 (Kasım 2006). ss.50-65.

Dokuzuncu Kalkınma Programı (2007-2013) Özel İhtisas komisyonu Raporu (Yayın No: DPT:2705, ÖİK:660). Ankara. 2007.

ERDEMİR, Emre.

https://www.academia.edu/33258928/AB_GEN%C4%B0%C5%9ELEME_DALGA_LARI_VE_STRATEJ%C4%B0LER%C4%B0

EREN, Tefvik Mesut. “Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası ve Yumuşak Gücünün Geleceği”. **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C.16. S.1 (Haziran 2014). ss.359-374.

ERGİN, Numan Ergin. “Ekonomik Entegrasyon ve Ekonomi Politikaları”. https://www.academia.edu/10215156/Ekonomik_Entegrasyon_ve_Ekonomik_Politikalar

ERÇAKAR, Mehmet Emin. “Gümrük Birliği ve Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri”. **“İş,Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**. C.7. S.2 (Haziran 2005). ss.159-194.

ERDİNÇ, Zeynep. “Küreselleşmenin İstihdama Etkileri”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3. (1999). ss. 111-120.

EREM, Nurullah. “Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye İmalat Sanayii Rekabet Gücünün AB (15) Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analizi: 1989-2003”. Doktora Tezi, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. Malatya. 2015.

GENÇ, Sena Yılmaz ve Ramazan EKİZ. “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”. **Sosyal Bilimler Metinleri 2016 Aralık ICOMEP Özel Sayısı**. 2016. 502-515.

GÖKDEMİR, Levent ve Elif KARAMAN. “Onuncu Yılında Gümrük Birliği: Ne Beklendi?, Ne Gerçekleşti?”. **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. C.18. S.2. (Elazığ 2008). ss. 277-296.

GÖZEN, Ramazan. “Türkiye-AB Yakınlaşması: 1999 AB Helsinki Zirvesinden 2003 Irak Savaşına Stratejik Algılamalarda Dönüşüm Süreci”. **Uluslararası İlişkiler Dergisi**. C.3. S.10 (Yaz 2006). ss. 115-146.

GÜLER, Volkan. İrfan TÜRKOĞLU ve Ümit Süleyman ÖZTÜRK. “Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikaları”. **26.Türkiye Maliye Sempozyumu**. ss. 38-55. 2-5 Mayıs 2011. Şanlıurfa.

GÜNAY, Ayşe ve Ahmet ÖZEN. “Avrupa Birliği’nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi”. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.4. S.2. (2002). ss. 66-82.

GÜNDÜZ, Orhan ve Kemal ESENGÜN). Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği (15) İle Dış Ticareti Üzerine Etkileri”. **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**. C.24. S.1. (2007). ss. 43-49.

HATİPLER, Mustafa. “Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”. **Akademik Bakış Dergisi**. S.29. (Mart-Nisan 2012).

HEPAKTAN, Erdem. “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”. **2. Ulusal İktisat Kongresi**, DEÜ İİBF İktisat Bölümü. İzmir 20-22 Şubat 2018.

HOBİKOĞLU, Elif Haykır. “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”. **Sosyal Bilimler Dergisi**. S.1. (2007). ss. 65-82.

İŞİK, Barbaros. https://www.academia.edu/5760553/KATMA_PROTOKOL.

İNCEKARA, Ahmet. “Globalleşme ve Küreselleşme Sürecinde Nafta ve Etkileri”. **İstanbul Ticaret Odası**. S.14. (1995).

İNCEKARA, Ahmet ve Mesut SAVRUL. “Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. C.61. S.2. ss. 3-22.

İSAYEV, Elmin. “Bölgesel Entegrasyonların Başarı Durumu Yönünden AB’nin Değerlendirilmesi”. **Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**. C.2.S.2. ss. 193-222.

KALAYCI, Cemalettin ve Can KÜÇÜKALİ. “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği: Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi” **İşletme ve İktisat çalışmaları Dergisi**, C.6.S.3. (2018). ss. 13-23.

KARACAN, Rıdvan ve Ersin UĞURKAN. “Avrupa Birliği Ekonomik Entegrasyon Sürecinde Ortaya Çıkan Problemlerin Yunanistan Örneği bağlamında Değerlendirilmesi”. **International Journal of Social Sciences and Education Research**, C.1. S.1 (2015). ss. 230-240.

KAYA, Ahmet. **Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz**. 1.Baskı. İstanbul: Hiperlink Yayınları. 2013.

KAYIHAN, Şaban ve Habip YILDIZ. “Avrupa Birliği İle Yürütülen Gümrük Birliği’nin Hukuki ve Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi”. **1.Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi**. ss. 721-740.

KAZGAN, Gülten. “Türkiye’nin AT’a Sınai Mamüllerde Gümrük Birliği İle Katılması: Zamanlama ve Biçim ile İlgili Bir Tartışma”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46. S.0. (1988). ss. 11-21.

KILINÇ, Burcu Kılınç ve Hasan Alp ÖZEL. “Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Entegrasyonların Başarı Koşulları”. **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.3. S.2. (Aralık 2014). ss. 37-54.

KIRDAR, Dilek. “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”. Yüksek Lisans Tezi”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir**. 2005.

KIZILTAN, Alaattin, Mustafa ERSUNGUR ve Özgür POLAT. “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi”. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. C.22.S.1. (Ocak 2018). ss. 83-99.

KONAK, Ali. “Yüksek Teknoloji İçeren Ürün İhracatının İhracat Hacmi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Seçilmiş OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği”. **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**. C.3. S.2. ss. 56-80.

Korkmaz, Esfender. “Gümrük Birliği Ne Getirdi”.

<http://www.aso.org.tr/kurumsal/media/kaynak/TUR/asomedy/ocak2004/forumocak2004.html>

KUŞAT, Nurdan. “Gümrük Birliğinin Türkiye Dış Ticaretine Statik Etkileri:1980-1995/1996-2013 Karşılaştırmalı Analizi.” **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.29. S.4. (2015). ss. 625-644.

NART, Ela Çolpan. “Gümrük Birliği’nin Türkiye Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”. **Journal of Yasar University**, C.17. S.5. (2010). ss. 2874-2885.

NEYAPTI, Bilin, Fatma TAŞKIN ve Murat ÜNGÖR. “Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey’s Trade?”. ERC. **VII. ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi (Eylül 2003)**.

NOYAN, Selen. “Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi”. Yüksek Lisans Tezi. **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. Aydın. 2015.

OĞUZ, Ahmet. “Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-İçi Ticaret Açısından Karşılaştırılması”. Doktora Tezi. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. İzmir. 2009.

ÖZCAN, Mehmet, Fatma Yılmaz ELMAS, Mustafa KUTLAY ve Ceren MUTUŞ. **Bundan Sonrası; Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara: Usak Yayınları. 2009.

ÖZDEMİR, Ünal, Güzin KANTÜRK YİĞİT ve Muhammet ORAL. “Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi”. **Doğu Coğrafya Dergisi**. ss. 149-174.

ÖZDEMİR, Yavuz ve Güner KOÇ AYTEKİN. “Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri”. **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. C. 5. S.9. (2016). ss. 45-59.

ÖZGÖKER, C. Uğur ve Güney Ferhat BATI. “Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde “Barış ve Refaha” Katkıları”. **Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**. S.3 (2017). ss.28-36

ÖZMELEK, Özden Selcen. “Bütünleşme Bünyesindeki Kurumlar: Örnek Olay İncelemesi (MERCOSUR)”. **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**. C.9. S.2. (2017). ss. 92-106.

ÖZSÜMER, Sıla. “Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği Anlaşması ve Yeni Düzenlemeler”. İzmir Ticaret Odası. Mart 2016.

http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6322_1462431663.pdf

PAKSOY, Saadettin ve Mehmet GÜLLÜ. “Serbest Bölgeler Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep Örneği”. **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**. C.10. S.35. (2011). ss. 113-133.

POLAT, Özgür ve Mustafa Ş. ERSUNGUR. “Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaretin Gelişimi”. **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.1. S.1. (Kış 2011). ss. 48-64.

PÖSCHL, Josef ve Diğerleri. “Turkey: Macroeconomic Vulnerability, Competitiveness and the Labour Market”. **Turkish Economic Association Discussion Paper**. 2005/5.

SANDALCILAR, Ali Rıza ve Tunahan HACİİMAMOĞLU. **Türkiye-Avrupa Birliği Ticari İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme-1. In Traders Uluslararası Ticaret Kongresi Kongre Kitabı-First In Traders International Conference on International Trade Conference Book**, İstanbul: Hiperlink Yayınları. 2018.

SARI, Aydın. “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.10. S.1. (2005). ss. 117-130.

SARİBRAHİMOĞLU, Selim. “Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Tamamlanması Öngörülen Gümrük Birliği Kararı Işığında Yedaş Davası”. Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. Ankara. 2009.

SAYGILI, Şeref. “Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu”. **Devlet Planlama Teşkilatı**. Yayın No:2675 (Temmuz 2003).

SAYIN, Yusuf. “Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Müzakereleri ve Müzakere Fasılları”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**. Cilt:19.Sayı:2 (2016).ss.41-62

SEYİDOĞLU, Halil ve Barbaros KEMER. “Türkiye-AB Gümrük Birliği İlişkilerinde Uygulamanın Değerlendirilmesi:1969-1999”. **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. C.16. S.1-2 (2002). ss. 1-9.

SEYMEN, Dilek. “Gümrük Birliği, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Değiştirdi Mi?”. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. C.14. S.1 (2009). ss.199-220.

SEZGİN, Şeref. “Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”. **Sosyal Bilimler Dergisi**. S.22. (2009). ss.175-190.

SOYALTIN, Diğdem. **Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketlerinin Tarihi ve Kuramsal Arka Planı**. Ankara: Savaş Kitap. Kasım 2015.

Burak Sönmez,

https://www.academia.edu/36875681/KOPENHAG_EKONOM%C4%B0K_KR%C4%B0TERLER%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YE

SÖNMEZ, Seyhan. “Türkiye-AB Süreci ve Türkiye’nin Helsinki Zirvesine Katılma Kararı”. https://www.academia.edu/30764400/T%C3%9CRK%C4%B0YE-AVRUPA_B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_S%C3%9CREC%C4%B0_VE_T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_HELSE%C4%B0NK%C4%B0_Z%C4%B0RVES%C4%B0NE_KATILMA_KARARI

STAMMEN, Theo. “Avrupa Birliği’nin Gelişiminde Genişleme ve Derinleşme Süreci Arasındaki Diyalektik İlişki”. Çev. Necati İyikan. **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**. S.15 (2008). ss.196-209.

ŞAHİN, Mehmet. “Gümrük Birliği Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme”. **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. S.4. (1983). ss. 43-59.

ŞANLI, Bahar. “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. C.22. S.1. (Ocak 2008). ss. 13-30.

ŞANLI, Orhan. “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler”. Yüksek Lisans Tezi, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aydın. 2016.

ŞENÇALAR, Ali İhsan. “Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne Geçişi ve Gümrük Birliği’nin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)”. Yüksek Lisans Tezi. **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. İstanbul. 2013.

ŞENTÜRK, Mehmet. “Gümrük Birliği Üyeliğinden Günümüze Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Bir İnceleme”. **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**. C.5, S.1 (Bahar 2014). ss. 127-142.

TAHSİN, Emine. “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması”. **Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**. İstanbul. 2007.

TEKİN, Ümit Engin. “Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisine Etkileri”. **Social Sciences Studies Journal**. C.3. S.12. ss. 2099-2109.

TEKİN, Ümit Engin. “Ekonomik Entegrasyonların Uluslararası Ticarete Etkileri”. **Journal of Social and Humanities Sciences Research**. C.4. S.5, ss. 1172-1175.

TEMİZ, Dilek. “Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?”. **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**. C.8. S.1. (2009). ss. 115-138.

TOGAN, Sübidey. (1997), “Opening up the Turkish Economy in the Context of the Customs Union with EU”. **Journal of Economic Integration**, C.2. S.12 (1997). ss. 157-179.

TONUS, Özgür. “Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. S.17. (Nisan 2007). ss. 193-214.

TOPALOĞLU, Emre ve Veysel KAYA. “Türkiye İçin AB’nin Alternatifi Var Mı?”. **Akademik Bakış Dergisi**. S.25. (Temmuz-Ağustos 2005).

TUNÇ, Hakan. “Dış Ticaretin Gelişiminde Gümrük Birliği’nin Rolü, Bir Algı Araştırması” **AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**. C.3. S.1. (2017). ss. 83-99.

UYAR, Süleyman. <http://www.1bilgi.com/iktisat/4510/gumruk-birligi-8217-nin-turkiye-ekonomisi-uzerindeki-etkileri.html> Kasım 2007

UYSAL, Ceren. “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler”. **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**. S.1 (2001). ss.140-153.

ÜÇLER, Yasemin Telli. “Gümrük Birliği’nden Sonra Türkiye-AB İlişkileri”. **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**. Y.14. S.27 (Nisan 2014). ss.204-231.

VERGİL, Hasan ve Ertuğrul YILDIRIM. “AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”. **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. S.26. (Ocak-Haziran 2006).

YILDIRIM, Ertuğrul ve Cihan DURA. “Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”. **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. S.28. (Ocak- Haziran 2007). ss. 141-177.

YÜCEOL, Hüseyin Mualla. “Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye AB Gümrük Birliği”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Haziran 1999. ss. 137-144.

ZAMANOV, Ayaz ve İrem BAHÇELİOĞLU. “1980-2000 Sürecinde Türkiye’nin Sosyo-Ekonomik, Politik Durumu ve Planlama Deneyimleri”.
[https://www.academia.edu/11707534/1980-2000 S%C3%9CREC%C4%B0NDE T%C3%9CRK%C4%B0YE N%C4%B0N S OSYO-EKONOM%C4%B0K POL%C4%B0T%C4%B0K DURUMU VE PLANLAMA DENEY%C4%B0MLER%C4%B0](https://www.academia.edu/11707534/1980-2000_S%C3%9CREC%C4%B0NDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_N%C4%B0N_SOSYO-EKONOM%C4%B0K_POL%C4%B0T%C4%B0K_DURUMU_VE_PLANLAMA_DENEY%C4%B0MLER%C4%B0)

Yararlanılan Web Sayfaları

https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html

https://www.ab.gov.tr/files/rehber/03_rehber.pdf

<https://www.ab.gov.tr/105.html>

https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

<http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=2932>

<https://www.avrupa.info.tr/tr/etkilesimli-avrupa-haritasi-9>

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-191-2014041056gumbirdisticaret.pdf>

<http://www.buces.boun.edu.tr/index.php/turkey-eu-relations/category/5-ankara-anlamas-ve-katma-protokol?download=42%3Aankara-anlamas-ve-katma-protokol>

<http://www.canaktan.org/ekonomi/yeni-avrupa/turkiye-iliskiler.htm>

<http://disticaretgunlugu.com/liberal-donem-dis-ticareti-1/>

http://www.ekodialog.com/uluslararası_ekonomi/entegrasyon-cesitleri.html

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/kuzey_amerika_serbest_ticaret_nafta.html

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/apec_asya_pasifik_ekonomik_isbirliigi.html

<http://eucenter.sdu.edu.tr/tr/ab-hakkinda/avrupa-birliginin-tarihcesi-6957s.html>

http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/eczaciodasiyayinlari/samsun_89/18.pdf,

<http://guneygumruk.com.tr/index043b-2.html?ankara-anla%E5%FFmas%E4%B1,26>

<https://www.ihkib.org.tr/tr/dis-ticaret/ihracat/ticari-bloklar/k-280>

<https://www.ihkib.org.tr/tr/dis-ticaret/ihracat/ticari-bloklar/k-280>

<https://iktisatkolik.wordpress.com/2016/08/16/1970-1990-yillari-arasinda-turkiye-ekonomisi/>

<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>

https://www.ikv.org.tr/icerik_print.asp?id=28

<https://media.iskur.gov.tr/15272/tr-ab-iliskileri-tarihce.pdf>

https://www.mess.org.tr/media/filer_public/3c/85/3c85c5df-3721-4a36-80f0-9c2ce44bb779/ilkadimlar.pdf

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>

<http://www.mfa.gov.tr/asya-pasifik-ekonomik-isbirligi-apec-.tr.mfa>

<http://www.milliyet.com.tr/gumruk-birligi-guncelleme--ekonomi-2804450/>

<http://www.oaib.org.tr/tr/sirkuler-2018-1.pdf>

<http://risk.gtb.gov.tr/data/52c2baa7487c8e312c013181/2007-2012%20D%C3%BCnya%20ve%20T%C3%BCrkiye%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaretinin%20De%C4%9Feri%20Raporu%20v3.pdf>

<http://sam.baskent.edu.tr/belgeler/5gumrukbirlii.htm>

https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245634r4380.Turkiye_nin_Tam_Uyelik_Perspektifinin_Incelenmesi.pdf

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/kuzey-amerika/kanada/ulke-profili/dis-ticaret-politikasi-ve-vergiler>

<http://www.tuicakademi.org/ekonomik-entegrasyon-turleri-ve-ab-ekonomik-entegrasyonu/>

<https://www.1bilgi.com/iktisat/4510/gumruk-birligi-8217-nin-turkiye-ekonomisi-uzerindeki-etkileri.html>

